ZVON

6 • 2021

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNI ESEJ • Aleš Maver: **Kako sem postal starešina Žužnjal**

170 LET MOHORJEVE DRUŽBE • Hanzi Filipič: **Celovška in Celjska Mohorjeva v primežu komunističnega režima v letih 1945–1948**

POEZIJA • Vanda Šega • Giovanna Sicari • Frank Bangay

PROZA • Darinka Kozinc

LITERATOVA BESEDA • Cvetka Bevc

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • **Simpoziji v Rimu**

POGOVOR • Ferdinand Šerbelj

IN MEMORIAM • Jože Snoj • Lovro Šturm

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • Fortunat Bergant

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA • **Smrečji, smrekovi ali smrekini vršički?**

TRIDESET LET SLOVENSKE DRŽAVE • Erika Jazbar

MUZIKOLOGIJA • **Slovenski pianist Ivan Noč (1901–1951)**

ESEJ • Matevž Kos • Tjaša Mohar

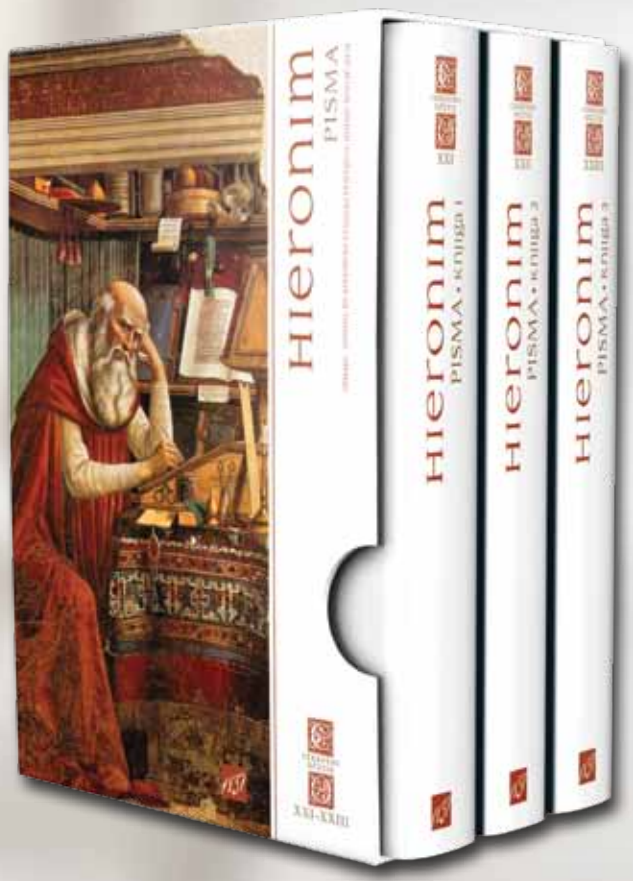
PREDBRANJE • **Janez Mencinger – advokat s srcem** • Pisma

JUBILEJ • Bina Štampe Žmavc • Zorko Simčič

HIERONIM
PISMA

Izjemen epistolografski opus našega velikega prednika

- 156 pisem
- 20 prevajalcev
- 1500 strani
- Uredila: dr. Miran Špelič in dr. Cvetka Rezar Mlakar
- Spremna študija: dr. Miran Špelič
- Zbirka: Cerkveni očetje XXI-XXIII
- Komplet 3 knjig v škatli
- Cena: 88 €
- 130 mm x 210 mm
- Izid konec decembra 2021

Cena celotne zbirke: 88 €
www.mohorjeva.org

UVODNI ESEJ
3 Aleš Maver: **Kako sem postal starešina Žužnjal**

170 LET MOHORJEVE DRUŽBE
6 Hanzi Filipič: **Celovška in Celjska Mohorjeva v primežu komunističnega režima v letih 1945–1948**

POEZIJA
12 Vanda Šega: **Pesmi**
14 Giovanna Sicari: **Pesmi**
17 Frank Bangay: **Pesmi**

PROZA
22 Darinka Kozinc: **Mon cheri (1970)**

LITERATOVA BESEDA
25 Cvetka Bevc: **Zakaj in zato**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE
27 Matija Remše: **»Scripta manent …«**

POGOVOR
32 Ferdinand Šerbelj: **Razumeti umetnost našega življenja**

IN MEMORIAM
40 Edvard Kovač: **Jože Snoj (1934–2021) – mojster besede**
44 Stane Granda: **Lovro Šturm (1938–2021) – borec za pravno Slovenijo**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE
46 Ferdinand Šerbelj: **Fortunat Bergant**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA
49 Nina Novak Kerbler: **Smrečji, smrekovi ali smrekini vršički?**

TRIDESET LET SLOVENSKE DRŽAVE
53 Erika Jazbar: **Drobci iz kovidnih zgodb dveh zahodnih sosed**

MUZIKOLOGIJA
58 Primož Kuret: **Slovenski pianist Ivan Noč (1901–1951)**

ESEJ
63 Matevž Kos: **Bližnja daljava Človeka na obeh straneh stene**
71 Tjaša Mohar: **Nobelovka Alice Munro je dopolnila 90 let**

PREDBRANJE
76 Rudi Mlinar: **Janez Mencinger – advokat s srcem**
78 Hieronim: **Pisma**

JUBILEJ
62 Tanja Ozvatič: **Ob stoletnici Zorka Simčiča**
80 Saška Ocvirk: **Ob jubileju Bine Štampe Žmavc**

KNJIŽNE OCENE
82 Jože Faganel / **Primož Trubar: Der Katechismus (1550): in deutscher Sprache**
84 Ifigenija Simonović / **Sonja Pungertnik: Misliš resno?**

KULTURNI ODMEVI
85 Ifigenija Simonović: **O 19. Koroških kulturnih dnevih**

87 **Celoletno kazalo**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2021, številka 6, letnik XXIV

UREDNIKA
dr. Cvetka Rezar Mlakar, Aleš Čeh

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše

OBLIKOVANJE
Sara Pančur, Lidija Murenc

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar Mlakar, Aleš Čeh, Saška Ocvirk

PRIPRAVA CELOLETNEGA KAZALA
Nina Brumec

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Fortunat Bergant, *Portret Marije Ane baronice Erberg*, 1761, Narodna galerija v Ljubljani.

ISSN 1408-645X

Dr. Tanja Ozvatič,
ravnateljica
Celjske Mohorjeve družbe

Celoletno kazalo prispevkov, s katerim se v *Zvonu* poslavljamo od letošnjega leta, nič ne kaže na kakšno prikrajšanost za kulturna doživetja, ki so nam v tem letu v javnosti v resnici umanjkala zaradi delnega zaprtja države, ko so se tudi knjigarne preselile le na splet in ko se nismo mogli srečevati na kulturnih prireditvah, literarnih in glasbenih srečanjih, koncertih, sejmih … V takih razmerah je slovenska država praznovala svoj 30. rojstni dan, prva slovenska založba pa obeležila 170 let delovanja. »Nikoli do konca odkrite resnice naše preteklosti« obojega smo predstavljali v tem letniku *Zvona*, v njem pa smo spoznali tudi nekaj novih literarnih peres, potrkali na vrata domov uveljavljenih umetnikov, reševali kar nekaj perečih jezikovnih vprašanj, z bralci delili odlomke številnih knjižnih del in njihovih ocen ter poročali o kulturnih dogodkih, ki se jim je vendarle bilo dano zgoditi. Dr. Šerbelj je vse leto odstiral tančice s slovenske slikarske dediščine, Matija Remše z Mohorjevih knjižnih polic, dr. Kuret pa z muzikologije. Poklonili smo se velikim možem slovenskega naroda, ki jih je leto 2021 rodilo v večnost: Pibernik, Snoj, Šturm. Ob jubilejih smo se poglobili v Tavčarja, Finžgarja, Jurčiča, se podrobneje pogovorili z vplivnimi imeni družbenega življenja in se veselili jubilejev Zorka Simčiča, dr. Janka Kosa, Valentina Omana, Bine Štampe Žmavc.

Morda smo bili ob prikrajšanostih za živo doživetje kulturnih dogodkov celo bolj pozorni na to, kako je kultura v teh razmerah cvetela v vsakodnevnem življenju, v odnosih med ljudmi. Da ta tam ni vedno živa, ob očitnem aktualnem dogajanju pišeta tudi tokratna esejista Aleš Maver in Erika Jazbar. Pa vendar beremo tudi, da »je duša prebujena, ko čuti dušo sočloveka« in da »srečanja blažijo rane«. V iskanju in veri v pristnost besede in prijateljstva je svoj življenjski *credo* izpisal tudi Jože Snoj. In s parafraziranimi besedami tokratnega intervjuvanca se ob izteku leta tudi uredništvo *Zvona* obrača na svoje bralce: »Kakor je sveti Martin delil svoj plašč z beračem, tako tudi mi delimo zgodbe in znanje z ljudmi, ki prebirajo *Zvon*. To je naše martinovo poslanstvo.« Naj vas plašč besed iz literature, kulture in družbe toplo greje vse novo leto.

Dr. Aleš Maver

Kako sem postal starešina Žužnjal

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Morda me je v jubilejnem letu, ki se izteka, od vseh poklonov tridesetletnici države najbolj ganil kratki film Mitje Okorna. V njem je ob rdeči niti Prešernove Zdravljice nanizal nekaj utrinkov dogajanj, na katerih naj bi po njegovem stala današnja podoba Slovenije. Ob prvem ogledu dokumentarca sem dobil kurjo polt in pritekla je kakšna solzica, morda celo krokodilja. Za nekaj hipov sem se predal blaženemu občutju, ki ga je v ozadju pospremil notranji vzklik: »To je to!« Prav tako, tesno vpete v srednje- in vzhodnoevropski okvir, v katerem imata vodilno vlogo Poljska in papež Janez Pavel II., si izvire slovenske demokratizacije in osamosvojitve predstavljam tudi sam.

Seveda ni bilo veliko možnosti, da bi v pregretem in za nameček še s korono začinjenem ozračju omenjena samovšečna idila trajala posebej dolgo. Iz višav Okornove filmske vizije sem kmalu strmoglavil v prozaičnost vsakdana. To tu in tam sicer skušam pregnati z nekajminutnim posedanjem ob Youtubu, a gre le za »poživitve plamena«, kot bi dejal moj starejši kolega.

Moja iluzija se razbije ob dveh podobnih, čeprav ne nujno istovrstnih težavah. O prvi sem v zadnjih dveh desetletjih veliko premišljeval in o njej prelival črnilo ali bolje z divjim tipkanjem uničeval tipkovnice. Gre za to, da se velik del mojih rojakinj in rojakov z gnusom obrne stran, če omeniš, da bi utegnila biti slovenska zgodba podobna češki, poljski, litovski ali, Bog ne daj, celo ukrajinski. (Nespametni Mitja Okorn pa je na omenjeni predpostavki zgradil svoj filmček.) Takšna neodgovorna podmena jih pahne v ognjevito dokazovanje, češ kako vendar, mi pa res nimamo nič skupnega z zaostalimi vzhodnjaki, mi prihajamo iz povsem drugega sveta. Prav posebno obliko je takšno prepričanje dobilo v zadnjih mesecih, ko so številni Slovenci odkrili »jedrno Evropo« kot Indijo Koromandijo in bentijo nad neodgovornimi politiki, ki da nas vlečejo proč od nje, tja nekam proti »Višegradu«.

Nekoliko nerodno je samo, da so se pogledi večine teh ljudi v sploh ne zelo odmaknjeni preteklosti navdušeno ozirali proti materi Rusiji. Res so nekateri v njej videli predvsem prvo deželo socializma, drugi pa simbolno središče slovanstva in neizčrpen duhovni rezervoar, ki da ga sedanja vladajoča garnitura v Kremlju znova na stežaj odpira. Pravzaprav je slovenska zgodba zadnjih treh desetletij nekakšna sekularizirana različica malce shizofrenega odnosa do lastne krščanske dediščine. Slednja je zgodovinsko seveda povsem »rimska« in »latinska« in je pod Alpe prišla

pretežno iz središč severno in zahodno od današnje Slovenije. Ker pa so iz istih zemljepisnih smeri prihajali tudi glavni zgodovinski tekmeci Slovencev, ki so jim, kot je treba priznati, občasno zelo učinkovito stregli po življenju, so se na neki točki v preteklosti pojavile skomine po drugačnem pokristjanjevalnem scenariju. Zrasla je vrednost razširjevalcev krščanstva z vzhoda, posebej svetih bratov Cirila in Metoda.

V novih sekulariziranih razmerah se je Slovenija na enak način znova znašla na severozahodu, v Evropski uniji in zvezi Nato, a marsikomu se srce dejansko ni moglo ogreti za omenjene zahodne povezave, marveč je še kar sanjaril in sanjari o lepih starih navezavah iz obdobja socialistične neuvrščenosti. Pri takih ljudeh ni nič bolj groteskнega kot njihova novo odkrita mantra, da je treba v vsem upoštevati svetle vzore iz krajev tam ob Renu ali še višje proti severu. Kako sicer priti do pri teh mojih sodržavljanih vroče zaželene simbioze Bruslja in Kremlja, je velikansko vprašanje. Posebej, ker je treba hkrati brezpogojno zaobiti vsako navezavo na omadeževani prostor med njima. A spričo številnih uspešnih saltov iz preteklosti jim popolnoma zaupamo, da jim bo uspelo.

Seveda me ima, da bi se o tovrstnih protislovjih še bolj razpisal. In še enkrat več izbruhal ves ogenj svoje bolečine, ker videnje številnih Slovencev ne sovpada z mojim. Ker ne cenijo dovolj slovenske vpetosti v srednjeevropski prostor. Ampak ravno ob letošnjih jubilejih sem se začel zavedati jalovosti svojega početja. Ne zato, ker smo isti (namišljeni) sogovorniki že vsaj dve desetletji vkopani v svojih jarkih in se nismo v vsem času zbližali niti za milimeter. Kaže celo, da smo se pod težo pandemije še bolj razšli. Naše obstreljevanje bi lahko torej trajalo še dolgo. Bilo pa bi in vedno bolj bo to le prerekanje ljudi iz včerajšnjega sveta. Starcev in stark, če hočete.

Tukaj trčim ob težavo, ki je večja od jeze, ker moji vrstnice in vrstniki ne delijo neomajnega navdušenja nad pogledom na slovensko preteklost in sedanjost, kot jo je ponujal Okornov filmček. Nanjo nisem mogel biti pozoren, ker sem nase še vedno gledal kot na mladega človeka. Skoraj kot na mulca, ki je leta Gospodovega 1991 s huronskim navdušenjem pričakal samostojno Slovenijo. Vmes so tekla leta. Zamenjal sem stran katedra, a bil po svoje še vedno mlad. Pred nekaj leti sem se moral prvič soočiti s spoznanjem, da moji mlajši prijatelji na Slovenijo, Evropo in svet gledajo popolnoma drugače kot jaz. Zamahnil sem z roko in si mislil, to se vam zdi. Ko boste odrasli, si boste premislili. Pa je preteklo še nekaj vode in tri desetletja slovenske države sovpadajo z mojimi prvimi, vmes že kar številnimi sivimi lasmi. Trebušček pridno raste in čeprav veliko razkladam o tem, kako blizu sem svojim študentkam in študentom, moram v redkih trenutkih iskrenosti priznati, da o njihovem življenju, križih in težavah nimam pojma. Nekje od daleč se mi recimo svetlika, da deset evrov zanje pomeni nekaj čistega drugega kot zame.

Naslednji naval iskrenosti nato sproži vprašanje, kako ljudje, petnajst ali dvajset let mlajši od mene, gledajo na petelinje boje »starcev«. Je naše obstreljevanje iz jarkov vsaj malo zanimivo ali napeto? Jih zabava? Ali pa vidijo v tem le samozadostno izgubljanje časa brez povezave z lastnimi življenji? Kako nadalje doživljajo naše parade dobrih in slabih fantov (in,

to je treba priznati, maloštevilnih deklet)? Mogoče je naše govoričenje o osamosvojitvi, demokraciji, komunizmu, Sovjetski zvezi in Poljski zanje nerazumljivo kot dvaindvajseti spev *Iliade* v Sovretovem sedemdeset let starem prevodu. In zelo verjetno junaki iz leta 1989 niso nič bolj resnični in otipljivi kot Ahil in Hektor iz bronaste dobe. Spoznanje je morda bridko, a sočasno gledam v njem pravično kazen, ker sem se v preteklosti rad norčeval iz starcev prejšnjih generacij, ki so podobno kot jaz z idealno srednjo Evropo z začetka devetdesetih let malikovali že izginule svetove. Recimo iz prelata Franca Kovačiča, ki je bil za moj okus čisto nespodobno »zaljubljen« v po prvi svetovni vojni vzniklo južnoslovansko državo s Slovenci v glavni ali vsaj pomembni stranski vlogi. In je že deset let po njenem nastanku stokal nad nehvaležno mladino, ki da je ne spoštuje dovolj.

Niti v tem primeru stara krilatica, da na mladih svet svoji, ni mlatenje prazne slame. Na to me spominja še en letošnji jubilant. Moj odnos do Josipa Jurčiča se je v mojem življenju večkrat spremenil. Od požiranja *Jurija Kozjaka* in *Kozlovske sodbe* je šel skozi navdušeno posnemanje njegovega jezika v zadnjih letih osnovne šole. Žal se je to navdušenje prelilo v omalovaževanje v poznejših letih, ko se mi je zazdelo, da ves Dolenjčev opus zgolj caplja za dosežki »res velikih« svetovnih pisateljev. In če sem še nekoliko pozneje hotel gledati v njegovih besedilih predvsem uporaben kulturnozgodovinski dokument, sem šele s prvimi sivimi lasmi začel res ceniti Jurčiča kot človeka. Kot mlad petelinček sem si pač še lahko privoščil razkošje, da se mi ni zdelo, da je pri sedemintridesetih letih umrl nespodobno prezgodaj. Tudi nisem mogel primerno ovrednotiti dejstva, da je *Kozlovsko sodbo* spisal že kmalu po dvajsetem letu. Kot pubertetniku se mi je pač še dozdevalo, da bom sam pri isti starosti napisal vsaj roman v štirih zvezkih.

Očitno ga doslej še nisem napisal. Jurčič sicer tudi ne, vendar je v svojem kratkem življenju ustvaril marsikaj drugega. Predvsem je bil nenavadno zrel premišljevalec slovenske družbe svojega časa. Ko danes posežem po njegovih člankih iz *Slovenskega naroda*, me je naravnost sram. Ne glede na to, da mi vse, kar tam piše, ni nujno všeč. Ampak nerad se prebijem do izjave, da je bil pri svojih petindvajsetih letih neprimerno bolj zrel in daljnoviden kot jaz. Danes. Zato me, če me tridesetletni jubilej naše države navdaja z žalostjo, ker so se moji junaki za mlade spremenili v Ahila in Hektorja, obletnica Jurčičeve smrti tolaži. Ker nam kaže, da lahko mladim zaupamo. Res je sicer, da je dolenjski pisatelj odraščal v (recimo) nekoliko drugačnih okoliščinah in bil (znova recimo) nekoliko manj zavit v vato kot njegovi vrstniki po stoletju in pol, ampak zakaj bi kvaril dobro vzdušje.

Popolnoma jasno mi je tudi, komu od Jurčičevih likov sem s svojo zagledanostjo v čas pred tridesetimi leti najbolj podoben. Nekoč bi si morda še upal »kandidirati« za vlogo Lovreta Kvasa ali vsaj Flereta Krivostegna, danes mi pritiče zgolj še vloga starešine Žužnjala. Kot on pač kar naprej žužnjam o tem, kako je bilo nekoč, ko smo imeli »bolj urne noge in boljše oči in sploh vse živote boljše«, vse popolno, četudi še nismo imeli studenca z deskami kritega. Kaj bo šele ob šestdesetletnici slovenske samostojnosti.

Hanzi Filipič

Celovška in Celjska Mohorjeva v primežu komunističnega režima v letih 1945–1948[1]

Leta 1947 je Mohorjeva družba v Celovcu pripravila in izdala prvi knjižni dar (za leto 1948) po drugi svetovni vojni – pravzaprav prvi samostojni knjižni dar, ki je v Celovcu izšel po koncu prve svetovne vojne. V obdobju med obema svetovnima vojnama so koroški Slovenci dobivali mohorjevke najprej s Prevalj, nato iz Celja. Zakaj se je torej Celovška Mohorjeva odločila, da v Celovcu izda svoj knjižni dar?

Po prvi svetovni vojni so iz Mohorjeve družbe s sedežem v Celovcu nastale tri samostojne Mohorjeve: Celovška, Celjska in Goriška. Ko se je Mohorjeva leta 1927 preselila s Prevalj v Celje, se je osamosvojila in postala Celjska Mohorjeva družba. 5. novembra 1934 sta Družba sv. Mohorja v Celovcu in Celjska Mohorjeva družba sprejeli skupna pravila. Celovška po letu 1920 ni izdajala knjig, saj je bilo tiskanje slovenskih tiskovin na Koroškem onemogočeno. Po »anšlusu« (priključitvi) Avstrije Hitlerjevi Nemčiji marca 1938 je nacionalsocialistično deželno glavarstvo sprva priznalo Mohorjevo kot cerkveno društvo, Mohorjeva je ohranila »svojo samostojnost«, vendar ji je bilo dovoljeno delovanje »zgolj na verskem področju«. Ta »samostojnost« je bila povezana z zahtevo, da mora družba v svoja pravila sprejeti »paragraf o arijcih« ter jih prilagoditi »voditeljskemu principu« (*Führerprinzip*). S tem pa so se za Mohorjevo začele nepremostljive težave. Predsednik Mohorjeve Valentin Podgorc je konec decembra 1939 poslal v potrditev spremenjena pravila, v katerih je poskušal upoštevati zahteve nacionalsocialistov. Zataknilo se je najprej pri 17. členu, ki je določal, da če so »vodja bratovščine s svojimi sodelavci v Celovcu in s prečastitim knezoškofom prepričani, da na Koroškem ni več možno razširjevati slovenskih knjig, se zaključijo računi. Vodja bratovščine izroči premoženje bratovščine, potem ko je to dovolil krški škof, Mohorjevi bratovščini v Celju. Če pa ta ne bi več obstajala, preda premoženje krškemu knezoškofu, ki ga uporabi v cerkvene namene.«

Zloglasni vodja referata za mejne in narodnostne zadeve Alois Maier-Kaibitsch je 27. januarja 1940 pisal notranjemu ministrstvu nemškega rajha, da je celovška Mohorjeva neposredno odvisna od Celja. Tega iz pravil seveda ni bilo možno razbrati. Kaibitsch je menil, da so pravila tudi sicer problematična, saj

lahko v bratovščino vstopijo tudi »osebe nemške narodnosti«, ter da le hlini versko delovanje, v resnici pa uresničuje »čisto slovenskonacionalne« namene. Mohorjeva je tako bila 22. maja 1940 prepovedana in njeno premoženje zaplenjeno. Valentin Podgorc se je nemudoma pritožil proti odloku o razpustitvi. V odgovor na Podgorčevo pritožbo je minister za notranje zadeve pisal namestniku rajha na Koroškem, da odločitve glede razpustitve Mohorjeve in zaplembe njenega premoženja ne misli spreminjati, »saj je društvo na račun nemškega prebivalstva na Koroškem uganjalo slovenskonacionalno politiko, se tako obnašalo odklonilno do nemštva in ga je zato treba oceniti kot narodu in državi sovražno«.

Za preživetje ne samo Celovške, temveč tudi Celjske Mohorjeve po vojni je bilo izredno pomembno, da je bila Mohorjeva v Celovcu leta 1940 – pred razpustitvijo – zadnja v zemljiški knjigi vknjižena lastnica matične hiše na Vetrinjskem obmestju in drugih nepremičnin.

»Zadnji« predsednik pred razpustitvijo, msgr. Valentin Podgorc, je že 12. junija 1945 poslal »konzultativnemu koroškemu deželnemu odboru« prošnjo, v kateri je zahteval, da naj Mohorjevi vrnejo ukradeno premoženje in jo vpišejo v zemljiško knjigo kot lastnico nepremičnin, ki so bile v njeni lasti pred razpustitvijo leta 1940. V Celju pa si je pisatelj in dolgoletni urednik Celjske Mohorjeve Fran Saleški Finžgar s prijatelji Mohorjeve že maja 1945 prizadeval, da bi »nova oblast dovolila Mohorjevi družbi nadaljnje delovanje«. Pri tem so računali na dobrohotne izjave predvsem Prežihovega Voranca in Borisa Kidriča o koristnosti Mohorjeve v preteklosti. Vprašanje pa je, ali so bile take izjave in Finžgarjeva priljubljenost res razlog za to, da so novi oblastniki Celjski Mohorjevi nadaljnje delovanje dovolili. Ustanove, ki so spadale v katoliški duhovni krog ali so mu bile blizu, so komunisti praviloma ukinili, z izjemo tistih, za katere so ocenili, da jih je »smiselno obdržati pri življenju«, ker so od tega pričakovali koristi oziroma možnost vplivati na ljudi. Nove oblasti so Celjsko Mohorjevo načrtno poskušale spraviti pod svoj vpliv tako, da so združile tiskarske zmogljivosti nekdanje Mohorjeve tiskarne v zadrugi Tiskarna družbe sv. Mohorja, ki je bila neodvisna od bratovščine Družba sv. Mohorja, torej založbe. Z zadrugo, ki je tudi izdajala knjige, so tako lahko nadzorovali in usmerjali delovanje založbe. Tako v tiskarno kakor v založbo so imenovali oziroma bolje vrivali sodelavce, ki so bili naklonjeni novim oblastem. Na seji Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije dne 20. novembra 1952 je najožji partijski vrh v Sloveniji razpravljal tudi o Mohorjevi družbi v Celju in ugotovil: »Vprašanje Mohorjeve družbe. Leta 1945 smo jo zadržali predvsem zaradi vpliva na Koroškem, sedaj tega ni več, obratno pa Mohorjeva družba predstavlja oporo klerikalni politični akciji med ljudstvom. Treba je:

- dobro organizirati Prešernovo družbo,
- analizirati izdaje Mohorjeve družbe in njihovo tehnično in materialno bazo. Tovariš Kimovec Franc in Kranjec Miško naj izstopita iz odbora, ker se ne strinjata s predsednikom Cukalo,
- v celotni založniški dejavnosti je treba večje zaostritve proti klerikalizmu.«

Kaj torej pomeni ta »predvsem zaradi vpliva na Koroškem«? Po koncu vojne je bila Osvobodilna fronta (PO OF – Pokrajinski odbor OF) za Slovensko Koroško edina politična zastopnica koroških Slovencev. Sprva se je izdajala za zbirališče vseh koroških Slovencev ne glede na njihovo svetovnonazorsko usmerjenost,

[1] Članek je bil v daljši obliki in opremljen z opombami prvič objavljen v *Koledarju Mohorjeve družbe* v Celovcu za navadno leto 2018, str. 145–154.

a je bila v resnici popolnoma pod vplivom komunističnega režima v Sloveniji. Že kmalu je začela izrivati »katoliško-konservativne« može, ki se niso strinjali z linijo komunistov, in tako prevzemala nadzor nad vsemi pomembnimi nekdanjimi organizacijami koroških Slovencev, ki so po nacionalsocialistični strahovladi poskušale spet oživiti svoje delovanje. Duhovnik, tajnik, urednik in dolgoletni povojni ravnatelj Mohorjeve družbe v Celovcu Janko Hornböck je leta 1953 v pismu krškemu škofu Josefu Köstnerju takole strnil razmere med koroškimi Slovenci v letih 1947 in 1948: »Ker je OF uspelo, da se je s komunistično infiltracijo polastila vseh organizacijskih struktur, ki so si jih bili ustvarili katoliški Slovenci pred prvo svetovno vojno in po njej (Prosvetna zveza, Zadružna zveza, Gospodarsko in politično društvo, Slovensko šolsko društvo), in je celotno [koroško-slovensko] narodovo premoženje spravila pod svoj nadzor, je ostala samo še Bratovščina sv. Mohorja.« Katoliški Slovenci, ki so jih komunisti izrinili iz svojih organizacij, so se začeli zbirati okrog Mohorjeve v Celovcu, ki se je trudila, da bi ji bilo premoženje vrnjeno in bi bilo njeno delovanje dovoljeno. Za to je bil zaslužen zlasti predvojni predsednik Valentin Podgorc, ki ni bil naklonjen novemu komunističnemu režimu v Sloveniji in je dobro vedel za namene komunistov. Podgorc je bil tudi med redkimi koroškimi Slovenci, ki so bili strogo proti priključitvi južne Koroške Jugoslaviji. Tako so sredi Celovca oživljali društvo, okrog katerega so se zbirali ljudje, ki niso bili ali niso bili več naklonjeni novi stvarnosti v Sloveniji in jih komunistični režim ni mogel nadzirati. Poleg tega se je že marsikomu začelo svitati, da zahodni zavezniki ne bodo dovolili priključitve južne Koroške k Jugoslaviji. Poslanstvo ter skupna pravila Celovške in Celjske Mohorjeve družbe iz leta 1937 so bila seveda diametralno nasprotna ciljem komunističnega režima v Sloveniji. Jasno je, da je ta na vse kriplje poskušal preprečiti oživitev samostojnega delovanja Celovške Mohorjeve družbe in si za OF na Koroškem prilastiti nepremičnine Mohorjeve, zlasti matično hišo v Celovcu. V ta namen je zlorabil Celjsko Mohorjevo družbo za ceno, da jo »ohrani pri življenju«, z današnjega vidika seveda z dobrim »stranskim učinkom«, da potem ni več mogel popolnoma preprečiti njenega delovanja, čeprav je to vedno znova poskušal.

Dne 28. januarja 1946 se je v Celovcu konstituiral prvi odbor Mohorjeve družbe po drugi svetovni vojni. Ta je od koroških oblasti zahteval, da prekličejo nacistično prepoved Mohorjeve in vrnejo zaplenjeno premoženje. Prelat Valentin Podgorc se je trudil za vrnitev tiskarske in založniške koncesije Mohorjevi. Ta prizadevanja seveda niso ostala prikrita, saj je *Slovenski vestnik*, ki je zastopal stališča PO OF, že januarja 1947 poročal, da Mohorjevo »skušajo v zadnjem času izrabiti pobegli narodni izdajalci kot krinko za izdajanje novih knjig, sovražnih novi Jugoslaviji, zlasti pa proti priključitvi Slovenske Koroške k Sloveniji«. Zato da je odbor Mohorjeve v Celju razpravljal in sprejel izjavo, da je »Družba sv. Mohorja v Jugoslaviji tudi matica odtrganega koroškega dela Mohorjeve družbe« in da ga »vznemirjajo poročila, da se brez vsakega soglasja z matico delajo poskusi za obnovitev delovanja Mohorjeve družbe v Celovcu«. Teden kasneje je *Koroška kronika*, ki jo je izdajala Britanska obveščevalna služba, odgovorila, da merodajnega funkcionarja Celovške Mohorjeve zanima, kako lahko »v Celju« trdijo, »da bodo nove knjige ›sovražne Jugoslaviji‹«, če jim pa v Celovcu »še ni bil predložen noben rokopis te vrste«. Družba v Celovcu da se ne misli vmešavati v politiko in da »ima

namen z dobro versko in kulturno knjigo dvigati narodno zavest in izobraževati vsakega posameznika«. Celovec skupnih pravil ni razumel tako, da Mohorjeva družba v Celovcu »ne bi smela obnoviti svojega delovanja brez celjskega privoljenja«. S tem je Mohorjeva v Celovcu nedvoumno napovedala, da bo obnovila svoje delovanje neodvisno od Mohorjeve družbe v Celju in v smislu svojih (predvojnih) pravil. Prav to pa je hotel komunistični režim v Sloveniji preprečiti.

Dne 30. avgusta 1947 je Mohorjeva družba naročila duhovniku Janku Hornböcku, naj pripravi knjižni dar za leto 1947. Na seji tistega dne je odbor na predlog stolnega duhovnika Rudolfa Blümla sklenil »poživitev« delovanja Mohorjeve. Ko je Podgorc navezal stike s Slovensko demokratsko stranko v Gorici, ki je v svojem glasilu *Demokracija* zagovarjala demokratično državno ureditev in odkrito kritizirala komunistični totalitarni režim v Sloveniji, je to izzvalo ostre napade OF na Podgorca. Komunistični režim je zato s pomočjo PO OF na Koroškem in izsiljeno pomočjo Mohorjeve družbe v Celju še odločneje poskušal preprečiti oživitev delovanja Mohorjeve v Celovcu in spraviti njeno premoženje pod svoj nadzor.

Janko Hornböck se je medtem s pomočjo Joška Tischlerja lotil zbiranja prispevkov za koledar, kar je kaj kmalu izvedel tudi PO OF. Ta je v pismu Janku Hornböcku z dne 16. septembra 1947 zahteval, da »mora biti [koledar] v svojem jedru odraz borbe in trpljenja slovenskega naroda v času narodno osvobodilne borbe«. Glede Mohorjeve v Celovcu pa je postuliral: »Ves kompleks Mohorjeve družbe je slovenska ljudska last«, »knjige morajo biti odraz narodovega življenja«, prilagoditi da je treba statute, »po katerih bo delal novo izvoljeni odbor Mohorjeve družbe in v tesni povezanosti s celjsko Mohorjevo družbo v matični državi«. Slovenska prosvetna zveza, ki je bila vedno bolj pod vplivom komunističnega režima, je v posebnem pismu malodane zahtevala odstop Mohorjeve hiše v Celovcu »za potrebe prve slovenske gimnazije«. V poročilu škofu Köstnerju je Hornböck opisal, da se je v mesecih od septembra 1947 do februarja 1948 skoraj vsak teden moral prerekati »z jugoslovanskimi zastopniki OF«, ki so ga z vsemi sredstvi poskušali pregovoriti, naj opusti urejanje koledarja in večernic.

Že 5. decembra 1947 je Kronika objavila kratko obvestilo, da so družbi »vrnjene njene stare pravice in bo družba smela od sedaj naprej zopet izdajati slovenske knjige in publikacije«.

PO OF za Koroško in komunistični režim sta to obvestilo razumela kot odkrito bojno napoved. Že 29. novembra 1947 so se zastopniki Celjske Mohorjeve in PO OF oglasili pri Podgorcu, 3. decembra 1947 pa so se sestali z odborniki Celovške v župnišču v Hodišah in bolj ali manj zahtevali ožje sodelovanje »med obema družbama in skupno usmerjenost, kakršno ima celjska Mohorjeva družba«. Celjska naj bi kooptirala v svoj odbor tajnika Celovške Janka Hornböcka in naj bi v hotelu Trabesinger odprla svojo knjigarno, »da tako čimprej in čimbolj preplavi slovensko Koroško s svojimi knjigami in onemogoči kakršno koli samolastno izdajanje knjig celovške Mohorjeve družbe«. Medtem je *Slovenski vestnik* 5. decembra 1947 objavil vest, da je »kot prej vsa desetletja pred nastopom nacizma [za vse koroške mohorjane] pripravljena pošiljka Mohorjevih knjig [iz Celja] za leto 1948«, ki da bo na razpolago, takoj ko bo urejen prevoz. Knjige pa očitno niso bile nikdar »doposlane«. Dne 12. decembra 1947 je Kronika že poročala o obnovi »Družbe sv. Mohorja v Celovcu«, ki je »cerkvena bratovščina, ki mora

skrbeti za širjenje dobrih, v katoliškem duhu (ne v kakšnem drugem) pisanih knjig med svojimi udi«.

Vsesplošni napad na Podgorca in obnovo delovanja Celovške Mohorjeve je objavil *Slovenski vestnik* v članku »Važno opozorilo vsem kor. Mohorjanom« takoj po novem letu. Neznani pisec omenja tudi obisk treh delegatov Celjske Mohorjeve (Franc Kotnik, Anton Trstenjak in Beno Kotnik) ter »zastopnika PO OF« pri predsedniku Mohorjeve Valentinu Podgorcu 29. novembra 1947 v Celovcu. Iz poročila je razvidno, da je Podgorc delegaciji nalil čistega vina, da se ne bo pokoril nobeni njeni zahtevi, kajti: »Mi bomo šli svojo pot. Mi moramo nadaljevati delo Einspielerja, širiti nabožne knjige, vzgajati novo inteligenco in naraščaj, bodoče predstavnike, ki bodo ustvarjali mejo in obrambo proti vašemu komunizmu.« Članek, ki je napisan v značilnem agresivnem komunistično-propagandističnem slogu, ne izdaja samo namena komunističnega režima, da bi preprečil samostojno delovanje Celovške Mohorjeve, se polastil njenega premoženja in onemogočil izdajanje knjig, ki niso napisane v duhu komunističnega režima, temveč razgalja tudi njegovo nemoč pri vprašanju Mohorjeve. Člankar je Podgorca obsodil za »narodnega škodljivca«.

A ker je bila Celovška Mohorjeva pred vojno tudi pravno samostojna ustanova in pred svojo razpustitvijo zadnja v zemljiški knjigi zabeležena lastnica, so bili vsi poskusi komunističnega režima, da bi si prilastil nepremičnine v Celovcu, zaman.

Kljub vsem napadom je tik pred božičem 1947 izšel *Koledar za leto 1948*, večernice za leto 1948 z naslovom *Vsem, ki so trpeli* pa pred veliko nočjo 1948.

Ko je državna policija v Celovcu 13. maja 1946 priznala obstoj Mohorjeve, je hkrati tudi naročila, da je treba izvesti volitve novega družbinega odbora. Začasni odbor je 28. februarja 1948 sklenil, da »se preko pošte opravijo volitve v odbor«. 74 poverjenikov je bilo pisno pozvanih, da naj glasujejo. Od 45 poslanih glasovnic je dobil Janko Hornböck 41 glasov, Vinko Zwitter 43, Valentin Podgorc pa le 9. Predsednik Mohorjeve je postal dekan Aleš Zechner, prelat Podgorc pa predsednik nadzornega odbora in dosmrtni častni predsednik družbe. S tem so bile zastavljene smernice za samostojno delovanje Mohorjeve v Celovcu.

Epilog

V Mohorjevem koledarju za leto 1988 je takratni sodelavec Mohorjeve založbe Vinko Ošlak v glavnem na podlagi časopisnih poročil kritično opisal poskuse komunističnega režima, da bi se po drugi svetovni vojni s pomočjo Celjske polastil Celovške Mohorjeve. V članku je citiral tudi iz članka dr. Antona Trstenjaka, v katerem ta piše, da je obnovitev Mohorjeve v Celovcu »vzbudila upravičeno pozornost in ogorčenost« in da je »otipljivo«, da za tem »tiči posebna nemško-avstrijska politika«.

Ker se je moral prof. Trstenjak zaradi Ošlakovega članka zagovarjati – poslušati je moral namreč »hude očitke«, da je bil leta 1947 v posebni komisiji v Celovcu, katere namen je bil, da uniči Celovško Mohorjevo, je poslal leta 1994 »Popravek zgodovine«, ki ga je Mohorjeva založba v Celovcu objavila v Koledarju za leto 1995. Čeprav je v popravku nekaj trditev, ki ne držijo, če jih preverimo z zgodovinskimi dokumenti, je zanimivo pričevanje Trstenjaka o srečanju v Celovcu leta 1947: »Ljubljana (oblast) je zahtevala, naj Celjska Mohorjeva zahteva (tri)

poslopja nekdanje Celovške Mohorjeve zase, saj je bila nadaljevanje Celovške in v Celovcu od takrat dalje Mohorjeve ni bilo [sic!]. To so nam postavili kot pogoj; sicer pa da ukinejo tudi Celjsko Mohorjevo družbo. Sploh pa smo prva desetletja po vojni živeli (v Mohorjevi) le po milosti komunistične oblasti.« Na sestanku, tako Trstenjak, niso bili niti za trenutek brez komunistov, Podgorcu pa da je dal sestanek spodbudo, »da je alarmiral celovško deželno oblast, naj hitro na novo potrdi Celovško Mohorjevo družbo«, kar da je ta prav rada storila. Če to drži, kar je precej verjetno, je celjska delegacija dosegla prav nasprotno od tega, kar je z njo načrtoval komunistični režim – namreč to, da je bila Celovška Mohorjeva dokončno potrjena kot lastnica nepremičnin in samostojna ustanova.

Pomembno je, da tudi Trstenjak potrjuje, da je komunistična oblast poskušala zlorabiti Celjsko Mohorjevo, da bi prišla do hiš Mohorjeve v Celovcu, za ceno, da Celjsko »ohrani« pri življenju. Ta poskus se je izjalovil in režim je nehote rešil Mohorjevo družbo v Celju, ki je sicer ne bi »ohranil«, kasneje je pa ni več mogel »uničiti« in je – tako je ocenila režimska oblast – postala opora »klerikalni politični akciji med ljudstvom«.

Celovški mohorjani, zlasti Valentin Podgorc, so spregledali zlobne mahinacije komunističnega režima in so se mu postavili po robu. A ne samo to, napadi režima so Celovčane očitno celo spodbudili, da so šli svojo pot in so se začeli načrtno upirati komunistični ideologiji. Janko Hornböck je npr. leta 1953 pisal krškemu škofu, da je bilo po vojni jasno, da »bodo [koroški] Slovenci brali slovenske knjige in časopise in da jim bo dala OF te knjige po najbolj ugodni ceni ali jim jih bo podarila. Da bi zaščitili naše vernike pred branjem komunističnih knjig in časopisov, smo jim morali dati v roke za vsako ceno katoliške knjige in časopise, prav tako čim bolj poceni.«

Režimski volk je takrat v tej zadevi ostal lačen, tri Mohorjeve pa še danes – 73 let po izidu prvega povojnega knjižnega daru v Celovcu – uspešno delujejo.

Viri in literatura:

KLA (Kärntner Landesarchiv), Sicherheitsdirektion, škatla 237.

AS (Arhiv Republike Slovenije) 1589/III. Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 149.

ADG (Archiv der Diözese Gurk), alphabetische Ablage, Vereinsakten, škatla 13, Hermagoras-Bruderschaft 1937–1958.

Arhiv Mohorjeve družbe v Celovcu

130 let Družbe sv. Mohorja v Celovcu. Izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu (Celovec 1983).

Marijan Smolik: Mohorjeva družba od 1919 do 1995, v: *Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru* (1851–1995), izdale Mohorjeve družbe Celje, Celovec in Gorica (Celje-Celovec-Gorica 1996), str. 61–92.

Aleš Gabrič: Vinko Möderndorfer v Družbi sv. Mohorja, v: *»Kar ustvariš ostane. Svetu cvet. Tebi rane.« Vinko Möderndorfer – učitelj, politik in raziskovalec*. Uredila Ingrid Slavec Gradišnik in Jože Hudales (Ljubljana 2016), str. 141–157.

Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954. Darinka Drnovšek, ur., Viri 15, (Ljubljana 2000).

Slovenski vestnik; Koroška kronika; Demokracija (1948)

Gerald R. Sharp, Ob drugi obletnici »Koroške kronike«. *KK*, 25. julija 1947, str. 1.

Vinko Ošlak, Štirideset let odkar je Mohorjeva v Celovcu spet začela delati. V: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 1988* (Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1987), str. 33–39.

Anton Trstenjak: Popravek zgodovine. V: *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za leto 1995* (Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1994), str. 38.

Vanda Šega

Samo ljubiti

Neubesedljive besede za tišino.
Nevidno viden drget,
ki trepeta v drobovju
in se pritaja za zaprtimi vekami.
Besede za to ne obstajajo.
So še nedomišljene.
So še nezapisane.
So še nikoli doživete.
Obstajajo mere za bolečino?
Za norost?
Za strah?
Za vseobsegajočo ljubezen?

Pripotovan iz središča,
vedno okrog osi osrčja,
prilepljen v vsak trenutek,
ki je nerazdeljiv.

Kako naj poslušam, kar ni beseda?
Kako naj gledam, kar nisi več ti?
Kako naj verjamem neznanim pomenom?
Kako naj naslovim žalost,
katere steklene solze padajo navznoter?

Neubesedljive besede za to, kar si.
Tukaj, zdaj, tuj …
Neopisljiv.
Ost ljubečega upanja …

Za jutri

Niso nas vprašali za rojstvo,
ne za kraj, kjer se bo zgodilo.
Z jokom blagoslovljen trenutek
se je pomešal s travami, pticami, vodo …
Letni časi so stanovali z nami,
ko smo bosi bredli po strugi z ribami,
kopali krompir in obirali jabolka,
risali angele v čistem snegu
in bili mladi s pomladjo.
Ljubezen je bila izvir in vir in veter …
objeta v čas milosti polne reke.
Niso nas vprašali,
na katerem bregu bomo polnili vrč,
na katerem oltarju bomo molili k svojemu bogu,
v katerem jeziku bomo nagovarjali
svoje starše, svoje učitelje in svoje vnuke.

Niso nam povedali,
kam bodo odšli s svojimi preobteženimi ladjami …
Brez dežnih kapljic bodo nasedle
v čredi izstradane tišine.

Niso nam povedali …
s čim si bomo gasili žejo ob opustelih studencih,
si usta polnili z zelenimi obljubami,
si gledali mlečne oči …

Pišem molitev …
Naj se laži pokesajo resnici
in se strah raztopi v solze upanja.
Naj nam Nebo vrne –
čiste deževne oblake,
svečana polja z žitom

in

Človeka!

Vanda Šega se je rodila leta 1959 v Ljubljani, maturirala na pedagoški gimnaziji ter diplomirala na Fakulteti za upravo. Notranjo moč in navdih črpa iz lepot Cerkniškega jezera in sveta ob njem. In temu njenemu svetu – travam, gozdovom, pticam, svetlobam in neštetim obrazom jezera – s pretanjenimi besedami vrača neskončno ljubezen in hvaležnost. Izdala je 11 pesniških zbirk, zbirko kratke proze in roman.

Giovanna Sicari

Prevedel Tadej Battelino

Rada bi te osrečila s to malenkostjo

Oči, rada bi ti kupila
vse te drobne malenkosti,
razpostavljene na bolšjaku,
neuporabne drobnarije:
ropotijo, spominke, razglednice.
Rada bi te osrečila s to malenkostjo,
ki napolni praznino,
s tisto ljubeznijo, ki celi.
Samo ti poživljaš krhke poganjke,
vse očiščuješ in ozdravljaš
in odstiraš plasti
življenja, da bi ponovno
združil lističe v celoto, in predvsem
samo ti lahko vstopaš v neskončno.

(Poesie per il padre)

Maj v lunaparku

za Daniela

In smrt, sramotna, skrita
v bleščečem hipu dopoldneva
napolni z vonjem, barvami pokrajino in čute,
mi izzove zliv
krvi, kjer mlačen
majski piš na vrtiljaku kroži.
Sedaj te slišim skupaj
z valovanjem upognjenega klasja, brezsramno
se vrivajo mnogi glasovi ljudi,
ne ječi, ne manjka
mami zgodnjega poletja,
ljubi, ljubi rusi, bel
oboževani sin življenja.

(Epoca immobile)

Rada bi ti poljubila kri

Rada bi ti poljubila kri,
ljubi moj, in še sprostila
prste v veter,
ti pobožala čelo, lase,
te čutila v zraku,
v trebuhu, čutila,
kako lahkoten je veter
in kako odpira poti
in kako se vse zazdi mogoče,
spoznati težo
ljubezni in s slino in tišino
zdraviti iz počela.

(Poesie 1984–2003)

Giovanna Sicari (1954–2003) je italijanska pisateljica, pesnica in literarna kritičarka, pogosto uvrščena v antologije ključnih italijanskih avtorjev 20. stoletja. Skupno življenje s pesnikom Milom de Angelis in sinom je zaznamovala njena težka bolezen, ki je družino silila v mnoge selitve in zasledovanje zdravljenja po Italiji in ki je leta 2003 prezgodaj utišala njen nežni poetični glas. Kljub zgodnji smrti je izdala kar 11 pesniških zbirk. V *Zvonu* v tem vrstnem redu izpostavljamo prevode iz zbirk *Pesmi za očeta* (*Poesie per il padre*, 2001), *Nepremična doba* (*Epoca immobile*, 2004) in *Poezije 1984–2003* (*Poesie 1984–2003, 2006*). Izbor pesmi je nastal po predlogi antologije moderne italijanske poezije *Braci* (2021).

Frank Bangay

Prevedla Ifigenija Simonović

Zaupaj, prijatelj

Nekega dne sem hodil po ozki poti Hackney,
šel sem mimo cerkve svetega Janeza
in ugledal gredo pomladnih rož,
barve so me razvedrile.
Zaupaj,
zaupaj, prijatelj,
Bog naj te blagoslovi!

***

In verjel bom, da bom nekega dne
sedel spet na klopci v parku,
notranji mir,
pomirjen s svetom.
Veruj,
veruj prijatelj,
Bog naj te blagoslovi!

Po hodniku psihiatrične bolnišnice (1995)

Imajo se za normalne,
imajo nas za nore,
vendar posledice te ideologije
postanejo rahlo žalostne.
Mnogi od nas se izgubijo,
mnogi so pozabljeni,
duše se borijo z leti in leti zlorabe.
To je pot, po kateri hodimo, gor, dol,
tukaj prosjačimo za cigarete.
Imajo se za normalne,
imajo nas za nore,
izdaja nas jezi,
ni se nam treba opravičevati zaradi bolezni.

Stopala drsijo po bolnišničnem linoleju,
odprta usta,
prazne oči,
institucionalna oblačila.

***

Leta in leta so nas zatirali s psihiatričnimi zdravili.
Po tej poti hodimo, gor in dol.
Na tej poti prosjačimo za cigarete.
Imajo se za normalne,
imajo nas za nore,
pogosto govorijo v našem imenu,
a zelo malo zgodb je treba povedati.
Postanemo predmet komedijantskih šal.
Ne potrebujemo takega zasmehovanja.
Ko se izgubljamo v psihiatričnem getu,
ko smo obravnavani kot problematični,
potrebujemo samo pravico do glasu.

Imajo se za normalne,
imajo nas za nore,
in prostovoljci prirejajo svoje ljubke akcije,
znanstveniki s tresočo roko iščejo
tisti izmuzljivi gen,
jaz pa mislim, da tipajo v prazno.
Mnogo mitov je mogoče spregledati,
ko se zaveš.
In zdaj veš.
Ritem duše bo ponosen in močen.
Po kateri poti iščemo svobodo?
Kje je pot, kjer bomo svobodo našli?

Pot k svetlobi

Sonce se je danes nasmehnilo,
čeprav je zima.
Nisem pričakoval, da bo tako mraz.
Stopil sem ven.

Pelargonija in eševarija
na balkonu
še cvetita, kljub mrazu.
Spomini na pretekla poletja,
tisti trenutki,
ko je toplota v sozvočju s čustvi.

Mesec se smehlja nocoj,
ni več jezen,
ni več možat,
čepi na nebu
in kaže svojo milo plat.
Mesec je moder starec,
razžaloščen zaradi tragedij, ki jih gleda,
vojne na zemlji,
toliko trpljenja,
in pravi, da bi lahko osvetlil pot
tem, ki tavajo v temi,
lahko bi jih vodil proti zarji,
proti novi zarji upanja.

Pesem podlega virusa (marec 2020)

Ta podli stari virus
je pokazal svoj obraz,
ta podli stari virus
nam kaže svoj obraz.
Brez sočutja,
brez milosti,
brez sramu.
Otroci se igrajo na ulici,
promet se odvija,
golobi se ženijo in brskajo po tleh,
ta stari svet se vrti,
naša srca bijejo.
Ta podli stari virus
se smeje, ko nas zgrabi panika.
Lahko zbežim?
Naj ostanem tu?
Ne morem več seči v roko.

***

Naj bi si nadel oklep,
ko grem k prijatelju?
Pomlad se prebuja,
drevesa v cvetju,
narcise nam pošiljajo zlate nasmehe,
narava bo vsak hip vzkipela,
svet pa se vrti,
srca nam bijejo,
ta podli stari virus
pa preži od vsepovsod.
In jaz žalujem za njegovimi žrtvami.
Skrbi me za družino in prijatelje,
skrbi me zase,
nisem prepričan, da samoizolacija zadostuje,
a vem, da je nujna.
Mnogi pa so že izkusili osamljenost.
Okrog in okrog ogrožena Božja zemlja
vzdihuje, včasih joče,
vendar nekje je še lepota,
tam nekje,
razlog za upanje v tem času.
Vendar podli stari virus
ni človekov prijatelj.
Svet se vrti naprej,
srca nam bijejo,
o, naj le tako ostane!

Umrl je **Frank Bangay**, angleški pesnik, moj stari znanec, prijatelj, ki ni svetovno znan, a je spreminjal mnoga življenja, tudi mojega. Pogrešam njegov duh, zlasti tukaj, kjer berem večinoma akrobatsko poezijo (mislim tudi na akrobatski balet, pobarvanke, hrup na notnem črtovju). Od umetnosti veliko pričakujem. Iskrenost se mi zdi bistvena. Frank je iskrenost potenciral. Sama se plazim po tleh, a vsaj gledam gor, kakor bi rekel Oscar Wilde, ki je govoril tudi o »umetnosti laganja«. Mislil je na domišljijo, laži pa gotovo ni zagovarjal.

Ob Franku, ki je posvetil življenje »draguljem«, pahnjenim na rob družbe, pomislim na Van Gogha, zaradi silovitosti, in na Wiliama Blakea, vizionarja, pesnika, umetnika, mojstra grafike, ki je prebudil utesnjeno dušo 18. stoletja. Frank je prebudil sočutje – duša je prebujena, ko čuti dušo sočloveka. Podobno kot Blake je veljal za čudaka, a bil je sprejemajoč, podpornik izrinjenih na rob, brez romantike, a z močnim, morda utopičnim socialnim čutom. S poezijo se ni vpisal v kanon svetovne poezije, njegove pesmi pa berejo na vseh »zasenčenih« koncih Anglije. Pri nas v zvezi s Frankom pomislim na Tomaža Pengova. Njegove pesmi niso vključene v »uradne« antologije in šolske učbenike, a je zganil generacijo, da je začutila praznino, ki jo razmnožujejo odsotnost, zaprtost in uniformiranost. Ne gre za nekaj »novodobnega«, za kak liberalizem ali vcepljanje pozitivnih energij, gre za primež »vola za roge«, za upor proti ravnanju z bolnim ali razrahljanim človekom kot z izmečkom ali bremenom družbe.

Frank Bangay se je rodil leta 1951 v delavski družini v Homertonu, v londonski četrti, kjer je v tistem času cvetelo nasilje in sovraštvo do priseljencev. Posebno zavračanje so od nekdaj doživljali ljudje, ki so veljali za nore. Frank je zgodaj doživel živčni zlom in klinično depresijo in se je v bolnišnici Springfield srečal z ljudmi vseh ras in z »norostjo« v vseh oblikah. Po zdravljenju je v tej bolnišnici postal vratar, kasneje hišnik. Vedno je trdil, da je tam zares začel živeti. Začel je pisati pesmi. Pridružil se je skupini Trubadurji. V eni od zgodnjih pesmi (1974) je zapisal: *»Praviš, da se me bojiš / ne, ne želim te strašiti / nisem grob / velikokrat me je strah / bojim se izločenosti / bojim se nadrejenih / bojim se ljubezni / in včasih se bojim lastnega prijatelja.«* O občutku pacienta na psihiatričnem oddelku je zapisal: *»Ujeti smo v vrteča se vrata, vstopimo in ne moremo izstopiti.«* V bolnišnici je ustanovil revijo, v kateri so objavljali pacienti. Uporabil je ime bolnišnice v pesmi *Spring is Rising* (*Pomlad vstaja*), v kateri piše, da »mir v naših srcih« ne bodo več samo sanje, če bomo »peli naglas« in »pomlad uresničili«. Iz teh začetkov je nastala skupina Survivors (tisti, ki preživijo, oziroma prestanejo). V pesmi *Pesem v parku* je ganljiv verz: *»Videl sem te v parku, jokala si. Počutil sem se skoraj tako močnega, da bi lahko zajokal s tabo.«*

Leta 1979 je Frank začel z gibanjem PROMPT (Preserrvation/Promotion of the Rights of Mental Patients in Treatment, gibanje za pravice soodločanja pacientov glede zdravljenja). Skupina se je kasneje preimenovala CAPO (Campaign Against Psychiatric Oppression, gibanje proti psihiatričnemu nasilju). »Gigs«, literarni dogodki v cerkvah, gostilnah, telovadnicah in knjižnicah so privabili ljudi iz zamolčanih koncev in krajev. Od leta 1980 pa vse do 2003 sem pri njih sodelovala tudi jaz. Tam sem se vključila v skupine, ki so pisanje razumele kot del terapije. Medtem ko so srečanja blažila moje stare rane iz otroštva, sem začutila, da lahko tudi jaz pomagam lajšati rane drugim. Treba je bilo samo prisluhniti, spodbuditi, prebrati pisanje bolnika, najti v besedilih žarek upanja in ga razodeti. Nastaviti odbojno plast, da pacient ugleda svojo lastno svetlobo, sevanje, ki ga lahko usmeri na nekega drugega.

Leta 1991 so Frank Bangey, Michael Horovitz (ustanovitelj gibanja Poetry Olympics, ki ga zdaj nadaljuje njegov sin Adam Horovitz) in David Russel ustanovili gibanje Survivors Poetry and Music z revijo Survivors Express Newsletter (www.survivorspoetry.com). Objavljajo tudi likovno umetnost, ki jo v akademskih galerijah imenujejo »brutalna umetnost«, ta krog pa jo imenuje upodobljena ranljivost, izpovedni klic, nenadno, šokantno, a nežno razodetje. Frankove slike so povečani posnetki globoko skritih misli. Ko je pesmi bral, je igral tudi na orglice, tako da je izdihal bolečino. Napisal je več pesniških zbirk (*Naked Songs/Gole pesmi, Rhythms of Hope/Ritmi upanja*) in številne članke v najrazličnejših revijah, posvečenih duševnim boleznim in duševnemu zdravju. Opozarjal je na segregacijo, ki temelji na »prevladi človeka nad človekom«, naj gre za posameznike ali za večje skupnosti in narode.

Frank je želel postati botanik. Zbiral je nenavadne rastline in jih gojil v lončnicah. O njih je rad govoril kot o »survivorkah« (odpornicah). Posebej se je zavzemal za plevel.

Ifigenija Simonović

Darinka Kozinc

Mon cheri (1970)

Nedeljsko jutro, ki se je že nagibalo k poldnevu, je bilo kot iz zlata ulito. Majsko sonce je v belini njihove bohotne razprtosti z božajočo toploto oblivalo češnjeve cvetove, ki so silili k odprtemu oknu, od koder so prihajale vonjave kosila. Peteršilj, zelena! In pražena čebula!

V osončeni kuhinji si je mlada ženska dajala opravka okrog štedilnika. Dvigovala je pokrovke, da ji je vroča para barvala lica, preverjala ogenj v štedilniku in s kuhalnico spretno mešala cvrčečo čebulo. V umivalnik je odlila vrelo vodo, držeč pokrovko nad krompirji, da ji ne bi zdrsnili v korito. Še kadeče krompirje je nabadala na vilice, lupila tanko rjavo kožico, občasno popihala v prste in krompirje odlagala v skledo. Nasekljala ga je na tanke rezine, stresla med zapečeno čebulo, pomešala in pokrito kozico potegnila k robu štedilnika. Odprla je vrata pečice in z vilicami pazljivo prebodla rahlo zapečeno skorjo jabolčnega zavitka.

Zravnala se je, sedaj se je lahko posvetila mizi, na kateri se je že belil prt. Iz prepleskane kredence je previdno potegnila porcelanast jušnik in pripadajoče, z zlatom obrobljene krožnike. Take, ki so le za posebne priložnosti!

Na kosilo je bila povabljena mama, njena mama!

Za reliefnim steklom vrat se je izrisala silhueta. Zven porcelana, ko je odlagala krožnike na mizo, je skoraj preglasil trkanje.

»Naprej!« je zaklicala. Med podboji vrat je obstala ženska postava, ožarjena s svetlobo. Mlada žena je za trenutek zastala, odložila zadnji krožnik in odmaknila stol na čelu mize: »Kar sem sedite!«

Srečali sta se s pogledi, na obrazu mlade ženske ni bilo nasmeha. Starejša dama, njeno podobo je zaključeval klobuček v odtenku cvetja, s katero je bila posuta obleka, je rekla: »Mmmmm, domače diši!«

Snela si je rokavici in ju pospravila v torbico, z desnico pa pobožala prt, kot bi hotela zgladiti nevidno gubo.

Ko me pogleda, ne vidi
svojega otroka,
vidi mlado žensko,
ki zanjo kuha kosilo.

»Tega sem pa jaz poslala, mar ne?«

»Ste! Bila sem še čisto majhna!« je odvrnila mlada žena, spomin je zasenčil njen pogled. Hitro se je zavrtela proti odprtemu predalu kredence in v dlan začela nabirati jedilni pribor, da je tleskala kovina ob kovino.

V nosnici je ujela vonj po vijolicah, ki jo je za hip potegnil v preteklost. Držala se je noninega predpasnika, petletna deklica. Gospa, ki je se je sklanjala k njej, je bila nenavadna in tuja in tako lepo je dišala.

»Pozdravi mamo!« je rekla nona. Mama! Beseda, ki jo je punčka tako redko izgovorila. Deklica se je skrila v nonin predpasnik, tja, kjer je dišalo domače in znano. Zasovražila je vonj po vijolicah.

»Sem prezgodnja?« je vprašala gospa.

»Nikakor! Vinko in deklici bodo vsak čas doma!«

Gospa je prikimala in si z vajeno kretnjo popravila koder las, ki je silil izza klobučka. Njen pogled je zataval po prostorni kuhinji, za hip postal ob zidanem štedilniku, ošinil lepo zložene kavne skodelice za steklom vitrine in se preko divana v kotu lačno priklenil na črn telefonski aparat.

»Poslala sem jim vašo številko telefona,« je rekla mimogrede.

Ne morem uzreti njenih širjav,
ne morem preskočiti prepada let,
ko drhtim ob štedilniku,
v cvetu nedelje,
in se moje srce sprehaja
na obalah, tam, kjer
vzhaja in ponika
veter njenega imena.

Mlada žena je samo bežno pokimala.

Pred pol leta se je vrnila v njeno življenje, ta tujka, ki je njena mati. Mati, ki ji nikoli ni razčesavala las, nikoli odrezala kosa kruha, je ni nikoli objela. Mati, katere fotografija je gledala nanjo izza stekla vitrine. Mati, ki je po tistih, ki so se vračale, pošiljala pomaranče in halava, za *nono* pa kavo. Mati, ki ji je za poroko poslala razkošne rjuhe in zlato verižico, nje pa ni bilo. Mati, o kateri je hrepeneče razmišljala ob večerih, ko ni mogla zaspati, in si jo je zamišljala, kako v šumečih svilenih oblekah drsi po parketu razkošne palače, take kot je bila narisana v njeni knjigi pravljic.

Sedaj pa je vzravnano sedela na stolu s prekrižanimi rokami v naročju in molčala. O, koliko bi si morali povedati od takrat, ko jo je dojenčico odložila v pleteno košaro in tiho zaprla vrata za seboj in so njeno naročje zamenjala nonina široka krila. Povedala bi ji rada o vseh letih hrepenenja po njenih mehkih dlaneh, o lutkici s porcelanasto glavico, taki, ki je ni imela v vasi nobena druga deklica, o šoli, kjer je napisala najboljši spis o mamici, ki tam nekje za morjem, v vročem Egiptu, ki ima piramide in puščavo, pazi prav tako deklico, kot je ona sama. Toda mlada žena je molčala, ko je na enake kose rezala kuhano govedino in jo razporejala na krožnik. V molk je bila zapredena tudi dama za mizo. Razpon odtujenih let je med njiju postavil previsok zid.

Zvonenje telefona je rezko poseglo v prostor. Stol je zaropotal, se skoraj prevrnil, tako zelo hitro je vstala mati. Segla je po slušalki, prisluhnila in na obrazu se ji je zarisalo sonce, oči so se zaiskrile, usta raztegnila v širok nasmeh: »*O mon cheri* …« Tuje besede so se zakotalile po prostoru, blagozvočno žuboreče kot nenadni slap.

Žgoli v jeziku neznanih besed,
ki zgovorno pljuskajo vame
in se zame za njimi skriva
zgodba mojih trpkih dni.

Mlada žena je otrpnila, roka s kuhalnico je zatrepetala, toda samo za hipec, nato je divje premešala pražen krompir. Na obraz si je potegnila nepredirno masko, za

katero ni bilo mogoče uzreti nikakršnih čustev, ne sledov bolečine. Pustila je, da so tuje besede drsele mimo ušes, čeprav je vsaka od njih pustila drobno ureznino v njenem srcu. Tam onkraj žice je tisti otrok, sedaj že dekle, kateri so kupili naročje njene matere. Svoje srce pa ji je mama odprla sama in nadomestila njo, pravo hčerko. Njej je mama pela uspavanke, njej je spletala kitke, njej je pekla potice, njo je vodila v park, njej je brala pravljice, njo je s slano vodo škropila na peskastih plažah Aleksandrije, z njo se je sprehajala po ozkih stezah v Švici, z njo …

… je hodila po hodnikih mesečine,
božala sipke kodre otroštva,
ko sem se jaz oklepala srha noči
in cvrkutanja na obzorju juter.

Drobna slana solza si je utrla pot, ni je obrisala, pustila jo je, da je kanila med pražen krompir. Zaklenila je svoje srce in ključ odvrgla v prasketajoč ogenj.

Mama je odložila slušalko. Vrata so se sunkovito odprla, nasmejani punčki sta planili k štedilniku, za njima je vstopil njen mož, zadržano je pozdravil taščo.

Sedli so za mizo.

Foto: Shutterstock

Cvetka Bevc

Zakaj in zato

Včasih otrokom na svojih nastopih po šolah povem, zakaj sem postala pisateljica. Mogoče ni bilo čisto tako, a tako je ostalo zapisano v mojem spominu. V moji glavi se iznenada pojavi podoba male Cvetke, velike klepetulje. Zdi se mi, da je ob vsakem izbruhu mojih besed iz okolice zazvenel očitek, popopran z ukazom: »Daj, nehaj govoriti. Bodi že tiho!«

Le kako?! Toliko stvari me je vznemirjalo, navduševalo, svojo očaranost nad svetom sem vendar želela z nekom deliti. Pa sem se domislila. Če že ne morem povedati, bom svoje besede zapisala! In bo nekdo vendarle prisluhnil mojemu žlobudranju. Tako nekako sem si predstavljala, a se mi niti sanjalo ni, kako dolga je pot, preden knjiga nastane, in če imaš srečo (hm, ali gre res samo za srečo?), jo kakšen bralec vzame v roke. Te sreče se je tekom desetletij nekaj nabralo, najbrž tudi zaradi knjig, ki sem jih napisala, poezije, proze za odrasle, mladinske literature in še česa. Mimogrede – pred časom me je zelo razveselil paket, ki sem ga prejela od neznanega naslovnika. V njem je bila moja knjiga. Priložen ji je bil listek s prošnjo, ali lahko v knjigo napišem posvetilo in jo podpisano vrnem naslovniku.

Z veseljem sem to naredila. Mala Cvetka v meni je cepetala od veselja in kričala: »Saj sem ti rekla! Nekdo bo željan tvojih besed!«

Ona takole, jaz pa v razmislek. Ko je knjiga napisana, ni več v moji lasti, vandra po svetu in pri vsaki hiši jo drugače sprejmejo. Mene se še komaj spomni … Če sem odkrita, tudi jaz včasih pozabim na njen obstoj, zapisani stavki zdrsnejo v pozabo, na literarnih večerih jih potegnem na plano in se začudena sprašujem: »Ali sem to res jaz napisala?«

In se spomnim na vse ure, preživete za računalnikom, in divje udrihanje prstov po tipkovnici. Prisežem, nekoč sem staknila žulj na kazalcu desnice. Škoda, da nisem naredila selfija, imela bi neizpodbiten dokaz za tiste, ki umetnike zmerjajo z lenuhi. Saj sem bila skoraj tako kot tista pianistka, o kateri mi je pripovedoval pokojni skladatelj Pavel Šivic na predavanjih na muzikologiji, češ da si je na klavirskih tipkah do krvavega ogulila prste. No, tako daleč pri meni ni šlo, en žulj je moral zadostovati …

Sploh pa me je v moji zadnji knjigi *Poletje z utrinki*, ki je na poti v tiskarno, še kuža Čarli proglasil za pisateljico, ko je prebral knjigo do konca. Če sem iskrena, sem se mu morala malo prilizovati, v knjigi sem mu namenila vlogo poročevalca na vrtu dedka Pelegrina, pa še kakšno navihano je ušpičil.

A niso vsi moji literarni junaki tako prijazni do mene. Nekateri me zbujajo sredi noči in se pritožujejo, da oni nikoli ne bi izrekli tega, kar sem v poznem popoldnevu napisala. Nergajo toliko časa, da nazadnje sedem za računalnik, popravim njihov notranji monolog in na glas zarenčim: »A ste zdaj zadovoljni? Ali lahko grem nazaj spat?!«

Nobenega odgovora. Mora biti res dobro, si oddahnem in se skobacam v posteljo, da ujamem vsaj malo spanca. Za vsak primer se še z odejo pokrijem čez glavo. A kaj, ko mi izpod nje molijo noge in me kakšen stranski lik (ti se sploh radi razburjajo

in zahtevajo pomembnost) začne žgečkati po podplatih. Saj vem, zakaj. Če je v romanu pust kot pepelnična sreda, žgečkanje pomeni, da naj mu pridodam vsaj kanček humorja, malo začinim kakšno njegovo izjavo, da ne bodo bralci od dolgočasja obrnili strani, če bodo na njej zagledali njegovo ime. Obljubim tečnežu, da mu bom namenila kako zabavno šolsko prigodo, recimo, da je bil prav on tisti, ki je profesorici namazal pašteto na stol. A se mu ne zdi zabavno. Nazadnje se neham ubadati z njim, vzamem baldrijanove kapljice, ker tudi pisateljice in pisatelji moramo spati. Vsaj malo.

Ko se zgodaj zjutraj z velikimi podočnjaki pojavim v pekarni, se mi oglasi junak, ki ga še sploh ni v romanu. Toliko da prodajalki ne rečem, da jo bom pokončala, mislim seveda njega, kajti to bi tečnežu prineslo čast in slavo, pa samo skozi stisnjene zobe naročim rogljič z marmelado. Zaradi stisnjenih zob je moja izgovorjava komaj razumljiva, dobim čokoladni rogljič, kar ugotovim šele, ko zagrizem vanj. Nič od sladostrastja in oblizovanja. To je znak, si rečem. Treba bo vse spremeniti. Fantje in dekleta, ki me takole neusmiljeno preganjajo, imajo prav. Moja zgodba v romanu ne drži vode!

In se podam na lov za zgodbami, ki bi mi popestrile dogajanje. Branje knjig v takih trenutkih odpade, lahko bi se okužila s kakim genialcem in naokoli prodajala nekaj podobnega plagiatu, čeprav bi mi služil le kot navdih. Uberem drugačno pot. Poslušam. Prisluškujem. Prisluhnem besedam, ki si jih ljudje izmenjavajo na avtobusu. Nobena skrivnost ni, da sem za svoj mladinski roman *Desetka* dobila idejo, ko sem na avtobusu ujela kakšen naključen pogovor mladeži. Pa še prisluškovati mi ni bilo treba, mladost je vendar sama po sebi glasna. A ne neham oprezati. Ujamem mačje mijavkanje, sirotica mi nekaj pomembnega dopoveduje. In veter, ki se zaganja okoli vogalov, terja mojo pozornost. Otroci, ki vreščijo na dvorišču. Šelestenje listov pod nogami. Ostre konjice streh, ki jih zajame moj pogled. Te hočejo v pesem, njihovo hotenje se spremeni v ritem, ki zabobni pod lobanjo. Ne gre drugače. Napišem pesem. Zgodbe pa še vedno od nikoder. »Saj je tudi pesem zgodba,« zakrakajo vrane, ko se potikam po parku. Kdo bi se z njimi prepiral. Na videz se strinjam, čisto iz trte le ni zvito, v meni pa vseeno gloda.

Potem se spomnim. Pred kratkim sem napisala scenarij za film o Zofki Kveder. *Zdi se mi še najbolj zanimivo pisati, kar človek doživi,* nekje zapiše. In pobrskam po sebi. Iskreno in neusmiljeno. Začnejo se oglašati glasovi. Najdem zgodbo. Za njo še eno. In še eno. Klepet glasov ne preneha. In jaz pišem.

Cvetka Bevc

O HREPENENJU

(Iz pesniške zbirke *In vendar sem*, Založba Pivec, 2020)

Sredi nevihte še enkrat obstati.
zadihati v razpoki časa,
ker takrat vse hoče postati pesem.

Naj me svet znova prebode z željo,
da si za njega izmislim nova imena
in zase ustvarim novo bivanje.

V dežju postati kaplja vode,
živeti v njenih sanjah oceana,
ki si je želelo priti v nebo.

In potem padati na zemljo
v čudenje otroka,
zakaj si oblaki tudi z mano
divje umivajo obraz.

Matija Remše

»Scripta manent …«

O zbirki Simpoziji v Rimu

Spomenik v nastajanju, si mislim, ko pregledujem vrsto šestindvajsetih knjig in skoznje življenja mož iz slovenske-cerkveno-narodno kulturne zgodovine, ki so nanjo vplivali, v njej sodelovali in jo vsak po svoje sooblikovali. Po eni strani spomenik, po drugi trajen vodnjak za spoznavanje in odkrivanje novih zornih kotov in približevanje nikoli do konca odkriti resnici naše preteklosti.

Meso, kri in duha tega projekta je prispevalo delovanje leta 1978 ustanovljene Slovenske teološke akademije v Rimu, ki je raziskovanje arhivov in zborovanja poročevalcev o izbranih temah v večnem mestu organizirala, Celjska Mohorjeva družba pa je nudila svoje založniško ime in izkušnje s spremljanjem utelešenja zbranega gradiva v knjigo.

Prvi simpozij, vsi so bili v rimskem Sloveniku, je potekal že oktobra leta 1981 in bil posvečen misijonom. Udeleženci so bili iz domovine, zamejstva, Amerike in Argentine. Po avdienci pri svetem očetu so obiskali kongregacijo za širjenje vere, za sklep pa romali na Knobleharjev grob v Neapelj. Ker zbornik predavanj ni bil načrtovan, so se razprave porazgubile po različnih znanstvenih in strokovnih revijah. Podobno je bilo z drugim simpozijem o svetih bratih Cirilu in Metodu in krščanstvu pri Slovanih, na katerem je sodelovalo kar petnajst slovenskih predavateljev. Te razprave so bile vključene v razne izdaje širšega rimskega okvirja, kakor preberemo v uvodni besedi Rožmanovega simpozija izpod peresa dr. Eda Škulja.

Že takoj po prvem simpoziju se je izčistila misel, da se je treba na teh posvetih posvetiti določeni osebnosti iz slovenske cerkvene zgodovine. Tako so se organizatorji tudi ravnali od prvega (pravzaprav tretjega), Slomškovega, do šestindvajsetega, Trubarjevega simpozija.

Po formatu (16,5 cm x 23,5 cm) in vezavi, ki je broširana, so si zborniki enaki. Tudi za opremo (preliv iz osnovne kovinsko srebrne v vsakokrat drugače obarvano zgornjo četrtino knjige s povečanim faksimilom podpisa nosilne osebe simpozija v negativu) bi lahko tako rekli, če se ne bi za Tadejem Tozonom prav v zadnjega kot opremljevalec podpisal še Jurij Jančič, ki je zunanjosti dodal svoj pečat. Po številu strani (Slomškov 224, Trubarjev 431) se seveda nekoliko razlikujejo med seboj, a prav droben ni nobeden. Razen nekaterih zamikov v začetku so izhajali praviloma leto za simpozijem, na jesen, tik pred naslednjim.

Naštejmo jih po vrsti z letnico izida: Slomškov (1983), Ivanocyjev (1985), Trinkov (1985), Missiev (1988), Sedejev (1988), Gnidovčev (1989), Mahničev (1990), Jegličev (1991), Krekov (1992), Napotnikov (1993), Wolfov (1994), Kleklov (1995), Karlinov (1996), Einspielerjev (1997), Hrenov (1998),

Glavarjev (1999), Baragov (2000), Rožmanov (2001), Ehrlichov (2002), Grivčev (2003), Herbersteinov (2004), Vovkov (2005), Ukmarjev (2006), Torošev (2007), Tomažičev (2008) in Trubarjev (2009).

Od leta 1997 naprej je kot soorganizator rimskih simpozijev v zbornikih naveden tudi Inštitut za zgodovino Cerkve v Ljubljani.

Napovedani so trije prihodnji: Stepišnikov, Držečnikov in Pogačnikov.

Obstaja uredniški recenzentski odbor znanstvenih simpozijev v Rimu, ki ga (v Tomažičevem zborniku zapisano) sestavljajo prof. dr. Metod Benedik z Univerze v Ljubljani, prof. dr. Lojzka Bratuž z Univerze v Vidmu, prof. dr. Andrej Fink s Katoliške univerze v Buenos Airesu, prof. dr. Bogdan Kolar z Univerze v Ljubljani, prof. dr. Aguštin Malle s Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, prof. dr. France Oražem z Univerze v Ljubljani, dr. Jožko Pirc z Univerze Urbaniana v Rimu in dr. Edo Škulj z Univerze v Mariboru.

Ožje vodstvo simpozijev predstavljajo že vrsto let Metod Benedik, France Oražem in Edo Škulj. Dolga leta je tvorno sodeloval tudi pobudnik simpozijev, zdaj že pokojni rektor Papeškega slovenskega zavoda Slovenik, Maksimilijan Jezernik. Njegovi pozdravni nagovori vsakokratnemu simpoziju so do vključno Baragovega tudi uvodi v zbornike. Pozneje je pod uvodnike podpisan Edo Škulj, tajnik akademije, ki skrbi za potek simpozijev in je vse zbornike uredil za tisk.

Najprej so obdelane osebnosti iz starejše cerkvene zgodovine na Slovenskem do druge svetovne vojne; deset let po padcu komunizma, leta 2000, pa je čas že toliko dozorel, da so prišle na vrsto osebnosti, ki so živele pod komunističnim režimom in so bile do neke mere tudi njegove žrtve. Večina obdelanih so škofje ordinariji vseh treh dotedanjih slovenskih škofij, pa še Baraga v Ameriki, Mahnič na Krku in Gnidovec v Skopju. Profesorja Teološke fakultete sta bila Grivec in Ehrlich, narodni buditelji pa Glavar in Krek v osrednji Sloveniji, Ukmar na Tržaškem, Trinko v Beneški Sloveniji, Einspieler na Koroškem ter Ivanocy in Klekl v Prekmurju.

V Grivčevem zborniku, dvajsetem po vrsti, je naveden seznam dotedanjih predavateljev na simpozijih. Že takrat jih je bilo več kot 200, med njimi duhovniki, redovniki, redovnice, laiki, moški, ženske, starejši, mlajši, verni in neverujoči, celo kak nekdanji partijec. Večinoma pa so univerzitetni predavatelji – ne samo na teološki, ampak tudi na drugih fakultetah –, doktorji znanosti, tudi kakšen akademik z najvišjim nazivom (dr. Vilko Novak, dr. Anton Trstenjak) in ugleden pisatelj (dr. Alojz Rebula) je med njimi. Pri marsikateri obravnavani osebnosti so bili predavatelji tudi tujci: Italijani, Avstrijci, Nemci, nekdanji Jugoslovani. Vse to daje simpozijem in zbornikom mednarodni značaj.

V Tomažičevem zborniku (l. 2007) je uvodoma objavljen pogovor o simpoziju urednika dr. Eda Škulja za *Družino*:

> »Oblika teh simpozijev je nekaj edinstvenega, ker vsi predavatelji slišijo vsa predavanja, zato je razprava po predavanjih živa in spodbujajoča. Če bi bili simpoziji v Ljubljani, je nevarnost, da predavatelj pride, odpoje

svoj referat in takoj nato odide po svojih opravkih. Pa še nekaj. Predavatelji dopolnijo svoje referate z ugotovitvami, ki so jih slišali pri razpravah. /.../ Pa še o poteku simpozija. S posebnim avtobusom se na drugi ponedeljek v septembru odpeljemo v Rim, v Slovenik, kjer smo gostje Slovenske teološke akademije. Predavanja so načelno dopoldne in popoldne, razen v sredo dopoldne, ko gremo na splošno avdienco k svetemu očetu, ki udeležence redno pozdravi, in v četrtek popoldne, ki je namenjen ogledu Rima. Letošnji četrtek je sklenil sprejem za vse udeležence, ki ga je pripravil veleposlanik Republike Slovenije pri Svetem sedežu dr. Ivan Rebernik s soprogo. Sprejema se je udeležil tudi veleposlanik Republike Slovenije v Italiji dr. Andrej Capuder s soprogo. V petek zvečer se z istim avtobusom vračamo v Slovenijo.«

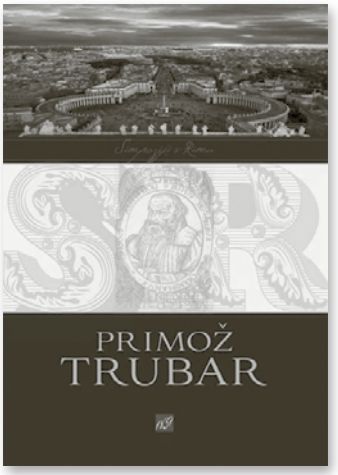
Za vtis o tem, kako so simpoziji in zborniki strukturirani, pa si oglejmo prvega, Slomškovega, in (za zdaj) zadnjega, Trubarjevega.

Na strani 219 je v zborniku naveden seznam udeležencev Slomškovega simpozija. To so bili dr. Franc Kramberger, mariborski škof in pokrovitelj simpozija; teolog dr. Janez Ambrožič, voditelj škofijske pastoralne službe v Ljubljani; teolog in zgodovinar dr. France Martin Dolinar, nadškofijski arhivar v Ljubljani; teolog in zgodovinar Gaber Francis iz ZDA; teolog in sociolog dr. Janez Gril, medškofijski asistent za pastoralo študentov v Ljubljani; profesor in zgodovinar dr. Valentin Inzko iz Celovca; rektor Slovenika in predsednik Slovenske bogoslovne akademije v Rimu dr. Maksimilijan Jezernik; profesor in arhivar, predsednik Društva arhivarjev za Slovenijo Peter Pavel Klasinc iz Maribora; časnikar in teolog, glavni urednik Družine dr. Drago Klemenčič iz Ljubljane; s. Smiljana Kodrič, članica vrhovnega sveta šolskih sester iz Rima; teolog in profesor na Urbaniani in Antonianumu, vicepostulator Slomškovega procesa, član SBA v Rimu dr. p. Bruno Korošak OFM; župnik iz Podkraja in urednik Trinkovega koledarja Jožko Kragelj; teolog, župnik pri sv. Petru v Ljubljani dr. Jošt Martelanc; Tone Mlinar, doktorand iz Rima; prodekan Teološke fakultete, profesor duhovne teologije, ravnatelj bogoslovnega semenišča in glavni urednik Božjega okolja iz Ljubljane; škofijski arhivar in profesor Anton Ožinger iz Maribora; učiteljica Evelina Pahor iz Trsta; teolog in pravnik dr. p. Viktor Papež OFM; profesor vzhodnega bogoslovja in dekan Teološke fakultete v Ljubljani dr. Franc Perko; Alojz Pirnat, doktorand v Rimu; Andrej Pirš, dr. teologije in župnik; liturgik in župnik z Bleda dr. Nace Potočnik; podtajnik Tajništva za neverne, teolog dr. Franc Rode iz Rima; teolog, muzikolog in glavni urednik Cerkvenega glasbenika dr. Edo Škulj iz Ljubljane; teolog, umetnostni kritik, profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani dr. p. Roman Tominec OFM; s. Avguština Zorec, uslužbenka apostolske nunciature v Beogradu; baragoslovec in župnik iz Toronta Tone Zrnec. Simpozija se nista osebno udeležila in so njuna prispevka prebrali drugi: diplomirani pravnik, profesor zgodovine, strokovni svetnik Znanstveno raziskovalnega centra SAZU iz Ljubljane Miloš Rybař ter psiholog, teolog in filozof, upokojeni profesor Teološke fakultete in redni član SAZU v Ljubljani dr. Anton Trstenjak.

Uvodno besedo je prispeval Maksimilijan Jezernik. O Slomšku in njegovi dobi razmišlja France M. Dolinar. Anton Trstenjak karakterološko in grafološko osvetli Slomškovo osebnost. Franc Kramberger podaja vire in strukturo Slomškove osebnosti. France Oražem pojasnjuje Slomškov odnos do evharistije. Jošt Martelanc opisuje Slomškovo prizadevanje za preobrazbo škofijskih duhovnikov, Viktor Papež pa, kako je redovnike učil duhovnosti. Kako je bil povezan s slovenskimi šolskimi sestrami, raziskuje s. Avguština Zorec. Janez Ambrožič razloži Slomškov odnos do družine in duhovnosti v njej. Kot ustanovitelja Družbe sv. Mohorja ga prikaže Valentin Inzko. O Slomšku in Rimu poroča Anton Ožinger, Peter Pavel Klasinc pa o arhivskih virih Slomškovega delovanja v Vatikanskem arhivu. Franc Perko osvetli Ciril Metodovo gibanje, o Slomškovem odnosu do glasbe piše Edo Škulj. O zapletih s Slomškovim grobom in kako je bil nazadnje prenesen v mariborsko stolno cerkev spregovori Miloš Rybař. O Baragi in Slomšku razmišljata Tone Zrnec in Andrej Pirš. Mirko Rijavec pa o stikih med Slomškom in Štefanom Kociančičem, primorskim duhovnikom, poliglotom, zgodovinarjem in mnogostranskim publicistom, kulturnim buditeljem, velikim promotorjem Družbe sv. Mohorja na Goriškem.

Roman Tominec je »z izbrano besedo in barvnimi diapozitivi seznanil udeležence z likovnimi upodobitvami škofa Antona Martina Slomška. Samo besedilo brez likovnih prilog bi občutno izgubilo na izpovedni moči, zato smo se odločili za objavo štirih portretov škofa Slomška, ki jih je izbral avtor in zanje napisal kratka pojasnila,« izvemo iz urednikove pripombe. Slike so v knjigi na štirih straneh priloge.

Monografija o Primožu Trubarju je nastala po Rimskem simpoziju leta 2008 kot niz delnih monografij z različnih področij, ki osvetljujejo zgodovinski pomen vodilne osebnosti slovenskega protestantizma. Tradicionalno protikatoliško angažirano predstavitev Trubarja, kakršno pozna širša javnost, so katoliški teologi različnih področij in drugi raziskovalci osvetlili s stališča vsebinskega prispevka Trubarja do vloge vere, etike, teologije kot humanistične znanosti, kulture, umetnosti, medverskega dialoga, in njegove odvisnosti od sočasnih evangeličanskih struj.

Iz okvira rimskih simpozijev »nekoliko izstopa letošnji simpozij o Primožu Trubarju, ki smo ga z ozirom na 500-letnico njegovega rojstva v naš program uvrstili pred tremi leti. Takrat je bilo dogovorjeno, da bomo Trubarja obravnavali izključno pod teološkim vidikom, kar do zdaj še ni bilo izčrpno raziskano in ker ga bodo pod drugimi vidiki obdelovale številne ustanove. /.../ Rimski simpozij, ki bi ga lahko opredelili kot nadgradnjo onega iz leta 1986 (ob 400 letnici Trubarjeve smrti v Ljubljani, v organizaciji Inštituta za zgodovino Cerkve – op. M. R.) je zamišljen širše, pravzaprav bi morali reči: bolj poglobljeno. Že v svoji zasnovi se namreč odpoveduje vrsti izhodišč, pod katerimi Trubarja v Trubarjevem letu obravnavajo različne znanstvene oziroma kulturne ustanove. Naš simpozij izhaja predvsem iz dejstva, da je bil Primož Trubar katoliški duhovnik, ki je

40-leten prestopil v luteranizem in še naprej deloval kot duhovnik, ki mu smemo pripisati zelo dobro teološko znanje in razgledanost ter močno vero. Po tej plati torej, kot duhovnika in izobraženega teologa, ga želi predstaviti rimski simpozij,« lahko preberemo v uvodu Metoda Benedika.

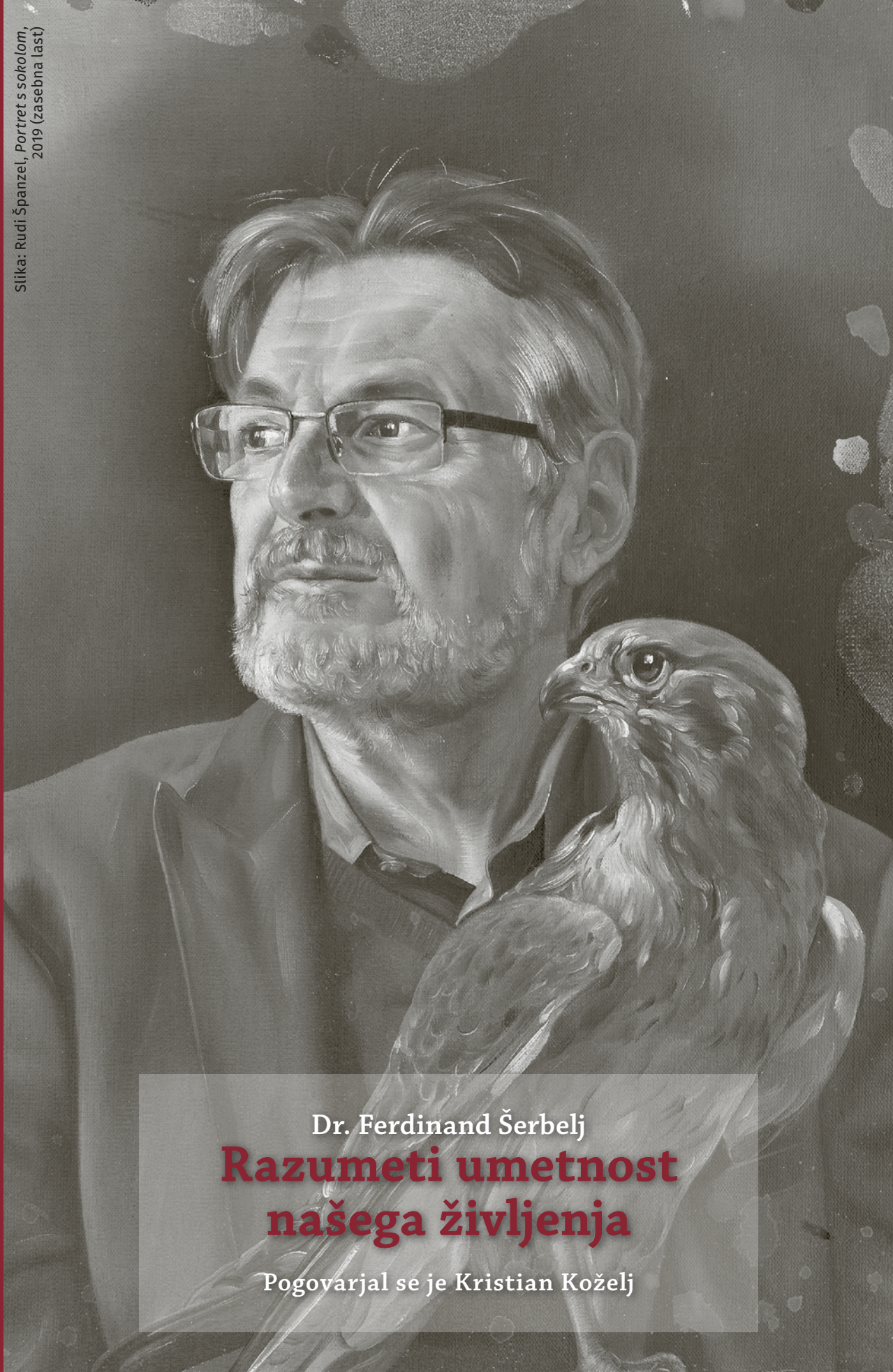
K simpoziju iz zborniku so svoja dognanja in razmišljanja prispevali: Andrej Vovk o življenjski poti Primoža Trubarja; France Oražem o razlogih, ki so Trubarja privedli v protestantizem; Metod Benedik o smotru Trubarjevega življenja; France Martin Dolinar o Trubarjevih odnosih z ljubljanskimi škofi; Andrej Saje o Trubarjevem odnosu do papeža; Jože Markuža o Cerkovni ordningi in Trubarjevi ekleziologiji; Avguštin Lah o Trubarjevem pojmovanju Boga Stvarnika; Anton Štrukelj o Trubarjevi kristologiji, pnevmatologiji in mariologiji; Ciril Sorč o Trubarjevi eshatologiji; Fanika Krajnc – Vrečko o Trubarjevi antropologiji; Mari Jože Osredkar Trubarjev nauk o opravičenju; Marjan Turnšek Trubarjev nauk o krstu; Slavko Krajnc Trubarjevo pojmovanje evharistije. Janez Vodičar razmišlja o Trubarju in duhovništvu. Marjan Peklaj obravnava Trubarjev odnos do Svetega pisma, Bogdan Dolenc pa do cerkvenega izročila. Roman Globokar raziskuje njegovo Etiko. Andrej Šegula piše o Trubarjevi odvisnosti od Luthra, Kalvina in Zwinglija, Bogdan Kolar pa o njegovi odvisnosti od Bonoma, Vergerija in Bullingerja. Stanko Gerjolj predstavi pedagoške razsežnosti Trubarjevih katekizmov. Peter Kvaternik je obdelal Trubarjevo pastoralo. Matjaž Ambrožič preuči odnos Trubarja do katolicizma po Augsburški veroizpovedi, Rafko Valenčič pa Trubarjeva stališča do ljudskih pobožnosti. Vinko Škafar ga motri v odnosu do pravoslavja in islama. Maksimiljan Matjaž poroča o Trubarjevih načelih prevajanja Svetega pisma. Edo Škulj je raziskal Trubarjev odnos do cerkvenega petja. Breda Dvořak – Drašler prispeva poglavje z naslovom Trubar in slovenska protestantska Cerkev. Marijan Smolik našteje po knjižnicah ohranjene Trubarjeve prvotiske. Stane Granda analizira reformacijo kot glavno orožje kulturnega boja med Slovenci. Zvone Štrubelj opiše analizira Trubarjev epitaf.

Ob koncu vsakega prispevka je povzetek, preveden tudi v angleščino, in navedba ključnih besed.

Lahko pritrdimo Metodu Benediku, ki v že omenjenem uvodu zapiše takole: »/.../ osnovna zamisel simpozija, predstaviti pomembno osebo v širokem okviru časovnih okoliščin, se ohranja kot stalnica rimskih simpozijev, ki so se v več kot dveh desetletjih nepretrganega delovanja dodobra uveljavili. Z rednimi zborniki, ki širši javnosti v celovitosti posredujejo delo vsakokratnega simpozija, pa so doprinesli tudi viden prispevek k sodobnemu slovenskemu zgodovinopisju.«

Pripis uredništva:
Več kot veseli smo pobude nadaljevanja Rimskih simpozijev, vsaj v zborniški obliki – za leto 2022 je namreč načrtovan izid novega zbornika, ki nastaja po simpoziju o ljubljanskem nadškofu in metropolitu dr. Jožefu Pogačniku, ki je v organizaciji Inštituta za zgodovino Cerkve Teološke fakultete Univerze v Ljubljani potekal oktobra 2020.

POGOVOR

Slika: Rudi Španzel, *Portret s sokolom*, 2019 (zasebna last)

Dr. Ferdinand Šerbelj

Razumeti umetnost našega življenja

Pogovarjal se je Kristian Koželj

Ferdinand Šerbelj (rojen 1949 v Zgornjem Prebukovju, Šmartno na Pohorju) je mladost preživel v baročnem gradu v Slovenski Bistrici. Najprej se je izučil za avtokleparja, potem pa opravil sprejemne izpite za študij umetnostne zgodovine na Univerzi v Ljubljani, kjer živi od leta 1969. Leta 1974 je diplomiral na ljubljanski Filozofski fakulteti z nalogo o baročnem slikarju Antonu Cebeju in zanjo prejel študentsko Prešernovo nagrado. Leta 2000 je na isti fakulteti doktoriral z disertacijo o baročnem slikarstvu na Goriškem. Od leta 1977 do 2018 je bil zaposlen v Narodni galeriji kot kustos za terenske študije, leta 2008 je postal muzejski svetnik, od 2011 pa je sodni izvedenec in cenilec za starejšo likovno umetnost ter likovno umetnost 20. stoletja. Leta 2019 mu je slovenska umetnostnozgodovinska stroka podelila bienalno nagrado Izidorja Cankarja za »življenjski prispevek slovenski stroki in umeščanje slovenske umetnostne dediščine v zavest mednarodnega strokovnega občestva«. Študijsko se je izpopolnjeval v Benetkah, Padovi in Münchnu. Veliko predava in sodeluje na simpozijih. Izvaja ekskurzije doma in v tujini. Zanimajo ga tudi prva svetovna vojna, zlasti soško bojišče, heraldika in bonton.

Gospod Šerbelj, te dni ste precej zasedeni, pogovarjava se tik pred martinovim. Kateri umetnostno-zgodovinski biseri v povezavi s svetim Martinom so pri nas najdragocenejši?

V teh dneh sem aktiven predvsem kot direktor Kulturnega centra sv. Martin Tourski za Slovenijo. Na nedeljo pred martinovim smo v cerkvi sv. Martina na Brjah, najlepši razgledni točki na Vipavskem, pri maši blagoslovili in domačinom izročili stopinjo sv. Martina. Gre za kovinsko stopinjo, ki se vzida v cerkev. Že nekaj let namreč oblikujemo Pot sv. Martina, ki se vije od njegovega rojstnega kraja Sombotela preko Slovenije v Italijo in naprej do Toursa v Franciji. Sam sv. Martin je namreč čez naše kraje zagotovo potoval vsaj trikrat. Pot so začeli Madžari, ki so jo speljali do Kobdilja, kjer je prav tako cerkev sv. Martina, od tam pa smo jo trasirali čez Prekmurje, Štajersko, mimo Celja in Ljubljane do Primorske. Zadnja etapa slovenskega dela je pri sv. Martinu na Doberdobu, torej za mejo. Ob tem vsako leto pripravimo kakšno predavanje, dvakrat pa smo celo uspeli organizirati odmevna mednarodna simpozija, oba v Mariboru in v Slovenski Bistrici, ki ne slovi le po čudovitem baročnem gradu, ampak je v bližini tudi romanska cerkev v Šmartnem na Pohorju, ki je izjemen spomenik romanske arhitekture iz okrog leta 1200. Cerkev se ponaša z najstarejšimi freskami pri nas, tudi najstarejšo upodobitvijo sv. Martina, ki jo stroka postavlja približno v leto 1220.

Vsak slovenski šolar bi na sliki takoj prepoznal Franceta Prešerna. Potreben je bil le uvid nekoga iz našega kulturnega okolja, zato mi podobe ni bilo težko prepoznati.

Sv. Martinu je v Sloveniji posvečenih 82 cerkva in je po Materi Božji in sv. Miklavžu tretji svetnik v tem merilu. Ob že omenjenih velja izpostaviti znamenito cerkev v Laškem, Slomškovo Ponikvo s čudovitimi neobaročnimi freskami Jakoba Brolla ter cerkev sv. Martina na Svetih gorah, ki je ob sosednji cerkvi sv. Jurija najstarejša cerkev pri nas. Cerkvi sta nastali že ob koncu prvega tisočletja.

Letošnje poletje je vaše ime napolnilo kulturne strani slovenskih medijev, ko ste v slikarski zbirki Muzeja za slikarstvo in obrt odkrili miniaturni portret svetlolasega moškega z evidenčno številko MUO-018031: miniatura, datiran v sredo 19. stoletja. Gre za najdbo, ki vselej razburka slovenski kulturni prostor, saj je na miniaturi upodobljen dr. France Prešeren, naš konstitutivni pesnik. Kako je prišlo do te najdbe?

V začetku leta, ko zaradi epidemije ni bilo mogoče oditi na teren, sem pregledoval spletni katalog Muzeja za slikarstvo in obrt Zagreb. V zbirki je nekaj tisoč eksponatov; slikarski del, ki sem ga pregledoval sistematično, pa obsega okrog 3000 enot. Med pregledovanjem sem ob nekaj novostih, za katere celo Hrvati niso poznali avtorjev, naletel na že omenjeni portret z navedbo, da je naslikan v tehniki akvarel na papirju – portret neznanega moškega. Vsak slovenski šolar bi na sliki takoj prepoznal Franceta Prešerna. Potreben je bil le uvid nekoga iz našega kulturnega okolja, zato mi podobe ni bilo težko prepoznati.

Ste si uspeli miniaturo že ogledati v živo? Obstaja kakršen koli dvom v njeno avtentičnost?

Še vedno se pripravljam na obisk muzeja v Zagrebu, kjer bomo miniaturo pregledali skupaj s kolegico kustosinjo in muzejskim restavratorjem, ki jo bo vzel iz okvirja, in takrat bomo videli, pri čem smo. Lahko, da je na zadnji strani slike tudi kakšen zapis ali letnica. Če nam jo bo ponovno zagodel kovid, se utegne moj obisk Zagreba še nekoliko odmakniti, upam pa, da mi bo do Prešernovega praznika, 8. februarja, ko je obletnica njegove smrti, uspelo razčistiti to vprašanje.

Zakaj Slovence tako zelo fascinirajo Prešernove upodobitve? Čemu pripisujete njihovo težo, saj je vendarle tisto, kar iz Prešerna dela velikana, torej njegova poezija, v veliki meri ohranjeno in dostopno?

Ljudje smo po naravi pozitivistični – vsako stvar hočemo otipati, videti. Pri Prešernu, ki je nedvomno eden največjih Slovencev, smo v zadregi, saj nimamo njegovega portreta. Če bi največji Slovenec živel pred stoletji, se z njegovim portretom ne bi ukvarjali, ker bi vedeli, da ne obstaja. Prešeren pa je živel v 19. stoletju, ko imamo številne portrete trgovcev, obrtnikov, plemičev, celo njegovih najbližjih prijateljev in sodobnikov, manjka pa nam upodobitev najznamenitejše osebnosti tistega časa. V tem vidim mit iskanja in čar odkrivanja njegovega portreta.

Pri Prešernu, ki je nedvomno eden največjih Slovencev, smo v zadregi, saj nimamo njegovega portreta.

Po eni strani se mi zdi dobro, da nimamo njegovega portreta, saj smo na ta način dobili številne poetske, idealizirane podobe, od Goldensteinovega in Jakčevega portreta do kiparske upodobitve Ivana Zajca, ki so se nam vtisnile v zavest in z njimi živimo.

Je med znanimi Prešernovimi podobami morda kakšna, ki vam je intimno najbližja?

Na Goldensteinovem portretu, ki je najstarejši, a je zagotovo nastal po pesnikovi smrti po slikarjevem spominu, Prešeren deluje precej melanholično, otožno. To pa Prešeren ni bil. Zato so ga kasnejši avtorji poskušali

upodobiti kot precej bolj markantno osebnost, pri čemer menim, da je bil najbolj uspešen Jakac, ki je kot eden naših najpomembnejših portretistov znal iz figure psihološko poveličati karakter portretiranca, zato je njegova podoba takšna, kot si jo večina najbrž želi. Tudi zato jo najdemo v številnih monografijah, proslavah in nenazadnje ob podelitvi Prešernovih nagrad.

Ni pa Prešernov portret prva velika najdba v vaši karieri – tukaj je potrebno omeniti vsaj še Bergantova *Prestarja* in *Ptičarja*, pa tri dela Nicola Grassija, najdena v začetku devetdesetih let. So te najdbe med seboj primerljive? Kakšna občutja so vas kot raziskovalca obšla, ko ste naleteli nanje?

V dobrih petdesetih letih aktivnega dela na terenu sem naletel na veliko izjemnih najdb. V zasebni lasti v Gradu sem denimo našel izgubljeni veliki sliki iz brežiške Viteške dvorane. Niti lastnik ni vedel, da gre za upodobitvi Ignaca Marije Attemsa s sinovi in njegove soproge Marije Regine Wurmbrand s hčerami. Portreta je bil pripravljen prodati, pa pri nas ni bilo interesa, da bi zbrali 22 tisoč evrov in ju pripeljali tja, kamor sodita, v brežiško Viteško dvorano, ki zaradi tega glede slikarske opreme do danes ostaja nepopolna. Ne le, da gre za upodobitev najpomembnejšega slovenskega baročnega mecena, ki je nastala na našem območju, ampak jo je naslikal tudi naše gore list, Frančišek Karel Remb iz Radovljice. Na koncu je sliki odkupil graški Joanneum.

Na terenu sem odkril tudi več kot 30 slik goriškega baročnega slikarja Antona Parollija. Z odkritji sem izdatno povečal opus goriškega slikarja Janeza Mihaela Lichtenreita, ki je avtor vseh oltarnih slik v Stični. Pa že omenjene najdbe Berganta in Grassija. Danes je v stalni zbirkah Narodne galerije razstavljenih 19 umetnin, ki sem jih odkril in so bile potem odkupljene s posredovanjem galerije in Ministrstva za kulturo, za nekatere pa mi je uspelo pri lastnikih doseči dogovor o dolgoročni izposoji.

Sicer ste strokovnjak za barok. Kam kotira slovenska baročna umetnost v odnosu na, denimo, Italijo, ki je zibelka in ena glavnih domovin tega stila?

Slovenska likovna umetnost ima tri pomembne vrhove, s katerimi smo se afirmirali v evropskem prostoru: gotiko 15. stoletja, barok in slovensko moderno. O naši gotiki, predvsem pa o baroku, moramo razpravljati v kontekstu srednjeevropske umetnosti: Avstrija, Češka, Bavarska, seveda so tu tudi pomembni italijanski vplivi. Če upoštevamo baročno umetnost v celoti, torej slikarstvo, kiparstvo in arhitekturo, je slovenski barok na primerljivem nivoju z ostalimi srednjeevropskimi pokrajinami. Ljubljanska stolnica kot primer celostne umetnine sodi med najpomembnejše srednjeevropske spomenike baročne umetnosti. Tukaj so še štajerska Sladka Gora, bližnji Sv. Rok nad Šmarjem pri Jelšah, pa arhitektura nekdanje samostanske cerkve v Velesovem z izjemno opremo oltarjev s slikami slavnega poznobaročnega slikarja J. M. Kremserja Schmidta, pa ljubljanska uršulinska cerkev in bližnja

Če upoštevamo baročno umetnost v celoti, torej slikarstvo, kiparstvo in arhitekturo, je slovenski barok na primerljivem nivoju z ostalimi srednjeevropskimi pokrajinami.

Foto: osebni arhiv

Križevniška cerkev, če naštejemo le nekaj najpomembnejših. Vsaka od teh točk je dragoceno zrno sama zase, ko pa jih povežemo, lahko zatrdimo, da je Slovenija baročna dežela.

Tudi gotika je bila pri nas tu in tam deležna barokizacije. Zgovoren primer tega je znameniti oltarni relief Matere Božje, zavetnice s plaščem na Ptujski Gori. Izvorno del gotskega portalnega timpana iz okoli leta 1410 je danes vključen v baročni oltar. Tukaj vidimo, da se kakovostna umetnost lahko med sabo povezuje in da en slog ni izključeval drugega. Razlikovanje se je pojavilo v poznem 19. stoletju, v obdobju historizma, ko so poskušali za nazaj izbrisati vse, kar ni bila gotika ali romanika. V resnici pa so prejšnja obdobja znala sobivati in se medsebojno nadgrajevati.

Ne le, da je slovenska baročna umetnost povsem primerljiva s srednjeevropsko, zanimivo je tudi, da vzhodno od naših krajev ni nastala nobena omembe vredna baročna umetnina. Ti kraji so bili takrat še močno pod turškim vplivom, ki je onemogočal razvoj zahodne umetnosti. Iz istega razloga denimo v našem prostoru tako rekoč ni bilo renesanse. Turški vpadi so se pri nas začeli leta 1408, končali pa z bitko pri Monoštru leta 1664, ko v Italiji govorimo že o zreli fazi baroka. Tu je še protireformacija, ki je bila ikonoklastična in je uničevala umetnine iz tega obdobja, pa tudi s kmečkimi upori se je naša dežela siromašila. Ne gre torej za to, da naši ljudje niso doumeli renesanse, ampak so bile ekonomske razmere takšne, da niso dopuščale ambicioznih »vlaganj« v umetnost in arhitekturo.

Kot otroka so vas neskončno privlačile zgodbe, miti, legende. V zgodbah človeštva je ogromno arhetipskega, večnega, trajnega. Christopher Booker, ki se naslanja na Junga, pravi, da v vsej zgodovini človeštva obstaja le sedem temeljnih zgodb, ki se nenehno ponavljajo. Se torej današnji človek lahko prepozna v preteklih zgodbah, predvidi svoja početja in njihove posledice?

Mislim, da lahko, seveda če so prisotne intelektualne danosti, a te se morajo negovati že v družinskem okolju. Zgodovina je čas in prostor. Če jo želimo razumeti v njeni kompleksnosti, ne moremo na primer obravnavati nekega likovnega ali duhovnega dela izven

Motiv Kristusa na Oljski gori je namreč značilno izpraševanje vesti takratnega humanizma, saj gre za meditacijo o možnosti izbire med žrtvovanjem za nebesa ali posvetnimi dobrinami.

»življenjskega okolja« nastanka. V vsakem delu moramo prepoznati duhovni ferment, dojeti gospodarske razmere in možnosti, razumeti likovne zmogljivosti in nenazadnje se moramo vprašati, kakšno pa je bilo naročniško okolje in mecenstvo. Kajti naročnik je tisti, ki mora biti dovolj zrel, da se lahko uglasi z izzivom umetnika.

Obravnaval sem jih kot avtonomne osebe, vedno sem jim dal vedeti, da niso le mašniki in kateheti, ampak tudi kustosi, ki hranijo dragocene umetnine.

Izvrsten primer, dokumentiran v več virih, je »renesančni« konjiški župnik Valentin Fabri. Bil je humanist, *uomo universale*, z obsežnimi posegi je »moderniziral« srednjeveško župnijsko cerkev s pevskim korom. Paolo Santonino leta 1487 poroča o njegovem župnijskem vrtu in sadovnjaku. Renesančno ambiciozen si je privoščil naročilo slike *Kristus na Oljski gori* v sami delavnici nurnberškega mojstra Wolgemuta, pri katerem se je učil slavni Albert Dürer (slika je danes v lasti konjiške sosednje župnije v Čadramu). Motiv Kristusa na Oljski gori je namreč značilno izpraševanje vesti takratnega humanizma, saj gre za meditacijo o možnosti izbire med žrtvovanjem za nebesa ali posvetnimi dobrinami. Šele s takšnim pristopom bolje razumemo osebnost konjiškega župnika Fabrija v času in prostoru.

Znani ste kot izvrsten predavatelj, vaše umetnostnozgodovinske ekskurzije imajo malodane legendarni sloves. Ste tudi vsestranski interpret krščanske ikonografije. Kako pomembno se vam zdi deliti zgodbe, deliti znanje?

To je enostavno, čeprav včasih ni enostavno; gre za osveščeno poslanstvo stroke, prepojeno z veseljem. Poklican si, da »oznanjaš« svoj poklic. Zato vidim to uresničitev v predavanjih, ekskurzijah. Seveda se tudi z objavami širi vedenje in na ta način se znanje tudi pretaka in ohranja. Ko smo ravno v tem času – kakor je sveti Martin delil svoj plašč z beračem, tako sam delim zgodbe in znanje z ljudmi, s katerimi se srečujem. To je moje martinovo poslanstvo.

Terensko delo vam je zakon, velik del vaše kariere je bil namreč neposredno povezan s spomeniško dediščino. Znano je, da ste bili vedno zelo uspešni pri dogovorih za izposojo umetnin oziroma eksponatov. Kakšne kvalitete potrebuje človek, da je tako uspešen v odnosih z drugimi?

Predvsem spoštljiv odnos.

Ko sem zbiral eksponate za razstavo *Zlatarstvo na Slovenskem* (1999), je šlo za resnično neprecenljive predmete, pri katerih so bili lastniki, večinoma je šlo za župnike, razumljivo zelo občutljivi. Ko sem se dogovarjal o izposojah, sem imel pri sebi priporočilo nadškofa Rodeta in niti enkrat ga nisem uporabil. Nisem hotel zbujati vtisa, da jih na ta način izsiljujem. Obravnaval sem jih kot avtonomne osebe, vedno sem jim dal vedeti, da niso le mašniki in kateheti, ampak tudi kustosi, ki hranijo dragocene umetnine. Izpostavljal sem njihovo dostojanstvo. Začutil sem, kateri segment njihovega poklica jih je najbolj veselil in se najprej z njimi dolgo pogovarjal o tem. In šele ko se je vzpostavilo zaupanje, sem načel vprašanje izposoje umetnine. Tako sem za razstavo pridobil prav

vse eksponate, ki si jih je za razstavo izbrala avtorica Marjetica Simoniti.

Tudi prosti čas preživljate zunaj, na terenu, še posebej, ko vas pokličejo gore. Kako se prepleta vaša strast do umetnosti z ljubeznijo do gora?

Oboje je povezano z značajem. Vračati se v preteklost je ravno tako romantika kot biti v objemu gora. Poglabljanje v preteklost ni beg iz sedanjosti, ampak neusahljiva radovednost, kot tudi obiski gora niso umik v samoto, ampak ob fizičnem naporu pravzaprav prostor za poglabljanje vase. V takšnem »alfa« stanju se rojevajo ideje in načrti. Na ta način sem se navezal na prostor in dogajanje prve svetovne vojne na soškem bojišču; gore in zgodovina so se tu zapletli v usodni vrtinec krvi in trpljenja. Po njenih sledeh vodim ekskurzije, predavam o njej, se srečujem s strokovnjaki. Soška fronta me vedno znova fascinira. Ne preštevam števila mrtvih in ranjenih, ampak me prevzema genialna iznajdljivost človeka, povezana z logistiko v ekstremno zahtevnih gorskih pogojih, kjer poleti grozita vročina in žeja, pozimi pa sneg in plazovi. Pa vendar je prevladala človeška iznajdljivost in solidarnost med soborci, celo do napadalcev.

Zdi se, da o tem delu zgodovine vemo vse, predvsem z vidika bojevanja skozi dvanajst krvavih ofenziv, stisnjenih v le 888 dni trpljenja, a nihče še ni obravnaval dejstva, da je bila Soška fronta največja ekološka katastrofa v zgodovini slovenskega naroda. Na milijone granat, stotine ton svinca, težkih kovin, pogonskih goriv, sanitetnega materiala, odpadkov … Vse je ostalo v naravi. Artilerija je drobila naše gore. Severna, nekoč gozdnata pobočja Mengore so bila še konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja golo melišče, mogočna Batognjica se je sesedla od min itd.

Zasledil sem še en zanimiv podatek v zvezi z vašim delovanjem – ste namreč tudi poznavalec bontona. Občutek imam, da je bonton ena od postranskih žrtev našega časa? Predvsem mlajše generacije gledajo nanj kot na nekaj preživelega, prazno formo minulih dni. Zakaj je bonton pomemben za ta trenutek?

Prvi bonton v slovenščini je izšel sredi 19. stoletja. Od takrat naprej je na vsako generacijo izšla najmanj ena posodobljena izdaja. Po letu 1945 smo čakali dobrih 20 let. Bili smo v času, ko je za večino veljala socialistična uravnilovka, in bonton je bil nekaj buržujskega, torej nekaj nazadnjaškega. Ko pa se je samostojna Slovenija začela odpirati v svet, so naenkrat postale pomembne malenkosti: kako se obleči, kako pozdraviti in se predstaviti, kdo prvi ponudi roko, kavalirstvo, kako se obnašati za mizo …

Bonton ni preživet, ima svoje norme obnašanja, ki jih bo v javnem življenju vedno zahteval. Zato si ne smemo dopustiti nespretnosti v poslovnem in družabnem okolju.

Bonton preprosto olajša komunikacijo med ljudmi. Ko obvladamo bonton in se nam ni treba obremenjevati s podrobnostmi, kot so na primer kako držati kozarec ali jedilni pribor, kam odložiti torbo, je naš nastop bolj sproščen in samozavesten. Sam sem bontona učil hčerki šolarki. Razumeli sta, da se lahko doma obnašata sproščeno, kot jima ustreza,

hkrati pa morata vedeti, kaj je prav, in danes sta hvaležni za »šolsko« utrjevanje bontona. Bonton ni preživet, ima svoje norme obnašanja, ki jih bo v javnem življenju vedno zahteval. Zato si ne smemo dopustiti nespretnosti v poslovnem in družabnem okolju.

Ko Georges Bataille govori o poeziji, jo uvršča med oblike erotizma – sile, ki presega tragično diskontinuiteto posameznikov in omogoča transgresijo do drugega. Dobra pesem nas prestavi iz profanega časa in prostora v nek drug prostor in čas, celo iz smrti v življenje. Je tudi s slikami tako?

Ko stopimo v baročno cerkev, si rečemo, da smo stopili v nebesa na zemlji. Romanska katedrala je bila Božja trdnjava na Zemlji, zato so grajene kot trdnjave. Gotika, predvsem francoska z vitraji, barvami in inštrumenti, je bila manifestacija nebes. Danes je naše okolje nasičeno s plakati, transparenti, grafiti, elektronskimi mediji; obremenjeni smo z vizualnim onesnaženjem oziroma nasiljem nad našimi čustvi. Takratni človek pa je umetnine videl samo v cerkvi. Ko je prišel iz svojega skromnega in utesnjenega bivališča v ta mogočni prostor, je zaznal Božjo moč in sploh ni podvomil v sporočilnost videnega oziroma doživetega. Človek se na ta način rad povezuje s presežnim. V teh nebesih se tudi počuti bolj varnega kot v tisti drugih, od koder se še nihče ni vrnil.

Danes je naše okolje nasičeno s plakati, transparenti, grafiti, elektronskimi mediji; obremenjeni smo z vizualnim onesnaženjem oziroma nasiljem nad našimi čustvi. Takratni človek pa je umetnine videl samo v cerkvi. Ko je prišel iz svojega skromnega in utesnjenega bivališča v ta mogočni prostor, je zaznal Božjo moč in sploh ni podvomil v sporočilnost videnega oziroma doživetega.

Lahko torej še računamo na transformativno moč umetnosti za posameznika v današnjem času?

Verjamem. Kot nekoga nagovarja denimo poezija, glasba, ima podobno sugestivno moč tudi likovna umetnost. Kdor koli pride pred Michelangelovo *Pietà*, mu zastane dih. Vernik bo občudoval nežnost in v trpljenje predano mater, omahlost Kristusovega telesa v njenem naročju v smislu »dokončano je«, nekdo bolj racionalen bo v čudenju razmišljal, kako je ta skulptura izvita iz surovega marmornega bloka. Kakšna mojstrovina! Vsak bo našel v sebi odgovor na različna vprašanja. Pomembno je, da vsak najde tisto, kar išče.

Mnogi pravijo, da sta jim romanika in gotika čudovita sloga, barok pa je preveč nasičen, kar »zabasan«. Barok moramo znati gledati, znati moramo ločiti, kaj je dekoracija in kaj bistvo. Pri baroku zares začutimo, kaj pomeni gledati in razumeti. Likovno delo najprej vidimo, potem opazujemo in šele zatem dojamemo njegovo sporočilnost. To so trije koraki, s katerimi ogledano delo sprejmemo kot umetnino. Tudi življenje je bistvo treh korakov; prostor in čas, v katerih živimo, dopolnimo s tretjim korakom, našim umom. In šele v tej troedinosti, kot pri Sveti Trojici, lahko bolje razumemo umetnost našega življenja.

Dr. Edvard Kovač

Jože Snoj (1934–2021) – mojster besede

Kot vsak umetnik se tudi pesnik in pisatelj Jože Snoj s peresom vpisuje v kraj in prostor. Naš kulturnik je živel in ustvarjal v ljubljanskem Trnovem. To je kraj, ki so ga zaznamovali izjemni ustvarjalci slovenske kulture, od pisatelja Finžgarja preko slovenskih impresionistov in različnih predstavnikov upodabljajoče umetnosti do arhitekta Plečnika. Večina njih je zaradi izjemnega posluha za kulturo trnovskega župnika Janeza Pogačnika že našla obeležje na trnovski cerkvi ali pa ob njej. Značilnost teh ustvarjalcev je bila, da svojega snovanja niso razumeli kot medsebojno tekmovalnost in še manj kot nepremostljivo človeško zavidljivost. Zato sta se ravno dva velikana slovenske kulture v Trnovem, Plečnik in Finžgar, pohvalila, da med njunima sosedskima hišama nikoli ne bo ograje.

Takšen pozitiven odnos do vsakega umetniškega ustvarjanja je imel tudi pesnik, publicist in pisatelj Jože Snoj. Njegova pesniška zbirka *Poslikava notranjosti – al fresco* (2004) je nastajala, ko je umetnik ne daleč od zvonika trnovske cerkve svetega Janeza Krstnika prek vsakodnevnega človeškega in duhovno notranjega izkustva podoživljal biblične podobe, osebe in kontrastno barvitost preroške besede.

Življenjski *credo* Jožeta Snoja, kot ga je izrazil v svojih pesniških zbirkah (*Bajanje ob Bogu, Duhovne pesmi* 1993 in druge), je iskanje in verovanje v pristnost besede in prijateljstva. Zato je želel že v začetku svoje zbirke *Al fresco* razkriti veliko prijateljstvo in spoštovanje, ki ga je vezalo s prezgodaj preminulim duhovnikom Janezom Pogačnikom, Finžgarjevim naslednikom, s katerim sta se rada pogovarjala o novem sozvočju neba in zemlje, svetega in profanega, potem pa spregovori o tisti Lepoti, po kateri se toži tudi oltarju. Naš namen je vsaj malo osvetliti umetnostni in biblično verovanjski svet, ki je navdihnil pesnikove stihe.

Zanimivo je, da pesnik slikovitost svojega notranjega sveta imenuje »*al fresco*«. Kot vemo, beseda »freska« pomeni slikati z vodenimi barvami na svež, presni omet. Naš poet hoče s naslovom svoje pesniške zbirke izreči upanje, da bodo njegove stvaritve vedno sveže. Neprestano bodo porajale nove poglede, doživetja pa tudi upe. Mokrina zidu gotskih cerkva je samo prispodoba za življenjski sok, ki se preteka po prekatih pesnikovega srca in zahteva, da stihe piše v živo steno notranjih občutij. Podobno kot umetnik stenskega slikarstva tudi on sam ne more do konca predvideti vseh končnih barvnih učinkov svojih potez, toda zaupa lahko, da bo ob pisanju stihov tudi njegovo roko neprestano vodil navdih, tako kot je roko slikarskega mojstra.

Ob dotiku pregrad svoje duše in ob ječanju svojega srca pesnika spremlja zavest o tragični usodi preroka Janeza Krstnika. Umetnik zre njegovo strastno iskanje in izrekanje resnice, vznemiri ga radostno razkritje blagovesti in slednjič se navdušuje nad zvestobo dani besedi, ki pomeni darovanje življenja in smrt. Vendar pa biografski okvir »največjega izmed prerokov«, kot ga imenuje Sveto pismo, ne pomeni samo ilustracije

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

pristnih pesniških občutij. Podobno kot kasneje tudi velika oljna platna, ki pomenijo nadomestilo za srednjeveške freske, niso zgolj dekorativno izboljšanja trnovske cerkve. Slovenskemu poetu je življenje Janeza Krstnika prispodoba za pristno pesniško besedo, kot je lahko prerokova slika vsakemu umetniku simbol prepletanja umetniškega dela in življenja.

Janez Krstnik je namreč simbol upora zoper lažnivost oblasti, prav v njegovem primeru pomeni kritiko sprenevedanja kralja Heroda. Janez mu jasno pove: Kot vladar lahko narediš marsikaj dobrega, toda če so pogoj za uresničitev tega dobrega umori, kratenje svobode, tlačenje in solze drugih, nisi na pravi poti. Takšno svobodno govorico do oblastnikov si vzame tudi vsak pravi pesnik, saj v pristnosti svoje pesniške besede ne more biti zgolj dvorni harfist, vojaški trobentač ali pa eden izmed množičnih kričačev. Od tod tudi pesnikova kljubovalnost prisilni družbi, ki ga je obdajala, in sodelovanje v skoraj vseh porajajočih se slovenskih svobodoljubnih literarnih revijah.

Vendar se upor Janeza Krstnika ne začenja zgolj s sporom z oblastjo. Prvi protest zaznamo v njegovi življenjski odločitvi. Kot sin judovskega duhovnika Zaharije bi moral tudi sam postati tempeljski duhovnik in s tem stopiti v ugleden stan, se s svojimi sposobnostmi povzpeti do velike duhovniške službe in pustiti, da bi ga častili someščani in da bi svojim staršem prebujal visoki ponos. Janez se ni odločil za nič od tega. Odločil se je, da bo živel zunaj ustaljenih norm in zunaj ugledne družbe. Izrekal bo le resnično, pristno besedo. Toda prav zaradi njegovih avtentičnih preroških besed drvi k njemu vse ljudstvo, staro in mlado, moški in ženske, bogati in revni, tujci in domačini, uspešni in ti, ki so polni življenjskih porazov. In Janez jim v iskrenosti besede ne govori samo, kaj je prav in kaj ne, pač pa jih tudi potolaži z mislijo, da v očeh Večnosti ni nihče odpisan. Njegova tolažba preraste celo v drzno upanje, da je mogoče stopiti v razsežnosti onkrajne resničnosti in lepote že v tem življenju.

Podobno tudi naš pesnik začuti, da bo moral izgovarjati pristno besedo, naj bo ta uglašena z modernimi pogledi ali ne. Večnostne razsežnosti lahko v zgodovinskem direndaju kaj malo brigajo njegove rojake. Toda poet bo pel in klical po tistem, kar ga presega, saj sicer ne bo mogel biti sam s seboj in prisluškovati melodijam in besedam neba. Zato je znal biti tudi kritičen do krščanskega občestva, kot takšen se nam je denimo razkril v znameniti 57. številki *Nove revije*. Janezu Krstniku je uspelo, da je prepoznal tistega, ki je bil sposoben več kot samo izrekati besedo resnice in ljubezni, sposoben je bil tudi ljubezni in resnice. Bo tudi pesniku dano, da bo lahko prepoznal večnost že med nami, ali pa vsaj njene sledove v otroškem obrazu, lepoti dekleta, v velikodušnosti starca? Vsekakor naš ustvarjalec išče te sledove v obraznih potezah ljubih bitij, ki ga obkrožajo, in se hkrati sprašuje, katera črta je sled tiste linije večnosti, ki je tudi navdihnila pristne preroške besede Janeza Krstnika. In če pesnik to večnostno smer zazna, jo najbrž zaradi tega, ker tudi sam že nosi v sebi besedo ljubezni in odpuščanja. Morda se mu je zgodilo podobno kot preroku Ezekijelu, ki je moral pojesti zvitek z razodeto Besedo. Poet je poprej jedel in pil biblična besedila, da jih je potem zaznal tudi sredi življenja, na obrazih trpečih in ljubečih ljudi. Pa zopet bo priznal, da o večnosti in neskončnem, o Dobroti in Ljubezni sami, ni mogoče ničesar dokončno izreči, tudi o Bogu ne, od tod naslov njegove pesniške zbirke *Bajanje o Bogu*.

In v tem prepletanju svojega notranjega in razodetega bibličnega sveta tudi slovenski literat zazna poslanstvo svoje pesniške besede. V iskanju besede, ki bo uglašena s preroško pristnostjo, se mu dogaja, da mu je srce za hip prazno, ali pa nobena izmed besed ne izraža več stiske, drgetanja in obupa trpečega človeka. Pesnik odklanja zgolj

besedno igro, tudi zanesena povezava zvokov oddaljenih melodij mu ni dovolj. V sebi nosi etični odnos do besede, kjer ima pravico kaj povedati, če v to tudi verjame, sam podoživlja in v čistosti zahrepeni. In takrat čuti, da mu lastno srce ni dovolj. Pristni Besedi iz daljave lahko le prisluškuje, in šele ko jo zazna in ji pusti, da ga s svojo nedolžnostjo rani, jo sme v tišini svojega srca kleče zapisati. Že prerok Ezekijel pravi, da srce samo na sebi ni dovolj. Srce je potrebno obrezati, sicer bo iz njega prihajalo dobro in slabo, pristno in zlagano, izvirno in ponarejeno. Šele ko milost razodetja prekate srca poslika do te mere, da barva razje neobstojno in hipno zadovoljstvo, se poteze silhuet zarežejo in začno oblikovati reliefne podobe. Šele takrat je poet, slikar ali kipar sposoben »vreči« v kamen, na steno ali na papir biblične podobe, ki bodo pele, kričale in božale tudi v trenutku, ko njegovega srca ne bo več.

Znova se nam ponuja primerjava preroške pristne pesniške besede z gotskimi freskami. Stenske cerkvene poslikave so namreč skozi stoletja poimenovali *Biblia pauperum*, kar pomeni, da so nadomeščale pisano besedo, ker so s svojo govorico podobno kot Sveto pismo nagovarjale vsako srce. Navadno izraz »Biblija za uboge« razumemo zgolj družbeno in gmotno ter pojasnjujemo, da so bile srednjeveške freske Biblija za neuke. Naš pesnik zasluti, da uboštvo ne pomeni samo ekonomskega položaja. Krščanska kultura je beraškemu stanu pripisovala globlji pomen. Obstaja namreč tudi notranje uboštvo, ki je pogoj za prejemanje duhovnega bogastva. Le srce, ki ni samozadostno, le duša, ki ni zaverovana zgolj vase, le notranje življenje, ki prizna svojo nepomirljivo slo, je sposobno zaznati tisti presežni svet, ki ga želijo odslikavati svetopisemske podobe v stenskih barvah naših srednjeveških vaških cerkva. K tej skromnosti kliče tudi naš ustvarjalec.

Prepletanju poslikav notranjosti srca in cerkve pa ustreza tudi prepletanje našega zgodovinskega časa z dogodki iz cerkvenega leta. Poleg kronološko zakoličene časovnosti obstaja tudi sveti čas, ki nam pomaga, da globje zaznamo ključne trenutke našega življenja: radost rojstva in bližajočo se smrt, trenutke prijateljstva in obljub iz večnosti, obdobje dozorevanja in stopanja v odraslost, skratka pričakovanje najlepšega. Prek trpljenja in sočutja sprejemamo ljubezenske daritve za drugega in se slednjič vnovično odpiramo Duhu, ki tolaži in razgrinja neslutene razsežnosti prihodnjega.

Ta liturgični, sveti čas pa je najlepše izražen s podobo Mesije. Mesija, Božji mazilјenec ali po grško *Hristos*, se v Evangelijih razkrije kot znanilec in ustvarjalec mesijanskega časa. To je hkrati milostni čas ali *Kairos*, ki je čas ljubezni in usmiljenja. Pesnik je v svoji metaforiki iskren kot Janez Krstnik in prizna, da ni Odrešenik, pač pa skozi vsak verz kliče: Pridi, nikar se ne mudi! Podobno kot Janez ve tudi pesnik, da lahko Gospodu pripravi le pot. Toda tam, kjer nastopita ljubezen in odpuščanje, v naš svet že vdira absolutna prihodnost. Ne, Mesija ni privid, je tisti, ki bo prišel in je že tukaj.

V poslikavi njegovega notranjega sveta pesnika posebej vznemirijo podobe križevega pota. Res je, da v življenju Poncija Pilata ni potrebno klicati, vedno bo prišel sam od sebe. Toda kaj storiti, ko nastopi krivična obsodba, kaj narediti, ko prijatelji izginejo in ko ob nas ostajajo le obupani obrazi? Pisatelj preveč spoštuje stisko vsake duše in bolečino vsakega telesa, da bi podal na hitro najdene odgovore. V svojih verzih je občuten, kot bi hotel povedati, da je vsemu trpljenju navkljub upanje le močnejše in da bo imelo zadnjo besedo na zaslonu večnosti samo usmiljenje. To, kar nam ostaja, je sočutje z ranjenimi in prizadetimi, ki gre onkraj barv kože, družbenih usmeritev ter tudi onkraj moralne veličine ali majhnosti trpečega človeka. In tukaj sedaj nastopijo čudoviti liki Veronike, Simona iz Cirene, trpečih žena in apostolov. Pesniška duša

pokaže veliko sposobnost vživljanja. Pesnik ima rad te obraze do te mere, da postanejo del njega samega. Vstopijo v njegovo srce, v njem prebivajo in mu dajejo identiteto.

Na tej poti do obrazov, ki jih najdemo v Evangelijih, je naš poet izzivalen na nov način. Lahko bi se predal svoji človeški domišljiji in uveljavljal pravice pesniške svobode. Tako bi po vzoru različnih apokrifnih spisov sledil ljudski domišljiji ali pa vsaj svoji lastni zagrenjenosti in lahkotnosti, žalosti in upu dal evangeljska imena. Tako v evropski kot v slovenski literaturi mu ne bi manjkalo vzornikov. Pesnik Jože Snoj se odloča za drugo pot. V bogoslužnih knjigah je navzoča pristna preroška beseda. V njej je toliko bogastva, da je ne izčrpajo zgodovinska, jezikovna, psihološka in še kakšna druga razlaga. To je navdihnjena beseda, ki je sposobna ponovno navdihniti tistega, ki vanjo stopa, jo proseče nagovarja in spoštljivo izgovarja. Pesnik si ne domišlja, da je sam doumel vso konkretno bolečino svojih likov, njihovo smelost in obotavljivost, njihovo hkratno nemirno iskanje in pomirjujočo ljubezen. Zato dopušča, da so drugega umetnika, njegovo pero, čopič ali dleta iste misli navdihnile drugače, a nič manj pristno. Srčno upa, da bo tudi njega ta Beseda še kdaj obiskala, kot ga venomer na novo obiskujejo evangeljske podobe žena in mož, otrok in odraslih, ki so zaznamovali njegovo življenje. Kolikšno je bilo njegovo veselje, ko je videl, da v njegovi družini ta Božja beseda navdihuje zelo različno: eden bo iskal biblične sledove v svetovni in slovenski literaturi, drugi v izjemnem koloritu slikarskih platen, tretja v krščanski melodični duhovnosti. Kako pesnik zre v slikarstvo in prisluškuje glasbo izražata tudi na novo zasnovana izraza njegove zadnje pesniške zbirke iz leta 2019 *Stihožiteje in distonije*.

In ta prispodoba Lepote, ki bo po besedah pisatelja Dostojevskega »rešila svet«, mu znova zasije ob podobi križa, trpečem telesu, ki je sicer razpet v vsaki cerkvi nad oltarjem. Kot bi nam umetnik želel ponovno reči, da je križ vedno dotik neba z zemljo. Prek njega ne živi samo bitk zgodovine, pehanja človeštva in naroda, ampak v spoštovanju križevega pota vsakega človeka začuti tudi njegovo bližino. Naj trpi pesnik sam ali naj občuti bolečino oseba, ki je ljuba poetu, nič ne odstrani njegovega pogleda na skrivnost. Pesnik pred to skrivnostjo ne beži.

Bliža se ji trepetajoče, kot junak in kot dvomljivec, kot plaha duša in kot mož smelih korakov. Ob podobi križanega, ki je hkrati Vstali Gospod, upa pesnik razodeti tudi svojo osebno skrivnost, kdo je on sam. Podobno kot slikar gotskih fresk, ki v skritem kotu freske pusti sled svojega imena, tako nam tudi pesnik razkrije tisti obraz, ki ga je najbolj zaznamoval in ki ga je prosil, naj mu posodi ime, to je iščoči apostol Tomaž. Pesnik namreč ve, da bo vse življenje ostal iskalec in če bo enkrat uspel prepoznati ljubezen in resnico, je to zaradi tega, ker mu bo prišel Gospod naproti in ga bo s svojo ljubečo besedo povabil v svojo bližino.

Zaenkrat pa mu ostaja le podoba človeka: »Glejte človek!«, trpeči človek, ki pa vendarle še vedno upa in ljubi, trpi in odpušča. To je podoba, ki jo nosi pesnik v svojem srcu, ki jo kot preroško besedo najde izgovorjeno ob oltarju. Zato bo odslej vedno znova rotil oltar, naj si vendarle prizna, da se mu toži po kulturi. Kako naj najgloblja ljubezen živi med nami, ljubezen daritve in odpuščanja, ne da bi prosila kulturo, naj ji pomaga, da se ubesedi, pojavi na stenah svojega hrama, zazveni v akordih in v barvnem sozvočju pove, da se v človeku, ki moli, pade na kolena in opravlja daritve, nebo dotakne zemlje. To je slutnja, ki je vodila pesniško pero Jožeta Snoja, in mu pomagala, da je ubesedil poslikavo svojega notranjega sveta in jo kot *al fresco* vrgel še mokro na papir svojih pesniških zbirk.

Stane Granda

Lovro Šturm (1938–2021) – borec za pravno Slovenijo

Ob izteku leta je sredi razpravljanj ob 30-letnici nastanka Slovenije kot samostojne in demokratične države za večno odšel glas enega najbolj globokih presojevalcev takratnih razmer, prof. dr. Lovra Šturma. Razmeroma veliko njegovih kolegic in kolegov se je takrat vključilo v njeno osmišljenje. Večino je vsrkala politična polarizacija, del se je zavil v nekakšen »pravni larpurlartizem«, od katerega državljani in država nič nimajo, on pa je ostal sredi viharja in bil od spolitiziranih nasprotnikov pogosto zasmehovan, od »lastnih« pa pogosto nerazumljen. Zavedal se je, da Slovenija lahko obstane le kot pravna država.

V zadnjih letih kraljevine Jugoslavije rojen Ljubljančan je v svojem rojstnem kraju opravil vse stopnje šolanja. Imel je srečo, da je bil klasično izobražen in je tako lažje previharil ideološka neurja, ki so pretresala takratno družbo. Že s 27 leti je doktoriral. Kljub železni zavesi mu je uspelo, da se je izpopolnjeval tudi v Nemčiji, Avstriji, ZDA, Kanadi, na Nizozemskem, v Veliki Britaniji in postal vodilni slovenski upravni pravnik. V letih 1972–1985 je bil direktor Inštituta za javno upravo Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. Nato je bil do prevratnih dni leta 1990 predsednik njegovega znanstvenega sveta. Leta 1986 je postal tudi redni profesor upravnega prava in upravnih znanosti ter pravne informatike. Kot pravnik je bil izjemno daljnoviden. Med prvimi je uvidel prihodnost kibernetike oziroma potencial informacijske tehnologije. Bil je tudi pionir prava varstva okolja in pravnega varstva osebnih podatkov. Kot vrhunski teoretik in z izjemnim posluhom za prakso je postal iskan po vsej takratni Jugoslaviji, tudi izven čistih pravnih znanosti, in v tujini. Tudi in predvsem zato je bil član republiške volilne komisije na prvih demokratičnih volitvah po 2. svetovni vojni. Njegova opozorila, da niso bile enakopravne, so še danes preslišana. Stare »sile« so po družbenopolitičnih organizacijah – pojavnih oblik komunistične partije, lahko delovale po takratnih »kolektivih«, ki so volili v Zbor združenega dela, novim demokratičnim strankam pa je bilo to prepovedano. Kot pravnik, ki je pooseblјal vladavino prava in pravo človekovih pravic, je postal 1990 leta član slovenskega Ustavnega sodišča in začel z njemu lastno nevsiljivo vztrajnostjo lomiti branike totalitarizma. Prav po njegovi zaslugi je s pomočjo majhne skupine somišljenikov, – značilno je, da se je uprl na mlajše ambiciozne in neustrašene kolege, – vzpostavljal slovensko državo. Njegovo takratno delo ne samo, da do danes ni preseženo, ampak je nemalokrat ogroženo. V današnjih slovenskih razmerah totalne ideološke in politične polarizacije, v kateri velik del pravnih inštitucij celo

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

izstopa, to ne bi bilo mogoče. Nenazadnje je to razvidno tudi iz današnjega ugleda ustavnega sodišča. Lovro Šturm se je še kako zavedal pomena in veličine prava. V skladu s slovensko tradicijo samoslovenstva in osamosvajanja vse od leta 1848 naprej je soustvarjal slovensko državo. Zavedal se je pomena transparentnosti ustavnih pravic in dolžnosti. Poudarjal je nujnost objavljanja odločb in sklepov Ustavnega sodišča. Za to je izrabil tudi svojo funkcijo njegovega predsedovanja v letih 1997 in 1998. V doslej najuspešnejši osamosvojitveni vladi, v letih 2004–2008, je bil tudi minister za pravosodje. Izjemno se je trudil, da bi sodstvo navznoter in navzven, tudi z ustreznimi prostori, dobilo svoje mesto v družbi. Izjemne napore je vlagal v zmanjšanje števila sodnih zaostankov. V slovensko zgodovino se je trajno zapisal, ko se je v imenu države opravičil nesrečniku, ki so ga po krivici obsodili na dolgo zaporno kazen zaradi umora, in mu skušal popraviti krivico. Še nedavno je poskušal pripraviti Vrhovno sodišče, da bi javno objavljalo razveljavitve grozljivih sodb po 2. svetovni vojni, tudi z dachauskih in podobnih procesov, o čemer pa nočejo slišati, ker bi to preveč razgalilo nekdanji režim. Veliko pozornost je zato namenil reševanju in zaščiti relevantnega arhivskega gradiva. Takega notranje- in zunanjepolitičnega ugleda, kot ga je bilo deležno pravosodno ministrstvo pod njim, ne samo da se ni nikoli več ponovilo, ampak kaj takega niti ni pričakovati v doglednem času. »Njegove nastope v medijih in pred različnimi gremiji so odlikovale stvarnost, strokovnost in visoka kultura komuniciranja, ki žal ni vedno značilnost naših politikov. Zato je brez pretiravanja mogoče reči, da je bilo v samostojni Sloveniji le malo ministrov, ki bi bili tako strokovni in ki bi si v tolikšni meri prizadevali za dobrobit skupnosti,« je zapisal Janez Kranjc.

Komentar Ustave Republike Slovenije iz leta 2002 ni samo njegov verjetno največji strokovni dosežek s področja ustavnega prava, ampak tudi opozorilo na njegov izjemen organizacijski talent. Na to nas opozarja tudi pravni informacijski portal IUS-INFO. Z njim je povezana vrsta publikacij o pravnih vidikih dogajanja po 2. svetovni vojni v Sloveniji, zlasti zlorabah prava in temeljnih človekovih pravic. Prav njegovi izjemni skrbi za osvetljevanje grozot revolucije in totalitarizma se moramo zahvaliti za mnoge poglobljene znanstvene študije s tega področja. Številne je izdal, še več jih je finančno podprl tako v fazi nastajanja kot pri objavi. Skrb za nadaljevanje tega izjemnega dela je ustanovitev Centra za narodno spravo, ki je največji trn v peti oblastnikov, ki se že nekaj let sistematično trudijo, tudi s pomočjo »vodilnih« zgodovinarjev, da bi ga uničili. Bil je tudi pobudnik revije *Dileme* in jo nekaj let tudi finančno podpiral. Izjemno založniško delo je opravil tudi njegov Inštitut Karantanija, ki je (so)izdal tako dela iz novejše kot starejše zgodovine. V tem pogledu ga bodo zlasti pogrešali mlajši ambiciozni zgodovinarji, je bil še posebno naklonjen.

Nihče ni nezamenljiv, je pa lahko nenadomestljiv. Dr. Lovro Šturm, ki je že za časa življenja presegel individualnost in postal inštitucija, nima naslednika.

Dr. Ferdinand Šerbelj

Fortunat Bergant

Baročni slikar vzporednih svetov

Slikarji Valentin Metzinger, Franc Jelovšek in Anton Cebej so ljubljanskemu baročnemu slikarstvu vtisnili formalne značilnosti in ton svetle barvne palete. Seveda so ta značilni slikarski raster po svojih zmogljivostih dopolnjevali tudi njihovi sodobniki oziroma nasledniki, ne pa Fortunat Bergant, ki je ubiral drugačna, lahko bi rekli samosvoja pota. Bergant je bil kot zvezda jutranjica, saj mu je bilo na domačem Kranjskem namenjenih le približno deset let ustvarjalnosti, a ko je ta svet kot spoštovan umetnik zapustil, je bil že kmalu pozabljen. Toda Bergantova zvezda je pred sredino prejšnjega stoletja ponovno vzšla in vse bolj velja za najbolj prepoznavnega mojstra med kranjskimi baročnimi slikarji, kar se je potrdilo tudi letošnjo pomlad v Narodni galeriji s pregledno razstavo in obsežnim katalogom.

Fortunat Bergant se je v družini umetnega mizarja Jožefa Berganta in matere Marije kot drugi otrok rodil 6. julija 1721. Družina se je iz Mekinj kmalu preselila v bližnji Kamnik[1]. Že v očetovi delavnici, še zlasti pa v gospodarsko živahnem mestu so se Fortunatu na poti do umetniškega poklica nudile številne možnosti. Kot sin umetnega mizarja se je kmalu seznanil z Leopoldom Maksimilijanom pl. Raspom, ki je v Kamniku župnikoval od leta 1700 do svoje smrti leta 1742. Aktivni član ljubljanskih operozov in zavzet graditelj v svoji fari je zaposloval številne obrtnike in umetnike, in prav Rasp je bil najbrž tisti, ki je Fortunatu utiral pota v beli svet. Ni pa znano, kje se je Bergant izučil slikarstva, kot tudi ne o njegovem zgodnejšem delovanju. Izziv je vprašanje o Bergantovem dokumentiranem nekajletnem bivanju v Senju, kamor so ga »posredovale« takrat intenzivne povezave Kranjcev s Senjčani in zaledjem Like. Leta 1756 je Bergant že v Rimu, kjer je ostal do leta 1760. Kako so se mu odprla vrata v večno mesto in kdo ga je finančno podpiral, ne vemo, a vse kaže da gre za povezave Raspovega sorodstva z družino Teufferrerjev. Ko je prišel v Rim, se je tam iztekal študij Franza Ksaverja Taufferrerja (kasneje zadnjega opata stiških cistercijancev). Bergant je svoj talent dokazal že s tem, da je bil na Akademiji sv. Luke sploh sprejet v Scuola del Nudo in da je zatem dvakrat prejel prvo nagrado za risbo po živem moškem aktu (1756, 1759).

Fortunat Bergant, *Portret Volbenka Daniela barona Erberga*, 1761, Narodna galerija v Ljubljani.

Leta 1759 se je vrnil iz Rima in pred njim je bilo le še deset let ustvarjanja. Ta leta so v Bergantovem življenju najbolj dokumentirana, a hkrati

»obremenjena« s formalnimi protislovji in nihanjem kakovosti, zaradi česar je njegov umetnostni credo težko pojasniti. Nekaj monumentalnih oltarnih slik, kot so *Sv. Jurij* v Mozirju, *Poveličanje sv. Miklavža* v Žalcu, *Sv. Janez Nepomuk* na dolenjski Veseli Gori, psihološko analizirano *Zamaknjenje sv. Frančiška Asiškega* v Nazarjih, *Rožnovenska Mati Božja* v Čemšeniku ali dramatične upodobitve *Jezusovega trpljenja* za romarsko Križno goro nad Ložem, kjer Bergant z naturalistično govorico interpretira baročni patos, razkriva njegove kompozicijske zmogljivosti. Posebnost so lapidarna zgovornost osrednje figure in najnujnejših statistov ter čustvena stanja s poudarjenim izražanjem psiholoških razpoloženj. Ob pretanjeno naslikanih detajlih pa tudi mojstrovina njegovega čopiča. Podoben naturalizem vidimo v pretresljivih upodobitvah svetnikove priprošnje potrebnih bolnikih, na primer na oltarnima podobama sv. Volbenka iz Zelš pri Cerknici in v Cerknem ali sv. Valentina s trpečim božjastnikom. Povedano pa je Bergant združil leta 1766 na gotovo najpomembnejšem baročnem križevem potu pri nas, ko je za stiške cistercijane na štirinajstih podobah z globoko doživetostjo od prizora do prizora stopnjeval bolečino Trpina. Sugestivno je naglasil psihološka stanja oziroma nasprotja med trpljenjem Človeka in diabolično krutostjo biričev, ki so v utelešenju zla v kričečem nasprotju v usodo predanega Jezusa. S podpisom na sarkofagu zadnje postaje se je Bergant pomenljivo istovetil s trpljenjem Odrešenika in svojemu priimku pripisal *Accademicus Capitolinus pinxit*, kar tudi ni zgolj naključje. Naročnik križevega pota je bil namreč »Bergantov rimski tovariš« stiški opat Taufferrer, ki ga je tudi portretiral, in po tej navezi najbrž še kostanjeviškega opata Leopolda Buseta (oba v Narodni galeriji v Ljubljani).

Fortunat Bergant, *Prestar*, 1761, Narodna galerija v Ljubljani.

Ob teh variacijah čustev religioznih vsebin, ko na nekaterih delih celo podobarsko »zafuša«, pa Bergant, kot da bi obrnil slikarsko paleto, drugače interpretira aristokratske sodobnike. Posveti se jim s predano naklonjenostjo, kar bi govorilo, da so mu bili zaradi njihove pokroviteljske vloge intimno bližji. Ob tem pomislimo na barone Taufferrerje, Codellije in še zlasti na Volbenka Daniela barona Erberge, s čimer so portreti ob pretežno sakralnem slikarstvu pomembno poglavje v Bergantovi slikarski karieri. Njegovi upodobljenci so v primerjavi s sočasnimi portreti domačih zmogljivosti sicer likovni presežek, a so še vedno ujeti v portretne sheme rokokojske gracilnosti in kaligrafske izvedbe detajlov. Tudi na portretih je za slikarjevo razmišljanje značilno skromno opredeljen ambient in njegova osredotočenost le na figuro, ki jo psihološko opredeli z izbranim predmetom v roki ali enostavno s počivajočo levico v telovniku in z brezbrižnim pogledom, ko nas upodobljenec pripušča v intimno sfero. Ljubljanski trgovec Alessandro Andrioli pa nas sprejme kar v jutranji halji s spalno čepico na glavi. Virtualno so naslikane čipke, nevsiljiv nakit, žlahtni tekstili in pretanjeni prameni krzna. Še zlasti pa naše oko pritegne »šelest« dragocenih tkanin z bergantovsko značilnim »papirnatim gubanjem« draperij.

[1] Podatki o slikarjevem življenju so povzeti po razstavnem katalogu *Fortunat Bergant (1721–1769)*, raz. katalog Narodne galerije, 2021.

Fortunat Bergant, *Križani z Marijo Magdaleno*, 1763, Križna gora nad Ložem.

Fortunat Bergant, *Mati božja dobrega svéta*, Uršulinski samostan v Ljubljani.

Bergantov dar socialne in psihološke analize portretirancev se je lahko povsem svobodno in sugestivno izrazil z znamenitima posebnežema *Prestarju* in *Ptičarju* (1761), ki sta ob plemiških portretih precej zaslužna, da se je zanimanje za Bergantovo slikarstvo okrepilo. Skrivnostna »marginalca« takratnega življa in kot edinstvena primera domačega žanra nam s pomenljivimi pogledi prikrivata svoj pomen in namen. Bergant je z njima – ali z njimi, če sta domnevno preostanek petih čutov – razkril svoj talent pronicljivega opazovalca, tudi satirika in mojstra bravurozne »taktirke« čopiča.

Pomanjkanje podatkov iz slikarjevega »dnevnika življenja« razkriva svojevrsten značaj svobodnega umetnika, ki ni imel statusa ljubljanskega meščana in ni bil včlanjen v ceh, ni bil vabljen za poročno in krstno pričo, ni se tožaril in šele leta 1767 se je pri ljubljanskih jezuitih včlanil v bratovščino Brezmadežnega spočetja. Toda raznolikost v slikanju, ki je prej samosvojost oziroma drznost, ali pa morda neka nekonvencionalnost nedvomno razgledanega samotarja, namiguje na misel, da mu je bilo slikarstvo globoko predana molitev. Zato nam vpogled v Bergantovo večplastnost vprašanj hipotetično nudijo le slike. Pri obravnavi njegovih platen zaznamo tudi likovne nedorečenosti, zato se je Stane Mikuž že leta 1951 čudil: »Vse svoje ogromno znanje in čudno, presenetljivo neznane /.../«, ob stiškem križevem potu pa je pripomnil, da je nekaj kmečkega vdrlo na ta platna.[2] Franceta Steleta je napeljalo v poskus morfopsihološke analize Bergantovega istovetenja z obrazom stiškega Kristusa.[3] Ob vprašanju Bergantove osebnosti si dovolimo razmišljati, da je bil versko goreč, da se je v globoki religioznosti identificiral s svetniško prežetostjo vere, ko je pri slikanju Marij, zlasti na podobah *Matere božje dobrega svéta,* s pretanjeno lepoto poudarjal njeno deviško materinstvo. Mati Božja je bila njegova osrednja »freudovska« tema (njegova mati je bila Marija). Nežnost in poudarjena čustvenost Jezusovega krušnega očeta je lirično naglašena (tudi njegov oče je bil Jožef). Po verski dejavnosti in v svoji preproščini so mu bili blizu kapucini, za katere je slikal, in ni naključje, da je tudi portretiral kapucinskega provinciala Schwizna (Narodna galerija, Ljubljana). Samotarsko, kot je je živel v svojem imaginarnem svetu, je tudi umrl osamljen v ljubljanski palači svojega pokrovitelja barona Erberga in bil zadnji dan meseca marca 1769 pokopan pri ljubljanskih frančiškanih. Čeprav se je vpisu njegove smrti pripisalo, da je bil »žlahtni gospod in slikar«, je bil že kmalu pozabljen.

[2] Stane Mikuž, Fortunat Bergant (1721–1769), *Ljudska pravica*, 12/167, 13. 10. 1951, str. 8.

[3] France Stele, *Slikar Fortunat Bergant* (Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti), Ljubljana 1957.

Dr. Nina Novak Kerbler

Smrečji, smrekovi ali smrekini vršički?

Kot je razvidno iz naslova, v katerem se sprašujemo, ali je pravilno smrečji, smrekovi *ali* smrekini *vršički, bomo v tokratnem jezikovnem kotičku obravnavali vrstne pridevnike iz samostalnikov ženskega spola. V normativnih priročnikih je v zvezi z njimi na voljo več pravil, vendar pa je iz rabe ter tudi primerov iz* Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) *in* Slovenskega pravopisa (SP) *očitno, da je to področje urejeno nedosledno, pogosto tudi nelogično.*

Nelogičnost, v nekaterih primerih tudi zmedo, je delno mogoče pripisati dejstvu, da lahko take pridevnike tvorimo na več načinov, delno nepoznavanju pravil in napačni rabi, ki izhaja iz tega, delno pa jezikovni pestrosti, ki je po mnenju strokovnjakov iz *Jezikovne svetovalnice* povzročila, da ločnice med slovničnimi in pomenskimi kategorijami niso več popolnoma jasne.

V preteklosti so se vrstni pridevniki iz samostalnikov ženskega spola primarno tvorili s pridevniškim obrazilom *-ov/-ev* (na primer hruška → *hruškov kompot*), danes pa se pomen vrstnosti izraža tudi s pridevniškim obrazilom *-ni* (na primer čokolada → *čokoladni piškot*). Pravilna sta oba načina, nekateri samostalniki ženskega spola imajo celo dve obliki, ki izražata vrstnost (na primer jagoda → *jagodni/jagodov sladoled).*

Vrstne pridevnike iz samostalnikov ženskega spola tvorimo tudi z obrazilom *-ji*. Ti običajno poimenujejo živali (na primer čebela → *čebelji vosek*; lisica → *lisičji rep*).

Osnovno pravilo

(Vrstni) pridevniki z obrazili *-ov/-ev* (na primer *bananov kolač*) in *-ni* izražajo vrstnost, (svojilni) pridevniki z obrazilom *-in* (na primer *bananin olupek*) izražajo svojino ali pripadnost.

Zaplete se, ker se v nekaterih primerih za izražanje vrstnosti uporabljajo tudi pridevniki z obrazilom *-in (*na primer pira → *pirin kruh* = vrsta kruha*),* ki so sicer v osnovi izražali svojilnost ali pripadnost (na primer pira → *pirin klas* = del rastline), sčasoma pa se je pomensko razlikovanje med oblikama izgubilo. Takih primerov je sicer manj, vendar pa različne oblike pridevnikov povzročajo uporabnikom neskončne težave, na primer kadar ti med pisanjem razglabljajo, ali je zavitek iz rabarbare *rabarbarov* ali *rabarbarin*.

V nadaljevanju bomo predstavili vrstne pridevnike, ki se tvorijo z obrazilom *-ov/-ev*, in njihove posebnosti, ob njih pa bodo navedeni tudi ustrezni svojilni pridevniki, ki izražajo svojino ali pripadnost.

Vrstni pridevniki z obrazilom -ov/-ev

Kot je bilo že omenjeno, so se vrstni pridevniki iz samostalnikov ženskega spola prvotno tvorili z obrazilom *-ov/-in*. V preglednici je predstavljeno nekaj takih vrstnih pridevnikov, ki se običajno pojavljajo v stalnih besednih zvezah (na primer *breskov sok, lipov čaj, akacijev med* ipd.) in v naših primerih izražajo vrsto nekega izdelka (*kateri sok, čaj*, *med*). Navedeni so tudi svojilni pridevniki teh ženskih samostalnikov (na primer *breskvina koščica*, *lipini listi*, *akacijini cvetovi*), ki izražajo svojino ali pripadnost ter v naših primerih ponazarjajo povezanost rastline in njenih delov.

Samostalnik ženskega spola	**Pridevnik, ki izraža vrstnost (obrazilo *-ov/-ev*)**	**Pridevnik, ki izraža svojino ali pripadnost (obrazilo *-in*)**
hruška	hruškov kompot	hruškin pecelj
palma	palmov sladkor	palmine veje
banana	bananov kruh	bananin olupek
lipa	lipov čaj	lipini cvetovi
borovnica	borovničev zavitek	listi borovnice
akacija	akacijev med	akacijino deblo
vanilja	vaniljeva aroma	vaniljin strok
limona	limonov sok	limonini listi
breskev	breskova marmelada	breskvina koščica
jelka	jelov gozd	jelkino seme
goba	gobova juha gobji strup	gobine pore
makadamija	makadamijevo maslo	makadamijin oreh

Pri pridevnikih *limonov* in *limonin* vlada v *SSKJ* in *SP* zmeda. V prvem je pridevnik *limonov* razložen tako, kot je navedeno v spodnjem okvirčku. Ker se lahko nanaša na limono in limonovec, je sicer primer *limonova lupinica* pravilen (= rumeni, zunanji del lupine limonovca), vendar pa je taka navedba primera zavajajoča, saj je iz nje mogoče sklepati, da se tudi zunanji del lupine limone imenuje limonova lupinica, kar pa v skladu s slovničnimi pravili ne drži.

Geslo iz SSKJ

limónov-a-o prid. (ọ́)
***nanašajoč se na limono ali limonovec*: limonov grm / limonov sok; limonova lupinica *zunanji, rumeni del lupine* / limonov sladoled**

V *SP* je pri geslu *limonov* kot primer naveden samo *limonov sok*, medtem ko je pri pridevniku *limonin* neodvisno od pomena priporočena zamenjava s pridevnikom *limonov*, kot primer pa je spet naveden samo *limonov sok*. Primer je sicer pravilen, to normativno priporočilo pa v skladu s slovničnimi pravili ne velja v primerih, kot so *limonina lupinica, limonini listi, limonini cvetovi* ipd. Taka priporočila niso utemeljena, hkrati pa zmanjšujejo jezikovno pestrost.

Geslo iz *SP*

limónin -a -o (o̯) ***limonov*: ~ sok**

Tudi v *SSKJ* je naveden pridevnik *limonin*, med primeri pa je tudi *limonin sok*, čeprav isti priročnik pod geslom *limonov* med primeri navaja besedno zvezo *limonov sok*. Take popolnoma nasprotne navedbe so za uporabnika zavajajoče. Čeprav Helena Dobrovoljc in Tina Lengar Verovnik v odgovoru, objavljenem v *Jezikovni svetovalnici* junija 2018, navajata, da je pri samostalniku *limona* že dolgo mogoče opazovati, da pomensko razlikovanje med pridevniki z obrazili *-ov/-in* izginja, saj »v rabi prevladuje besedotvorna možnost *limonin*, v pravopisu pa je priporočljivejša uporaba variante *limonov*«, se nam táko navajanje primerov v normativnih priročnikih ne zdi ustrezno.

Geslo iz *SSKJ*

limónin[2] **-a -o prid.(o̯)**
nanašajoč se na limono*: okrasiti pečeno ribo z limoninimi krhlji; limonin sok; limonina lupina / dodati jedi nastrgano limonino lupinico *zunanji, rumeni del lupine

Pri vprašanjih, povezanih z izbiro ustreznega pridevnika, izpeljanega iz samostalnika ženskega spola, se strokovnjaki v *Jezikovni svetovalnici* pogosto sklicujejo na podobne argumente ter zatrjujejo, da ločnice med slovničnimi in pomenskimi kategorijami niso popolnoma jasne. Vendar pa se mora uporabnik normativnih priročnikov, kadar v njih išče pomoč za najrazličnejše primere, vendarle odločiti, katero obliko bo uporabil. Če sta pravilna oba pridevnika, ker se pomenska razlika med njima v sodobnem jeziku izgublja, bi morala biti navedena kot sinonima. Predvsem pa bi tovrstni pridevniki in njihove različice morali biti vključeni v *SSKJ* in *SP* in pravilno pomensko razloženi, saj med pisanjem tega prispevka v njih številnih nismo našli. Upamo, da bodo v novem pravopisu in *eSSKJ* odpravljene tudi take pomanjkljivosti.

Več oblik vrstnih pridevnikov

Zanimivo je stanje pri pridevnikih, izpeljanih iz samostalnika *goba*. Vrstnost namreč izražata pridevnik z obrazilom *-ov* (na primer *gobova juha*) in

pridevnik z obrazilom *-ji* (na primer *gobji strup*, *gobje jedi*). *Z* obrazilom *-ji* običajno tvorimo vrstne pridevnike iz samostalnikov ženskega spola, ki poimenujejo živali (na primer riba → *ribji slog*; kača → *kačje usnje*), o katerih bomo pisali v prihodnjem jezikovnem kotičku.

Tudi samostalnik *smreka* ima pridevnika z obraziloma *-ov* in *-ji*, vendar pa ta izražata tako vrstnost kot svojino ali pripadnost: *smrekov* (na primer *smrekov gozd* in *smrekov les,* vendar tudi *smrekove iglice, smrekovi vršički* ipd.) in *smrečji* (*smrečji vršički, smrečje iglice* in *smrečje veje* ipd.). V preteklosti sta se uporabljala oba pridevnika, danes pa *SSKJ* in *SP* rabo pridevnika *smrečji* odsvetujeta in ga nadomeščata s pridevnikom *smrekov*. Tako je pravilno *smrekovi vršički*, kar je tudi odgovor na vprašanje, zastavljeno v naslovu tega prispevka.

Vrstni in svojilni pridevniki z obrazilom *-in*

V nasprotju s samostalnikom *goba* in *smreka* imajo nekateri samostalniki ženskega spola samo eno pridevniško izpeljanko. Pri njih pridevnik z obrazilom *-in* ob pripadnosti ali svojilnosti izraža tudi vrstnost. V spodnji preglednici je navedenih nekaj takih primerov.

Samostalnik ženskega spola	**Pridevnik, ki izraža vrstnost (obrazilo *-in*)**	**Pridevnik, ki izraža svojino ali pripadnost (obrazilo *-in*)**
pira	pirin kruh	pirin klas
soja	sojin napitek	sojino zrno
sivka	sivkin sladoled	sivkin cvet
grenivka	grenivkin sok	grenivkina lupina
meta	metin čaj	metino listje
konoplja	konopljino olje	konopljino seme
rabarbara	rabarbarin zavitek	rabarbarino steblo

Za nekatere od navedenih samostalnikov, na primer *pira, sivka, rabarbara*, so se v preteklosti za izražanje vrstnosti uporabljali vrstni pridevniki z obrazilom *-ov*, na primer *pirov, sivkov, rabarbarov*, kar je razvidno tudi iz Pleteršnikovega slovarja, danes pa se ne uporabljajo več oziroma normativni priročniki njihovo rabo odsvetujejo.

V tokratnem jezikovnem kotičku smo se posvetili pridevnikom, izpeljanim iz samostalnikov ženskega spola, natančneje takim, ki jih tvorimo z obraziloma *-ov/-ev* in *-in*. Med pregledovanjem *SSKJ* in *SP* smo ugotovili, da številni taki pridevniki tam niso obravnavani, pri nekaterih pa ni ustreznih pomenskih razlag ali so primeri z njimi napačni oziroma navedeni zavajajoče. Čeprav strokovnjaki iz *Jezikovne svetovalnice* zatrjujejo, da v sodobnem jeziku ločnice med slovničnimi pravili in pomenskimi kategorijami niso več popolnoma jasne, je »nepravilno« rabo na tem področju mogoče pripisati tudi kaotičnemu stanju v trenutnih normativnih priročnikih. Upamo, da bodo v prihodnosti te pomanjkljivosti odpravljene.

Erika Jazbar

Drobci iz kovidnih zgodb dveh zahodnih sosed

Življenje na goriški mejni črti med Italijo in Slovenijo ostaja nepredvidljivo in unikatno tudi v času pandemije. Več let smo se nadejali, da je naš prostor vendarle zaživel in zadihal v svojih zgodovinskih razsežnostih, da meja ne deli več naših polj, sprehodov, celo pokopališč, ne omejuje našega obzorja in ne duši našega vsakdana. Posrkali smo poslušano in se prepričali, da je to postala le administrativna črta, ki ne bo več ločevala naših življenj, kot jih je ves povojni čas do demokratizacije in osamosvojitve Slovenije pred 30 leti.

No, pa se je zgodilo, da nas je kovid-19 tudi v tem pogledu zbudil v novi dan, nas prizemljil in podučil, da Gorica in Nova Gorica, ki sta v zadnjih letih iz skupnega čezmejnega prostora in somestja zgradili učinkovito blagovno znamko, ležita vsaka v svoji državi, v vsaki od obeh držav pa se piše drugačna kovidna zgodba.

Zunanjemu opazovalcu, ki na naš konec Evrope pokuka tu pa tam, se ponujata dve zelo podobni sceni – od množičnih protestov do vnetih debat o takih, drugačnih, namišljenih neo- in postfašizmih, od kritik, da se uvaja vladna in zdravstvena diktatura, ki jo uresničujejo in podpirajo politiki skupaj z novinarji, pa vse do farmacevtskih zarot in napadov na ustavo, iz katere brišejo svobodo izbire.

Tisti, ki na tej italijansko-slovenski administrativni črti živijo, na dogajanje gledajo s privilegiranega gledišča in v obe smeri ali pa so le pozornejši opazovalci, bodo občutili razlike v oblikah in vsebinah. Slovenska in italijanska družba, sistema, državi in demokraciji se na našem koncu stikajo, zrcalijo, sobivajo in pogovarjajo, uvodna poglavja, ki so se v prejšnjem stoletju pisala ločeno in z drugačnimi črkami, pri obeh ohranjajo posebnosti, ki opozarjajo na usedline zgoščenega 20. stoletja. V miniaturni obliki odmeva razkol med Zahodno in Vzhodno Evropo, sicer manj očiten in globok, ker je – vodilnim navkljub – dobršen del slovenske družbe ostal vraščen v srednje- in zahodnoevropskem prostoru; ker so v matični prostor valovi Zahoda pljuskali tudi pred letom 1989; ker v zadnjem času prevladuje želja po poudarjanju tega, kar nas združuje.

Manko neuresničene tranzicije

Začelo se je v Bergamu in s posnetki, ki so v žile vsakega izmed nas vbrizgnili zadostni odmerek strahu, da smo se med lanskim zaprtjem držali doma ter se pred neznatnim virusom brez večjih herojstev skrivali, nekako tako kot so to delali naši predniki v srednjem veku. Zaprli smo se v negibno tišino, ki je takrat prekrila tudi mozaično družbo našega čezmejnega prostora.

Takrat smo doživeli prvi šok, ko so nam mejo zaprli, vzelo nam je sapo, ko je pred nami ponovno stal neviden neprepusten zid, bentili smo nad Ljubljano in Rimom, češ da ne razumeta našega malega sveta. Za zaposlene z urejenimi pogodbami je pri prečkanju »le administrativne črte« nato prišlo do odstopanj, za množico vsakodnevnih delavcev »na črno« in prebivalcev, ki čezmejni prostor živijo, pa ni bilo *pardona*.

Na primorski mejni črti so se takrat pokazale razlike, saj nas je na Goriškem dušilo. Družbeno in gospodarsko tkivo je tu tako prepleteno, da je neprepustna meja zabolela kot še nezaceljena globoka rana. Trpeli so tudi v Beneški Sloveniji, kjer so s slovenskim človekom iz Gornjega Posočja bolj prepleteni, kot bi nekateri radi priznali. Na tržaško-kraškem koncu pa so novost sprejeli kot danost v paketu ukrepov izrednega stanja, pozivi družbenih akterjev so bili sicer glasni, a manj vztrajni.

Kovidni zgodbi sta v sosednjih državah nato pisali vsaka svoja poglavja, epidemiološki krivulji sta se premikali vsaka s svojimi vijugami, ritmi, odstotki, političnimi izbirami, zaprtji in preobrati, ki so se odražali tudi v drugačni časovnici obveznega nošenja mask, omejitev in sprostitev premikanja ter prisotnosti v zaprtih prostorih. Ko si v lanskem in letošnjem letu prestopil »le administrativno črto«, si lahko zašel v povsem drugačno stanje, zgodbo in družbeno klimo od tiste, iz katere si prihajal. Na začetku pandemije smo bili kužni na naši strani, ker dejansko mejimo z Bergamom, že dalj časa pa je slika obrnjena in v Sloveniji zelo problematična. Ob 30-letnici slovenske države pa ponuja še en dokaz o tem, kako neuresničena tranzicija zavira razvoj samostojne Republike Slovenije. Številke namreč dovolj jasno govorijo.

Če za primerjavo stanja v dveh zahodnih sosedah izberemo kampanjo cepljenja, ki je v vsakem pandemskem času bistvena, bomo videli, da je bil – ob zelo podobnih pogojih – ob koncu poletja, torej v času, ko se družbeno življenje začenja premikati v zaprte prostore, manko, ki ga Sloveniji prinaša neuresničena tranzicija, 30-odstoten: v Italiji in Furlaniji Julijski krajini je bilo takrat polno cepljenih 80 odstotkov odraslega prebivalstva, v matični državi 50 odstotkov. Še jasnejša je primerjava deleža pozitivnih brisov, ki je naravna posledica (ne)spoštovanja ukrepov in (slabe) precepljenosti prebivalstva. Na dan suverenosti, ko je pred 30 leti po osamosvojitveni vojni zadnji vojak jugoslovanske armade zapustil slovensko ozemlje, je bilo v Sloveniji pozitivnih skoraj 38 odstotkov opravljenih testov, v Italiji približno 1 odstotek, v Furlaniji Julijski krajini 4.

Vladni ukrepi, državna sistema, znanstveno-tehnični odbori, cepljenje se v obeh državah v bistvenih izbirah ne razlikujejo, odstopanja gre torej iskati drugje: v odzivu državljanov, družbeni klimi, odnosu do institucij, vlade in vladnih izbir, vlogi medijev, opozicije, akademikov, komentatorjev. Pred nami se tako izrišeta sliki, ki imata vsaka svoje obrise, obrisi pa so okvir za razpredelnici s številkami in odstotki.

Upravljanje z izrednim stanjem v dveh sosednjih evropskih državah

V Italiji upravlja z izrednim stanjem nekakšna »tehnična vlada narodne enotnosti« z večino, ki povezuje od 85 do 89 odstotkov parlamentarcev, in predsednikom, ki je bil v začetku leta poklican in naprošen, da prevzame krmilo v razburkanih valovih, potem ko je prejšnja vlada, ki je uživala manjši politični

in medijski konsenz, pionirsko opravila svoje poslanstvo. Po večmesečnem napovedovanju je premier Giuseppe Conte januarja izgubil večino v parlamentu, v palači Chigi se je v rekordnem času umestil ekonomist Mario Draghi, pripeljal je svojo ekipo ljudi, ki zasedajo za ta čas ključne resorje, ostale je prepustil ministrom, ki so izraz političnih strank. Kampanjo cepljenja je zaupal vojski, izredni komisar za kovid-19, general Paolo Figliuolo, nastopa le v uniformi, medijska srenja razen redkih izjem spremlja vladne izbire brez večjih kritik, temu sledijo tudi »institucionalni« komentatorji, opozicija je brez pravega učinka, saj ostaja zunaj kroga le desna stranka Fratelli d'Italia s sicer politično zelo sposobno Giorgio Meloni. Nad vsem pa bdi splošno sprejeta moralna avtoriteta državnega glavarja Sergia Mattarelle.

V Sloveniji se z izrednim stanjem spopada vlada Janeza Janše, ki je ob začetku pandemije lani spomladi prevzela krmilo, potem ko je prejšnja garnitura Marjana Šarca zapustila ladjo. Podpira jo številčno šibka večina v parlamentu, njeni poslanci so pod močnim pritiskom raznovrstnih usedlin prejšnjega sistema, soočati se mora z rednimi interpelacijami proti ministrom, s takimi in drugačnimi aferami, z odklonilno medijsko kampanjo državnih medijev in tudi medijev zunaj državnih meja, z ostrimi ocenami akademikov in kulturnikov, grobostjo javnega diskurza, tedenskimi protesti, ki jih ne sproža nezadovoljstvo državljanov, temveč jih proizvajajo sredine, ki domujejo v prestolnici. Ob obvladovanju izrednega stanja v nepredvidljivem času in nenaklonjenih odzivih v javnosti pa mora vlada še drugič v zgodovini države voditi šestmesečno predsedovanje Svetu EU. Do predsednika države pa si preštevilni privoščijo besede, ki so daleč od vsake oblike državotvornosti.

Drugačen odnos ljudi glede spoštovanja ukrepov za zajezitev pandemije, do katerega prihaja v obeh državah, je logična posledica povedanega, ki se nato številčno prevede z razkorakom v odstotkih okuženih, cepljenih, kovidnih bolnikov v bolnišnicah, smrti.

Ko je epidemiološka slika v Sloveniji v zadnjih tednih ušla izpod nadzora, smo vedno pogosteje brali razlage, ki iščejo potrditev v posebni antropologiji matičnega Slovenca: zaradi zgodovinske zgodbe, ki se je pisala pod Triglavom, ta s težavo sprejema avtoriteto, nezrelo kolektivno ravnanje slovenske družbe je neka oblika varovalne slepote oziroma vdanosti v usodo. Histerija, ki jo v javnosti določeni krogi z namenom rušenja vlade hranijo že poldrugo leto, neodgovorna vloga opozicije v času izrednih razmer, akademsko vraščeni nespoštljivi odnos do institucij in državnih simbolov, patetična vloga subvencioniranih kulturnikov, groteska medijske srenje, ki naj bi bila v svojem svobodnem izražanju celo ogrožena, potem ko tri desetletja onemogoča pluralnost stališč … Ne, vse to ni vplivalo na družbeno klimo, na podcenjevanje virusa, pandemije, na odnos do ukrepov za njegovo zajezitev! In seveda se bo ob pravem času našla tudi »stroka«, ki bo potrdila, da je za tako stanje kriv značaj slovenskega človeka.

O protestih …

Zanimiv filter za primerjavo kovidne zgodbe v obeh državah ponujajo tudi protesti, ki so v Sloveniji apriorna stalnica, odkar seje ministrskega sveta vodi Janez Janša, in so deležni pomembne in redne legitimacije v medijih in javnosti. V Italiji se protesti pojavljajo ob vsebinskih zasukih vladnih izbir, v zadnjem času

zaradi uredbe, ki je stopila v veljavo 15. oktobra in uvaja obvezno zeleno kovidno potrdilo oz. *green pass* (v Sloveniji je to PCT) za vse zaposlene v javnem in zasebnem sektorju. Privilegirano gledišče imamo tokrat kar doma, saj je Trst postal glavno prizorišče in vsedržavno pribežališče pisane druščine ljudi – cepljenih in necepljenih –, ki v odločitvi Draghijeve vlade vidijo kršenje temeljnih svoboščin.

Protest se je začel v tržaškem pristanišču. Skupina pristaniških delavcev sindikata CLPT je zagrozila, da bo ustavila delo v pristanišču, splet je iz njih ustvaril borce za svobodo vseh zatiranih in jih vrgel pod vsedržavne žaromete. Pristaniščnike je zelo kmalu prizemljil prefekt, ki je predstavnik vlade na krajevni ravni, ko jim je predočil kazenske posledice za »prekinitev javne službe«, tako da se je napovedana blokada pristanišča spremenila v mehkejšo množično manifestacijo, ki je delo v luki ob koncu tedna le okrnila. V ponedeljek je policija z vodnim topom in solzivcem razgnala vztrajnike, ki so se pripeljali iz vse Italije in medtem prevzeli ideološko krmilo. Nekaj dni so bivakirali v mestu, tržaškemu ministru v Draghijevi vladi, ko se je vrnil v domači kraj, predočili svoje zahteve, ki so med ljudmi delovale nerealno, njihov glasnik se je nato preselil v Rim, se z mizico namestil na rimskem trgu, da bi še naprej izražal svoje nasprotovanje zelenemu potrdilu, in čakal na odgovore vladnih mož, a je od rimske kvesture prejel odredbo o izgonu in o enoletni prepovedi zahajanja v prestolnico. Sile javnega reda so ga tudi prijavile sodstvu zaradi nedovoljene manifestacije. Množične manifestacije so se v Trstu nadaljevale, policija je ogradila in zastražila Veliki trg, z odobravanjem javnosti in politike posegla nad protestnike, prvi mož Barcolane je sprožil peticijo »Trst mesto odgovornosti«, ki je v nekaj urah zbrala več deset tisoč podpisov, iz Trsta pa so vsedržavni mediji poslali v svet jasno sporočilo, da so manifestacije ob gospodarski škodi zakrivile tudi najvišje odstotke novih okužb na državni ravni.

Podobno bo verjetno veljalo tudi za Slovenijo, kjer množica ljudi z nižjo precepljenostjo, ki se stiska, kriči in se več ur združuje brez mask, ne more ostati brez posledic. A ta odstavek matični mediji bolj poredko poudarjajo, v ospredju ostaja kreativnost plakatov protivladnih protestnikov in bojno nastrojena slovenska policija.

… in novih fašizmih

Tema, ki vžge slovensko in italijansko javnost ter se, odkar pomnim, ciklično pojavlja, se suče okoli fašizma, novih fašizmov, nevarnosti takih in drugačnih diktatur. Tudi pandemski čas nam je postregel z novo variacijo na to temo, saj so se na manifestacijah v večjih italijanskih mestih pojavljali fašistični simboli in gesla, ki so sicer v Rimu od leta 1922 nikoli prekinjena zgodba. Skupina pretepačev s fašističnimi simboli je vdrla v sedež najpomembnejšega sindikata CGIL, sočasno je druga skupina razgretih proticepilcev divjala po oddelku za prvo pomoč rimske bolnišnice.

V Sloveniji in v širšem slovenskem kulturnem prostoru je »fašist« vsebinsko težje opredeljiva psovka, ki oplazi vse tiste, ki ne pristajajo na utečeno podajanje. Kar je resnici na ljubo poglavitna drža vsakega fašizma in totalitarizma. Trditev, da obstaja v matični državi nevarnost tovrstne diktature, ki naj bi jo uvajala Janševa vlada, ki je – medtem ko uvaja novi fašizem – deležna negativnega medijskega obroča, psovk v javnosti, protestov in raznovrstnih zaviralnih

parlamentarnih postopkov, je daleč od vsake logike. Slovenci smo sicer poznali avtohtone oblike totalitarizma, med tremi ideološkimi kugami, ki so razsajale v 20. stoletju, pa ni bila fašistična tista, ki je v našem narodu prevladala in pustila družbene posledice.

Tudi za Italijo, kjer v povojnem času do lustracije fašističnih kadrov dejansko ni prišlo, bodo po začetni ritualni retoriki sodelujoči pri omizju na koncu priznali, da je nevarnost prevzema oblasti s strani nove inačice totalitarizma na osnovi fašistične ideologije dejansko neuresničljiva, saj je bil leta 1948 (zamudni) ustroj dvodomne parlamentarne demokracije osnovan ravno zato, da bi onemogočili vsakršni tovrstni poskus, v svinčenih letih črnega in rdečega terorizma je državni aparat še dodatno izpilil svoje obrambne mehanizme, tudi predlogi za katero koli obliko predsedniškega sistema vsakokrat splavajo po vodi.

Priložnosti časa ob vsebinski zmedi, a ne pri vseh

Čas, ki ga živimo, je izreden, s pomanjkljivimi odgovori na ključna vprašanja in klišejskim ponavljanjem govorjenja o dekadenci Zahoda. Na prehodu v novo stoletje so se nekateri prebudili brez trdnih opornih točk ideologije, drugim pa je prineslo spoznanje, da je bila ideologija, ki so ji desetletja nasprotovali, tudi njim potrebna. Z odprtimi usti smo obtičali pred ekranom ob januarskem napadu na Capitol Hill v Washingtonu, ki po svoje ponuja scensko upodobitev zbeganosti največje zahodne demokracije.

Naš zahodni, evropski, slovenski svet se spreminja, pandemija je pospešila njegovo preoblikovanje, kovid-19 je pritisnil na plin dogajanja, marsikaj se razkraja, na novo rojeva, prilagaja, nadgrajuje, združuje in preoblikuje. Napetosti, ki jih je v družbi sprožila globalizacija, ko so nekatera obrobja postala še bolj obrobna, še nismo prebavili, pa je nastopila pandemija, ki je stisko obrobja še bolj poudarila.

V tekanju za slogani in tviti prihaja tudi do nekoč nepojmljive vsebinske zmede, ko protestniki, ki prisegajo na fašizem, manifestirajo v imenu svobode in italijanske ustave, tržaške pristaniške delavce, ki jih splet ponuja kot nove revolucionarje, podpirajo postfašisti organizacije Casa Pound, v Milanu se osiveli član Rdečih brigad znajde v pisanem sprevodu skupaj z neonacisti. Neprepustne ideološke zidove 20. stoletja je 21. stoletje razdrobilo, postideološka puščava hlasta tudi po verskih simbolih, od rožnega venca na shodih do svetnikov, ki so uporabni za pandemijo. Grobost in izključevanje drugače mislečega imata svoje korenine tudi v občutku negotovosti in ogroženosti.

30-letnica uresničitve slovenske državne misli poteka v času premikanja miselnih mejnih kamnov, v času, ki nudi tudi priložnosti za korak naprej na poti demokratizacije in utrjevanja slovenske zavesti. Široke plasti slovenske družbe se na moreče mantre, ki kraljujejo v javnosti, ne ozirajo, ne občutijo nobene krize, dekadence ali vsebinske zmede in ostajajo ukoreninjene v vrednotah, ki že stoletja osmišljajo naš narod. Čas, ki družbi spreminja in obnavlja okvire, ponuja tudi pogoje za rodovitno ustvarjalnost, za nove kovačnice talentov, za nova žarišča. Premoremo jih tudi na našem koncu, v našem narodu in v zahodni družbi, poiskati jih je treba, vanje verjeti, se zazreti v privilegirano bogastvo, ki ga (kot narod) premoremo, in na njem graditi.

Dr. Primož Kuret

Slovenski pianist Ivan Noč (1901–1951)

Torzo

Danes je ime slovenskega pianista Ivana Noča skoraj povsem pozabljeno. Podatkov o njem je malo, premalo, da bi lahko podrobneje opisali njegovo življenjsko in poklicno pot. Zato je tudi ta prispevek torzo, napisan v želji, da se ohrani vsaj tisto, kar je znano, in v upanju, da bo našel dopolnitev.

Med prvimi, ki so pisali o njem, je bil skladatelj Stanko Premrl.[1] Premrl zapiše, da je bil Ivan Noč rojen 12. februarja 1901 v Ljubljani, kjer je obiskoval tudi ljudsko šolo in gimnazijo. Klavirja se je učil najprej zasebno, potem pa na ljubljanskem konservatoriju pri prof. Ivanu Brezovšku in nato nadaljeval študij pri prof. Kessisoglu na dunajskem konservatoriju. Mojstrsko šolo je opravil v dveh letih in diplomiral 1923 z javnim koncertom v koncertni dvorani dunajskega Musikvereina. Nato se je izpopolnjeval še pri znanih mojstrih, kot so bili Moritz Rosenthal, Grünfeld in Friedmann. Med njimi posebno pozornost zasluži Moritz Rosenthal (1862–1946), poljski pianist in skladatelj, rojen v Lvovu. Pri osmih letih je začel študij klavirja pri Karolu Mikoliju, Chopinovem učencu, in nato pri Rafaelu Joseffyju na Dunaju. Med leti 1878 in 1879 je študiral pri Lisztu v Weimarju in Rimu. Bil je izjemen učenec Franza Liszta ter prijatelj in sodelavec nekaterih največjih glasbenikov svoje generacije, med drugim Johannesa Brahmsa, Johanna Straussa, Antona Rubinsteina, Hansa von Bülowa in številnih drugih. Z velikim madžarskim mojstrom je bil povezan do leta 1886, ko je Liszt umrl. Kot Lisztov učenec je Rosenthal nastopal v Evropi (Sankt Peterburg, Pariz). Dosegal je sijajne uspehe v Leipzigu in Bostonu, kjer je leta 1888 debitiral v ZDA. Leta 1895 je dbitiral tudi v Angliji. Od leta 1939 je poučeval v svoji šoli za klavir v New Yorku, kjer je leta 1946 umrl.

Ivan Noč je v Ljubljani prvič nastopil kot konservatorist in se izkazal kot izvrsten pianist.[2] Oktobra 1923 je imel recital v Ljubljani. Časopis *Jutro* je najavil njegov prvi samostojni koncert. Obenem je časopis objavil, da je »gospod Noč končal mojstrsko klavirsko šolo pri prof. Angelu Kessisoglu, znamenitem pianističnem profesorju na Dunaju z izvrstnim uspehom in je konec šolskega leta igral Lisztov *Klavirski koncert v Es-duru* ob splošnem priznanju. Po ljubljanskem koncertu bo priredil več koncertov po drugih mestih Jugoslavije. Občinstvo vabimo, da z obilnim posetom izreče priznanje mlademu in nadebudnemu klavirskemu virtuozu, ki se odlikuje

[1] *Slovenski biografski leksikon*, *2. knjiga*, Ljubljana 1933–1952, s. 202.

[2] *Med ljubeznijo in poklicem* (ur. Jásna Blažič Primožič (et al.)), Ljubljana 2020, str. 65.

s prav posebno klavirsko tehniko.«[3] Po koncertu pa beremo: »«Pianist Noč je pokazal pri Lisztu veliko tehnično spretnost, izenačen, mehak, pa tudi čvrst prstni udarec.«[4]

Naslednje leto je nastopil samostojno na Dunaju, sledila je vrsta koncertov po večjih avstrijskih mestih, leta 1930 pa še v Nemčiji, Švici in Beogradu. V Ljubljani je koncertiral večkrat, vedno z največjim uspehom. Med leti 1927 in 1930 je poučeval klavir na ljubljanskem konservatoriju, poučeval pa je tudi privatno. Za klavir je priredil dva Bachova orgelska koncerta in dve fugi. Premrl ugotavlja, da uživa Noč sloves enega izmed najboljših sodobnih pianistov.

Ivan Noč (1901–1951), vir: dLib

Kratko je o njem pisal skladatelj Lucijan Marija Škerjanc v svojem *Glasbenem slovarčku* iz leta 1962, kjer navaja letnici rojstva in (napačno) smrti v New Yorku 1949 ter omenja, da je bil eden prvih slovenskih klavirskih virtuozov, ki je tudi koncertiral v tujini. Pred odhodom v Ameriko (1948) je živel v Brescii v Italiji. Toliko Škerjanc. Najbolj pa se je o njem razgovoril skladatelj Zvonimir Ciglič v razgovoru z muzikologom Francem Križnarjem.[5] Danilo Pokorn je o Noču prispeval informativni članek v *Enciklopediji Slovenije*.

Nočev prvi nastop z orkestrom v Ljubljani je bil 10. marca 1931 pod vodstvom L. M. Škerjanca. Igral je Lisztov klavirski koncert v Es-duru, ki zahteva poleg virtuozne tehnike »predvsem ognja, temperamenta«, je sodil kritik. In pri Noču je bilo obojega dovolj. Bravurozen je bil tudi dodatek, ki ga je občinstvo izploskalo. V naslednjih letih je Ivan Noč v Ljubljani kar trikrat igral Klavirski Koncert P. I. Čajkovskega. Zanimiva je kritika same skladbe, o kateri je kritik V. v *Slovencu* zapisal, da »daje koncert virtuozu možnost za virtuoziranje in manj za umetnostno ekspresijo. Klavir, kadar se kot solist oglasi, ima zelo malo jedrnatega za povedati v skladbi, večinoma gre za briljantne kadenčne pasaže, ki so potrebne, a če nimajo drugega so včasih preveč le zgolj tehničnega in virtuoznega pomena kot dekoracija. G. Noč mi je ljubši v samostojnem koncertu, kjer mu ni treba z instrumentom tekmovati orkestru.«[6] Drugič je Noč igral isti koncert spet z dirigentom L. M. Škerjancem. Kritik je napisal: »In potem prof. Noč! S kolikšnim telesnim naporom je obvladal tehnične težkoče klavirskega koncerta. Koncert je Čajkovski napisal za dušo prejšnjega pokolenja. Bil je okrog leta 1900 dogodek v vsaki koncertni dvorani. Danes so njegove melodije dokaj obrabljene in prof. Noč bi bil z modernim koncertom dosegel neprimerno več!«[7] Nekaj let pozneje, decembra 1936, je isti koncert Noč v Ljubljani odigral še tretjič z dirigentom Danilom Švarom. Kritik ga je ocenil z besedami: »Prof. Ivan Noč je tudi tokrat dokazal, da so mu najvratolomnejše in bravurozne oktavne pasaže ter najtežavnejši akordni prijemi vse prej kot tuji. V vsakem od treh stavkov je postavljen pianist pred največje možnosti, da se uveljavi nad orkestrom, čigar part je pisan s spevnostjo, ki je prav posebno lastna

[3] *Jutro*, 17. 10. 1923, št. 244.

[4] *Jutro*, 25. 6. 1921, št. 148, str. 2.

[5] Franc Križnar, *Zvonimir Ciglič – biti ustvarjalec*. Ljubljana 206, 192–195.

[6] *Slovenec*, 9. 6. 1931.

[7] *Jutro*, 14. 10. 1931

Čajkovskemu. Zato pa zahteva solistovski part izvajalca močne udarne potence in virtuoza z vsemi atributi. Vsa navzoča publika se je solistu oddolžila z burnim in spontanim ploskanjem ter ga po odigranem koncertu še večkrat priklicala na oder.«[8] Zadnji koncert z orkestrom je igral Ivan Noč v Ljubljani aprila 1940. To je bil 2. klavirski koncert Sergeja Rahmaninova. Kritik Dr. B je ugotovil, da zahteva delo krepak nastavek, kjer je prepleteno z orkestrom, v solističnih odstavkih pa docela izrazno igro in chopinovsko tenkočutje. V prvih dveh stavkih je pianist močno ustregel skladatelju, proti koncu pa le opešal, pač posledica nedavne bolezni sredi turneje v inozemstvu. Zunanji lik te močno sugestivne skladbe zato ni trpel, saj sta se solist in dirigent brezhibno ujemala. Skladba je tako dobila svoj predpisani polet in neskaljen tok, tako da je po pravici pritirala koncert do svojega viška. /.../ Občinstvo je solista večera ponovno priklicalo na oder.«[9] O koncertu je pisal tudi skladatelj Matija Tomc in ugotovil, da vlada v njem »silna, ponekod skoraj demonična napetost. Ima pa tudi mnogo mehko občutenih mest, zato nudi solistu neštetо prilik, da tehnično kot tudi izrazno pokaže svojo silo. Reči moramo, da si pri nas težko mislimo klavirskega virtuoza, ki bi prav ta koncert bolje izvajal, kot ga je Ivan Noč. Z velikim tehničnim znanjem, s svojo muzikalno poglobljenostjo, z energičnim zamahom, s katerim je odigral svoj del, nas je s silo potegnil za seboj. Tudi spremljajoči orkester se je dobro držal, čeprav smo nekajkrat pogrešali med solistom in orkestrom notranje povezanosti, ki je neobhodno potreben pogoj, da se more poslušalec nemoteno predati uživanju umetnine.«[10]

Noč se je uspešno uveljavljal na koncertnih odrih doma in v Evropi. Ohranjene kritike iz domačega in tujega tiska nam vsaj deloma posredujejo veličino njegove umetnosti. Tako imamo na voljo kritike iz Rima in Berlina. O rimskem koncertu je pisalo več italijanskih časopisov: »Včerajšnji koncert na Akademiji Sv. Cecilije je bil pod protektoratom ministrstva za nacionalno kulturo. Spoznali smo Ivana Noča, ki se je pokazal kot *izjemen interpret velike senzibilnosti*. Strogo klasično je njegovo dojemanje Bacha, medtem ko je pri Chopinu pokazal *trenutke velike nežnosti in žive strasti*, ki nam razkrivajo zelo natančen študij. V zadnjem delu programa je pokazal predvsem svoje bleščeče tehnične kvalitete, s katerimi je izzval navdušen, prisrčen in brezkončen aplavz ...«[11] Podobno navdušeno so opisovali Nočevo igro na tem koncertu tudi drugi italijanski kritiki in omenjali, da je »Noč igral svojo priredbo Bachove fuge, ki jo je uspešno prenesel na klavir. Podobno velja za Vivaldijev koncert ... *Navdušen in brezkončen aplavz* je bil nagrada izvajalcu.«[12] Podrobneje so se mu posvetili tudi drugi kritiki: »Izjemne značilnosti pianista Ivana Noča so bile vidne takoj na začetku koncerta. V Vivaldijevem koncertu, ki ga je Ivan Noč redko učinkovito predelal, je dosegel pianist s svojim krepko zvočno polno igro posebej v drugem delu *grandiozen učinek*. Njegova gotova tehnika, velika občutljivost in polnost so se pokazali v Bachovi fugi, izvedeni z jasnim in lepim vodenjem linij. Pri Chopinu in drugih modernih nam je razkril Noč vso *svojo lepo tehniko in svoje posebne interpretativne značilnosti*. Občinstvo je ploskalo navdušeno in prisrčno, zahtevalo dodatke, ki so zbudili ponovno navale navdušenja.«[13]

[8] *Jutro*, 15. 12. 1936.
[9] *Jutro*, 11. 4. 1940.
[10] *Slovenec*, 12. 4. 1940.
[11] *La Tribuna*, 1939.
[12] *L'Avvenire*, 22. 1. 1938.
[13] *Il Giornale d'Italia*, 22. 1. 1939.

Na voljo imamo še nekaj kritik njegovega koncerta v Berlinu, kjer je »doživel jugoslovanski pianist Ivan Noč *po pravici izjemen uspeh*. Zbudil je pozornost kot tehnično dovršen pianist s svojim nabito polnim tonom, pritegnil je s *svojim umetniško discipliniranim načinom predvajanja*. Njegove klavirske priredbe Bachovih orgelskih del kažejo njegovo lepo gotovost kar se tiče muzikalno izravnane oblike. Razen Bacha so bila občuteno izvedena Chopinova dela, ki so pričala o nevsakdanji nadarjenosti pianista.«[14] Pod naslovom *Mladi mojster klavirja* beremo o istem koncertu, da je bil Ivan Noč eno izmed *najbolj prijetnih srečanj* mednarodnih izmenjalnih koncertov. S seboj je prinesel odlično in brezpogojno zanesljivo tehniko. Vzorno čisto je uglajena njegova pasažna igra, zveneč in bogato opremljen njegov udarec. Najbolj razveseljivo pa: Noč muzicira sicer s srcem, vendar brez pretiranega občutja. Številni poslušalci so odličnemu muziku naklonili primerno priznanje.«[15] Drugi so menili, da je Noč »mojstrski jugoslovanski pianist« in da sodi v vrsto mladih pianistov, ki so med najbolj razveseljivimi pojavi … V Bachovih, Chopinovih, Lisztovih in drugih *kaže do konca oblikovano tehniko* in ne običajno povprečno duhovno superiornost …«[16] In še: »Iz Jugoslavije se je predstavil pianist Ivan Noč kot izvrsten umetnik. *Briljantna virtuoznost, jasen smisel za zvok in prava muzikalnost* so se pokazali v Bachovih, Chopinovih in drugih modernih delih in zadovoljili vse zahteve, ki smo jih na teh koncertih navajeni.«[17] Tudi v avstrijskem Gradcu so Noča navdušeno sprejeli. »Ivan Noč je popolnoma eno s klavirjem. Ganjenost poslušalcev se je kazala v napetosti ves večer, kar ne doživimo zlepa. Popolna jasnost v gradnji in fraziranju, gibčna lahkotnost trilerjev in pasaž se družijo s kulturo udarca in muzikalnim okusom za pametno uporabo danih sredstev. Sanja z Lisztom, zvočnim poetom, prečudovito lepe sanje, kleše Chopina z *neprimerljivim duhovnim obvladanjem in občudovanja vredno tehniko. Tu se kritika lahko spremeni le v zahvalo.* Koncertna hiša je postala prizorišče navdušenih izbruhov za genialnega koncertanta …«[18]

Za konec pa še mnenje skladatelja Zvonimirja Cigliča, ki je Noča slišal v živo na koncertu Orkestralnega društva Glasbene matice 8. aprila 1940 in občudoval njegovo fenomenalno igro ter izvrstno tehniko. »Noč je igral 2. klavirski koncert v C-molu Sergeja Rahamaninova. Njegova igra je bila fenomenalna, tehnika odlična … Ivana Noča so v Ljubljani odpravili in se ga znebili, ker je bil odličen pianist z neke vrste zaroto. Njegova učenka se je gola ogrnila le s plaščem. V določeni uri je ravnatelj med poukom te učenke odprl vrata in pogledal, ta pa je v tistem trenutku skočila, se slekla in objela Noča. Sledil je soglasen suspenz in Noč se je z ženo odpravil v Italijo. V letih pred drugo svetovno vojno je še uspešno nastopal v Jugoslaviji in Nemčiji ter Italiji. Evropski uspehi so bili odskočna deska za odhod iz Italije v Združene države Amerike. Tam je zbolel (mišično odmrtje tkiva na rokah) in ni mogel več igrati, Bil je primoran končati kariero. Naredil je samomor. Skočil je v reko. S tem je bila Lisztova klavirska šola pri nas uničena.«[19] Tako se ga je spomnil skladatelj Zvonimir Ciglič, ki je tudi zbral številne kritike o njem.

Spominu enega največjih pianistov, kar smo jih imeli, pa bo treba še marsikaj dodati in dopolniti njegovo življenjsko in umetniško podobo.

[14] *Deutche Allgemeine Zeitung*, 8. 3. 1939.

[15] *Berliner Lokalanzeiger*, 6. 3. 1939.

[16] *Der Angriff*, 6. 3. 1039.

[17] *Signale*, 8. 3. 1039.

[18] *Tagespost* (Graz), 6. 12. 1939.

[19] Franc Križnar, *Zvonimir Ciglič – biti ustvarjalec*. Ljubljana 2006, str. 192–195.

Ob stoletnici Zorka Simčiča

»Eno temeljnih del slovenske povojne proze«, »največji roman slovenskega zdomstva«, »eden prvih modernih slovenskih romanesknih tekstov«, »prvi slovenski eksistencialistični roman«.

S temi imenovanji je literarna zgodovina označila roman Zorka Simčiča *Človek na obeh straneh stene*, za katerega je pisatelj leta 1993 prejel nagrado Prešernovega sklada. V začetku novembra 2021 je izšel šesti, prenovljen natis, s katerim smo pri Celjski Mohorjevi družbi obeležili pisateljevo stoletnico in se s pogovorom na daljavo poklonili pisateljevemu visokemu jubileju.

Akademik Zorko Simčič, častni član Celjske Mohorjeve družbe, je pisatelj, publicist, dramatik in esejist, sin begunskih staršev iz Goriških Brd, rojen v Mariboru, sam begunec, ki ga je domovina izvrgla in o njegovem delu predolgo molčala. Maribor je zapustil ob začetku vojne 1941, misleč, da odhaja za dva dni. Vrnil se je šele po 52 letih.

V argentinskem eksilu je v Buenos Airesu v letih 1948–1994 deloval kot eden najvidnejših literatov slovenske povojne emigracije. Pri Slovenski kulturni akciji je bil vodja literarnega odseka in organizator kulturnega življenja, 12 let tudi urednik revije *Meddobje*. Po osamosvojitvi Slovenije se je z družino leta 1994 vrnil v Slovenijo. Je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 2013 je prejel Prešernovo nagrado za življenjsko delo in bogat literarni opus, letos pa državno odlikovanje srebrni red za zasluge Republike Slovenije.

Roman *Človek na obeh straneh stene* je pisatelj napisal leta 1955 za leposlovni natečaj Slovenske kulturne akcije, v knjižni obliki je izšel v Buenos Airesu leta 1957, v Sloveniji pa prvič leta 1991 pri Založništvu slovenske knjige. Po pisateljevi vrnitvi v domovino je roman natisnila Celjska Mohorjeva družba v letih 1999 in 2003, 2004 je izšel v zbirki *Slovenska zgodba* Državne založbe Slovenije. *Človek na obeh straneh stene* ob avtorjevi stoletnici pred nas stopa v prenovljeni podobi, a še vedno enako svež in aktualen kot pred 64 leti. Za šesti natis romana je s spremno študijo napisal literarni zgodovinar dr. Matevž Kos in jo v celoti objavljamo.

Pri Celjski Mohorjevi družbi je izšlo osem njegovih del: zbirka *Odhojene stopinje* (1993), drama za otroke *Družina Zebedej, kjer vsi polni so idej* (1996), roman *Človek na obeh straneh stene* (1999, 2003, 2021), zbirka pesmi *Srček, ki podi telešček* (2004), izbor proze, esejev in člankov *Skozi razpetosti* (2006), izbor besedil *Črni tekač* (2006) ter drami *Zgodaj dopolnjena mladost* (2011) in *Tako dolgi mesec avgust* (2016).

Koda je povezava do ogleda video predstavitve knjige in nagovora stoletnika Zorka Simčiča ter dr. Matevža Kosa.

Z najlepšimi željami in globokim poklonom misli in delu Zorka Simčiča.

Matevž Kos

Bližnja daljava Človeka na obeh straneh stene

1

V bogatem in raznovrstnem pisateljskem opusu Zorka Simčiča imajo posebno mesto njegovi trije romani: *Prebujenje* (1943), *Človek na obeh straneh stene* (1957), *Poslednji deseti bratje* (2012). Prvi je knjižni prvenec tedaj komajda dvaindvajsetletnega avtorja, drugi še danes, čeprav je izšel v drugi polovici petdesetih let 20. stoletja, preseneča s svojo modernostjo, *Poslednji deseti bratje*, ki so izšli več kot pol stoletja pozneje, malo po avtorjevi devetdesetletnici, pa so njegovo pozno in, nekoliko presenetljivo, življenjsko delo. Kot da bi bili šele po prelomu stoletij izpolnjeni pogoji za nastanek oziroma dokončanje romana, ki bi nekako povzel kolektivno izkušnjo pisateljeve, pogojno rečeno, eksilantske generacije. Nemara natanko o tem govori Simčič, ko je – iz današnje perspektive daljnega – leta 1965 v reviji Meddobje razmišljal o (ne)možnosti takšnega teksta: »Velikega teksta verjetno tudi naša doba ne bo dala. Pevec, igralec mora pesem, vlogo doživeti, a se ji ne sme prepustiti. Ves čas mora obvladati čustvo, junaka, ki ga ustvarja. Mi pa smo doživeli in še doživljamo našo tragično preteklost, a nismo je prebavili. Smo ji še preblizu. Nekateri smo več kot blizu – smo še čisto v njej.«

Ob teh besedah ni odveč pripomba, da ima vsak izmed pisateljevih romanov svojo predzgodbo, ki je povezana predvsem z njegovo življenjsko potjo, kakor jo je določala nepredvidljivost zgodovine. Dovolj pomenljivi so že tile preprosti podatki, ki po svoje govorijo o kompleksnosti avtorjevega življenja in dela: prvi roman je izšel v okupirani Ljubljani, drugi v Buenos Airesu, tretji, najobsežnejše in gotovo tudi najkompleksnejše Simčičevo delo doslej, pa je nastajal bolj dolgo, v različnih obdobjih, že v diaspori konec šestdesetih let in, čisto na koncu, v Ljubljani. Med izidom zadnjega in *Prebujenjem* je minilo sedem desetletij, v katerih se je zgostilo nekaj ključnih prelomov in preobratov slovenske in svetovne zgodovine 20. stoletja. Kako vse to, ne nazadnje avtorjeva individualna usoda, korespondira z njegovim literarnim opusom, kakšne okoliščine in zunanje spodbude so mu botrovale, kako zamotano je razmerje med »fikcijo« in »resničnostjo« – o vsem tem se lahko izčrpno poučimo v knjigi *Dohojene stopinje* (2019). V tem obsežnem dialoškem delu, podnaslovljenem *Pogovori in dokumenti 2000–2018*, Simčič s pomočjo vztrajnega spraševalca in poznavalca njegovega opusa Franceta Pibernika razgrinja marsikatero izmed ozadij, biografskih detajlov in splošnokulturnega konteksta, pa tudi ustvarjalnih dilem, s katerimi se je srečeval v različnih obdobjih svojega pisateljevanja. Vsekakor gre za knjigo, mimo katere v prihodnje ne bo mogla nobena resnejša literarnozgodovinska obravnava Simčičevega opusa.

Že v *Prebujenju*, recimo, osrednja figura romana ugotavlja, da »vendar piše vsakdo le spomine, pa naj se godi dejanje v še tako tujih krajih in med tujimi ljudmi. Vse so spomini, včasih resnični, včasih z domišljijo izpolnjeni …« Ob motivu tujstva, ki ga že srečamo v *Prebujenju*, v pravo temo pa razvitega v romanu *Človek na obeh straneh stene*, na Slovenskem po letu 1991 najbolj znani in večkrat (po) natisnjeni Simčičevi knjigi, je to sicer znotrajfikcijska, a nenavadno točna napoved pisateljeve poznejše ustvarjalnosti. Navsezadnje se njegov *Človek na obeh straneh stene* – še bolj to seveda velja za *Poslednje desete brate* – zvečine dogaja v tujih krajih in med tujimi ljudmi. Govori o begunski usodi, ki je (bila) tudi usoda Zorka Simčiča. »Kakor da bi kdo sploh mogel prenehati biti begunec,« nekje – tako rekoč programsko – pravi njegov brezimni junak. In takoj dodaja: »Jaz sem vedno bil begunec.«

Roman je prvič, kot rečeno, izšel leta 1957, in sicer ne v Sloveniji, avtorjevi domovini, temveč v Argentini, v Buenos Airesu. Ni bil napisan v španščini, jeziku Simčičeve povojne »nadomestne domovine« (v Argentini je živel v obdobju 1948–1994), ampak v slovenščini, njegovi materinščini. Že ta preprosti – a pomenljivi – podatek zahteva, da vsaj nekaj vrstic namenim nekaterim zunajliterarnim okoliščinam. Za razumevanje dramaturgije romana, njegove pripovedne strukture in strategije, sicer niso bistvene, a taka kontekstualizacija bi lahko odstrla vsaj katero izmed ozadij, ki tako ali drugače odmevajo v *Človeku na obeh straneh stene*. Zgodovinsko dogajanje je, to postane bralcu romana jasno prej ali pozneje, usodno poseglo v življenjsko pot njegovega glavnega junaka. Ob tem je treba takoj dodati, da je zgodovina odločilno (pre)usmerila tudi življenjsko – eksilantsko – pot Zorka Simčiča, nič manj pa recepcijo njegovega literarnega opusa. Med drugim to, da nobena izmed pisateljevih knjig v desetletjih po drugi svetovni vojni zaradi političnih oziroma ideoloških razlogov v Sloveniji ni izšla. *Človek na obeh straneh stene* je tako v matični domovini lahko izšel šele leta 1991, štiriintrideset let po prvi buenosaireški izdaji.

Zorko Simčič in njegova dela so torej bili nekaj desetletij, vsaj kar zadeva recepcijo v Socialistični republiki Sloveniji, obsojeni na ne-obstoj oziroma molk. To je bila tudi usoda številnih drugih emigrantskih avtorjev, ustvarjalcev iz tistih držav srednje in vzhodne Evrope, ki so po končani drugi svetovni vojni oziroma po komunističnem prevzemu oblasti postali *razseljene osebe* in so morali poiskati zavetje, svojo novo domovino, na različnih koncih sveta od Evrope, Severne in Južne Amerike pa do Avstralije. Kolikor so – brez krivde krivi – tvegali in ostali doma, so se po večini morali odpovedati javnemu delovanju in se zateči v *notranjo emigracijo*.

Zgodba, ki jo pripoveduje Simčičev *Človek na obeh straneh stene*, je – vsaj na ravni zunanjega dogajanja – ravno to: zgodba enega izmed številnih političnih beguncev. Kot vsaka begunska zgodba ima svojo predzgodovino in zunanji okvir. Roman, ki ni napisan v obliki klasične linearno potekajoče in razvijajoče se pripovedi, vsega tega eksplicitno sicer ne razgrinja, vsebuje pa nekaj zgovornih fragmentov in namigov, na podlagi katerih je mogoče ugotoviti, od kod in zakaj prihaja njegov junak. »Slovenec sem,« pravi eksplicitno na nekem mestu. To izreče v pogovoru s svojim rojakom, prišlekom iz povojne Slovenije, s katerim se srečata v Buenos Airesu, toda s takojšnjim opozorilom, da se »kljub istemu jeziku« ne razumeta. Še natančneje: »Različne jezike govoriva v tem hipu …«

Kje so vzroki tega *nerazumevanja*? Med drugim v razdeljenosti Slovencev med vojno, a ob tem ne smemo spregledati, da ima ta razdeljenost globlje korenine, ki segajo v zadnja desetletja 19. stoletja, v obdobje kulturnega boja, nasprotij med, najsplošneje rečeno, »klerikalci« in »liberalci«, ki so nato postala stalnica novejše slovenske zgodovine. Ti spori, ideološka nasprotja in politični antagonizmi sami po sebi niso nič posebnega in še manj, širše gledano, nekaj slovensko unikatnega. Toda med drugo svetovno vojno oziroma revolucijo so na Slovenskem, deželi s primanjkljajem demokratične tradicije, državljanske samozavesti, suverenih političnih institucij in polno razvite civilnodružbene pluralnosti, dosegli tragični vrhunec, ki je s svojo radikalnostjo onkraj razumevanja političnega v običajnem pomenu besede. Kot da bi slovenske frustracije in kompleksi, (samo)predstava o Slovencih kot »nezgodovinskem« in po koncu prve svetovne vojne ozemeljsko in še kako drugače prikrajšanem narodu, skratka kot da bi se vse to *kolektivno nezavedno* nakopičilo skozi desetletja prebujanja slovenske nacionalne zavesti, da bi potem pod geslom »iz naroda hlapcev v narod herojev« izbruhnilo v krvavo realnost zgodovine v času revolucije in državljanske vojne.

2

Vojno-revolucionarna leta 1941–1945 so bila na Slovenskem v marsičem specifična: oddaljenemu zunanjemu opazovalcu, pa tudi marsikateremu Slovencu, so še danes težko razložljiva. To je obdobje, ki Slovence še zmeraj, po osmih desetletjih, razdvaja, enotne, konsenzualno utrjene sodbe o tako imenovanih vzrokih in posledicah, kot jih razbirajo v zgodovinskem dogajanju ali celo v *nujnosti zgodovine*, pa nimajo niti zgodovinarji.

Na tem mestu želim opozoriti le na nekakšno samoumevnost, ki je razmeroma pogosta v slovenskem javnem diskurzu: po eni strani na geslo, da je treba zgodovino prepustiti strokovnjakom, to je zgodovinarjem (nekako tako kot cepljenje proti kovidu-19 zdravnikom), po drugi strani pa na preprosto spoznanje, da družbeni in ideološki antagonizmi iz obdobja 1941–1945 še kar trajajo oziroma ostajajo nerazrešeni. Čeprav, če parafraziram Simčiča, govorimo isti jezik. Ali, še natančneje rečeno: ravno zato. Ker pač še zmeraj govorimo jezik, ki mu vlada princip skupnostne identitete, ideološkega kolektivizma predmoderne skupnosti, ne pa razlike in razlikovanja, utrjenega in preizkušanega v tradiciji demokratične kulture.

Kar se le da zgoščeno je mogoče kompleksnost in kontroverznost tega obdobja, ki je, ne nazadnje, tako samega Simčiča kot tudi njegovega *človeka* pognala v begunstvo, z ene strani stene na drugo, povzeti s sodbo, da se je na Slovenskem med drugo svetovno vojno dogajalo navzkrižje različnih »procesov«. Okupacija slovenskega ozemlja leta 1941 je spodbudila nastanek različnih ilegalnih skupin in odporniškega gibanja, vodstvo tega gibanja je prevzela in kmalu monopolizirala komunistična partija, ki je v uporu proti okupatorju, torej v vojnih razmerah oziroma, natančneje rečeno, šele po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, to je dobra dva meseca po kapitulaciji Jugoslavije, prepoznala – po zgledu ruskih boljševikov – tudi priložnost za komunistično revolucijo in s tem za prevzem oblasti po končani vojni. A revolucionarno nasilje proti »razrednemu sovražniku«, ki je

bilo drugi obraz oboroženega – partizanskega – odpora proti italijanskemu in nemškemu okupatorju, je kmalu spodbudilo nastanek protirevolucionarnih sil. Sprva, po večini samoobrambno in v okviru tako imenovanih vaških straž, kmalu po kapitulaciji Italije septembra 1943 pa znotraj Slovenskega domobranstva, organizirane vojaške sile, ki je bila prisiljena v sodelovanje z Nemci, saj je edino pri njih lahko dobila orožje in materialno podporo. To sodelovanje z nemškim okupatorjem je bilo precej kontroverzno, bolj tragična nuja kot pa svobodna izbira – konec koncev je bil skozi zgodovino boj Slovencev za svojo nacionalno, predvsem jezikovno-kulturno emancipacijo ravno boj proti germanski dominaciji. Od tod omenjeno medvojno navzkrižje med sabo prepletenih in težko razločljivih »procesov«, poimenovanih s pojmi *okupacija*, *upor*, *revolucija*, *protirevolucija*, *državljanska vojna*, *kolaboracija*. Legitimnost partizanskega odporniškega gibanja je bila načeta z revolucionarnim (boljševističnim) nasiljem, ki je vrh doseglo z množičnimi pomori iz avstrijske Koroške vrnjenih vojaških in političnih nasprotnikov takoj po koncu vojne, legitimnost medvojnega odpora proti revolucionarnemu nasilju in prvim pojavom totalitarne oblasti pa je bila relativizirana zaradi sodelovanja z okupatorjem. O tem je danes, to je *retrospektivno*, mogoče razpravljati kar se le da načelno in kategorično. A za splošno sodbo, ki meri na kolektivno *krivdo* te ali one – ali kar obeh – strani, vpletenih v državljansko vojno, se skrivajo številne konkretne človeške usode, dvomi, protislovja in tragične zmote.

Ob tem ni težko zagovarjati stališča, da zares čutnonazorno in upoštevaje vso tragiko individualnih zgodb o tem zapletenem obdobju slovenske (ali katerekoli) zgodovine najbolj brez zavor in predsodkov spregovarja predvsem literatura, ali pričevanjska ali izmišljijska – to so *resnične zgodbe* o tem, kaj se je *zares* zgodilo ali pa kaj bi se, prosto po Aristotelu, *lahko*, upoštevaje zakone verjetnosti in nujnosti, zgodilo sleherniku, vrženemu v nepregledno dialektiko zgodovinskega dogajanja v nekem času in prostoru, konkretno v Sloveniji 1941–1945.

V tem kontekstu je treba opozoriti tudi na usodo povojnih slovenskih političnih oziroma ideoloških emigrantov. Ta usoda je bila nekoliko specifična, tak je bil že tudi njihov *eksodus*. Tu gre predvsem za izkušnjo smrti, s katero je bila posredno ali neposredno zaznamovana večina slovenskih beguncev. Ne samo med vojno, ampak tudi – toliko bolj drastično in nedoumljivo – takoj po njej. Mislim predvsem na množične pomore (stalinistični žargon jim pravi »likvidacije«, novodobna pravniška latovščina pa »zunajsodni poboji«) več kot štirinajst tisoč političnih nasprotnikov, bodisi vojnih ujetnikov, pripadnikov slovenskih protirevolucionarnih sil, bodisi civilistov, pomore, ki jih je zagrešila komunistična oblast na slovenskih tleh v prvih tednih po nemški kapitulaciji. Ta zločin je ena največjih slovenskih travm (med žrtvami, ki še danes nimajo svojega groba, je bil tudi eden izmed Simčičevih bratov, drugi je, že med vojno, padel na protirevolucionarni strani), toliko bolj, ker vprašanje tega zločina in odgovornosti zanj na Slovenskem še danes ni razrešeno. Nemara ne samo da bo ostalo brez odgovora, ampak bo v perspektivi sámo vprašanje poniknilo v mrku zgodovine.

Nič manj pomembno poglavje, ko gre za pripoved o slovenskih beguncih po drugi svetovni vojni, je, če si sposodim formulacijo Tarasa Kermaunerja, »slovenski čudež v Argentini«. Kaj je ta čudež? Predvsem to, da je slovenskim emigrantom, med katerimi je pomembno vlog imel Zorko Simčič, uspelo ustvariti dobro organizirano mrežo šolstva, kulturnih institucij, časopisov in revij. Pisanje

literature je sicer individualno početje, a po drugi strani drži, da brez tega izjemno aktivnega mikrokulturnega okolja – slovenske »enklave« na južnoameriški celini – ne bi bili mogoči natisi slovenskih, navsezadnje Simčičevih, knjig. Te so bile za Slovence, v emigraciji pač toliko bolj, eden temeljev *nadomestne* kulture – od tiste v matici oddaljene nekaj tisoč kilometrov.

A ob tem je, ko gre za presojo Simčičevega dela, potrebna previdnost. Njegovo pisanje je namreč daleč stran od klišejske predstave o »emigrantski literaturi«, recimo v smislu obračunavanja z ideološkimi nasprotniki, domačijskega opevanja lepot nekdanje domovine ali pa vračanja v predeksilantsko – in nemalokrat idealizirano – dobo, ki je, po nareku krute zgodovine, nepovrnljivo minila.

Kaj je torej, če pustimo ob strani zaznamovanost Simčičevega romana s časom in prostorom, v katerih je nastal, njegova posebnost? Kdo pravzaprav sploh je *človek na obeh straneh stene*?

3

Zgodba *Človeka na obeh straneh stene* se začenja neko soparno poletno soboto okrog leta 1950 v Buenos Airesu. To seveda ni »vojni roman« ali roman na temo vojne, revolucije in državljanske vojne. Ne govori o *človeku v vojni*, ampak o *vojni v človeku*. Kolikor roman – njegov glavni dogajalni čas so zgodnja petdeseta leta 20. stoletja – fragmentarno govori o letih 1941–1945, o njih govori samo kot o enem izmed poglavij iz biografije svojega junaka. Sicer zanj konstitutivnem, a vojno-revolucijska leta so bolj ozadje, na katerem se dogaja intimna – eksistencialna – drama. Enako velja za povojno, to je begunsko obdobje: Simčičeva ambicija prav gotovo ni realistična freska življenja v emigraciji, odpoveduje se epskim dimenzijam, bralec ve in vidi toliko, kolikor ve in vidi glavni junak romana. V središču pisateljeve pozornosti je pravzaprav genealogija razdvojenosti njegovega junaka, njegovih iskanj, izgubljenosti in omahovanj. Tudi ko se mora odločiti med žensko, s katero je poročen, in žensko, v katero je zaljubljen (ta je iz ideološko nasprotnega tabora). Ali, z drugimi besedami, med svobodnim erosom na eni strani in (zakonsko) zvestobo na drugi. Zgodba tega trikotnika, posredovana skozi oči brezimnega protagonista, je pravzaprav središče pripovedi, pa tudi moralnih dilem, ki stojijo pred *človekom na obeh straneh stene* – ve, da se mora odločiti, a hkrati mu ni prihranjena vnaprejšnja vednost, da nobena izbira ne bo popolnoma »pravilna« in brez sence dvoma. Od tod njegove težave z realnostjo, pasivnost in prelaganje odločitev, nenehno zažiranje vase, razklanost, nemir, občutki tesnobe, samoprezira, krivde, gnusa, razločenosti od drugih, ne nazadnje od sebe. Ne le *drugi*, tudi *jaz* je lahko pekel, če dopolnim znano Sartrovo sentenco.

Ob taki solipsistični drži – »Sploh me vsak dan manj zanima vse, kar je zunaj mene. Zato tudi nočem, da se drugi zanimajo zame …« – roman pripoveduje tudi zgodbo posameznika, ki si želi priti na jasno glede samega sebe, o svojem kaj, kako in kam. Želi si katarzo, a je ne more doseči. Čeprav konec romana s svojo odprtostjo – človek brez imena in doma se spet odpravlja na pot – možnosti take katarze in s tem svobodnejšega življenja ne izključuje. A vse skupaj je – kot možnost in ne kot nekaj gotovega – postavljeno v prihodnost osebne zgodovine in njene odprtosti. Tudi zato tujstvo kot poudarjena tema Simčičevega romana še

zdaleč ni samo geografska kategorija. Tujstvo njegovega *človeka* ni le posledica tega, da je prisiljen živeti v tujini. Tujec je bil že doma – v tujini seveda toliko bolj:

> In potem je prišlo tisto najstrašnejše: med pogovorom, morda ponoči na cesti ali sredi zatohle vročine pri delu v tovarni, je človek zaslutil, da se kljub isti krvi oddaljuje vsak dan od tistih, zaradi katerih mu je bil pečat dan na telo, in da se kljub drugačni krvi počasi približuje tujcem, čeprav je vedel, da bo tudi med njimi večen tujec. »Tujini dve, domovine pa nobene …« Preteklost je vsakemu pač bila doba na oni strani črte. In ta onkraj že dolgo ni pomenil »tam, kjer mi je kaj bilo vzeto«, ampak kjer je bilo težko dvomiti o čemer koli že in kjer je bilo težko si biti na nejasnem, posebno še s samim seboj. Kakor da bi se véliki kaos v svetu začel šele tisti dan, ko se je v njih vse preobrnilo.
>
> Slabo se je počutil med ljudmi, ki jim je bilo vse razumljivo in preprosto.

Navedene besede, izrečene v enem izmed notranjih monologov »človeka na obeh straneh stene«, so dovolj eksplicitne. Enako velja za citatno parafrazo zaključnih verzov pesmi Franza Grillparzerja *V tujini* (*In der Fremde*), ki govorita o človeku, ki ima (samo) dve tujini in nobene domovine (»O Mensch, der nur zwei Fremden / Und keine Heimat hat«). S sporočilnostjo Grillparzerjeve dvanajstvrstičnice je uglašena tudi domneva Simčičevega *človeka*, ko, recimo, govori o svoji slutnji, »da nikjer v tujini ne bo popolnoma v tujini, kakor doma nikoli ni bil povsem doma«.

A tisto, kar pri Simčiču preseneča – glede na specifično slovensko-argentinsko eksilantsko okolje petdesetih let 20. stoletja toliko bolj –, je predvsem njegova izrazita modernost. Tako v primerjavi s tedanjimi pisateljskimi sodobniki v emigraciji, nič manj pa, in to še toliko bolj bije v oči, s slovenskimi avtorji v matični domovini. Drugo ime za to modernost je: odvezanost od tradicije, črno-bele ideologizacije, pa tudi od horizonta pričakovanja, ki ga je – nemalokrat kot nekakšen imperativ – do svojih avtorjev gojila slovenska emigrantska skupnost v Argentini in drugod po svetu. Simčičevo pisanje, njegov poudarjeni individualizem, je daleč tudi od tistega horizonta pričakovanja, ki ga je v prvih povojnih letih vzpostavila partijska kulturna politika v Sloveniji: zapovedana poetika je tedaj bil socialni realizem oziroma do zgodnjih petdesetih let še doktrina socialističnega realizma. Tudi glede na letnico nastanka in tedanje dogajanje v matični slovenski prozi si Simčičev *moderni* roman zasluži toliko večjo pozornost. Obenem to ni tekst, primeren, da ga v enega svojih predalov spravi literarna zgodovina, ampak gre za živo literaturo, ki se takemu literarnozgodovinskemu arhiviranju upira od prve pa do zadnje strani.

V ospredju *Človeka na obeh straneh stene* je navsezadnje posameznik, za katerega niti ni tako pomembno, da je Slovenec. Pripada namreč armadi beguncev, ki se je po končani vojni razlila po vsem svetu. Simčičev junak (bolje rečeno: *anti-junak*) je, če ponovim, predvsem tujec, njegovo tujstvo je sploh temeljna eksistencialna razsežnost, ki jo izrisuje roman: »Pa sem si ostal tujec in danes ne vem, kje sem …« S tem razločkom, da tujstvo v emigraciji ni več samo univerzalno eksistencialno občutje, ampak dobi otipljivo, zgodovinsko konkretno podlago.

Protagonist romana iz svojega begunstva oziroma prisilne emigracije ne kuje nobenega posebnega »moralnega kapitala«, nikogar ne obsoja, z nikomer ideološko ne obračunava, na primer z zmagovalci v domovini. Še več: relativizira kakršnokoli črno-belo slikanje, tudi tisto, ki se uveljavlja med *njegovimi*, se pravi med emigrantsko skupnostjo v Argentini (ta, sociokulturno gledano, kot vsaka enklava ni bila

samo prizorišče svobodne kreativnosti, temveč tudi boja za dominacijo in idejno voditeljstvo skupnosti, prej ali pozneje spopada med starimi in mladimi, progresivci in konservativci, isto in drugače mislečimi).

Simčičev brezimenež svojega stališča do medvojnih dogodkov sicer ne zamolčuje niti se mu ne odpoveduje, jasno je, da je bil – toliko, kolikor je to bilo zanj, za takega, kakršen pač je, mogoče – na protirevolucionarni strani, vendar zgodovinsko dogajanje kot táko zanj v marsičem ostaja nekaj nejasnega in negotovega. Drugače pač ne bi bil *človek na obeh straneh stene*. Kot da o zgodovini in njenem poteku, ne nazadnje (ne)smislu ni mogoče izreči enoznačne resnice. Ko se ozira na medvojne slovenske razmere, pripominja na primer tole:

> Vsak misli, da ve, za kaj se bori ali kaj brani, pa se bo šele čez stoletja pokazalo, kaj je bilo v resnici.

Tu ne gre za oznanilo splošnega relativizma, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled, ampak bolj za opozorilo na nevarnost kakršnegakoli poenostavljanja. Ko se Simčičev *človek* recimo ozira nazaj v obdobje vojne in revolucije, priznava, da je bil tedaj »dostikrat prav obupan«. In nadaljuje:

> kot ogenj in voda so si stali ljudje nasproti, toda vsem je bilo vse sila preprosto. Za rdeče ni bilo ne pogovora, ne dogodka, ne še takega zločina, da ga v hipu ne bi znali opravičiti. Ljudje niso več mislili – naposled tudi njegovi ne več, ko da bi se okužili od rdečih – in to ga je bolelo. Saj morda drugače ni mogoče, si je takrat večkrat pravil, ko ni mogel zatisniti očesa. Smo pač v vrtincu in nič ni stalnega zunaj nas … In vendar se ni potolažil. Pa je imel premalo poguma, da bi celo med tistimi, ki so bili več kot le slučajnostni znanci, začel naglas premišljati. A tudi ko ni govoril, je čutil, da so ga zaradi molka obsodili. Prepoznali so ga … In tako se je znašel, da se vedno vede, kakor bi izdajal, in nekega dne mu je sredi ulice v gneči prišlo na misel, da ljudje že vse življenje nanj gledajo kot na uhajača.

Protagonistu Simčičevega romana so on sam, svet in zgodovina predvsem velika neznanka. Bolj kot zgodovinsko resnico, resnico o državljanski vojni in revoluciji, zaradi katere je moral v begunstvo, išče resnico o samem sebi: pa naj bo to v gozdovih Južne Amerike, na ulicah Trsta ali pa Buenos Airesa. A njegovo begunstvo – in to je ena bistvenih razsežnosti romana – ni samo beg pred zgodovino, ampak tudi beg uhajača pred samim sabo, pred odločitvami, ki bi jih moral sprejeti. Ne preostaja mu drugega, kot da vztraja v svoji razdvojenosti, ne da bi se, ko gre za njegove intimne odločitve, postavil na to ali ono stran stene – tokrat tiste, ki loči njegovo staro življenje od potencialno novega.

4

Ob tem ni težko pritrditi sodbi literarne zgodovine, da Simčičev *človek* spominja na tiste »junake«, kakršne poznamo iz velikih tekstov eksistencialistične literature, predvsem iz Camusevega *Tujca* (1942), nekaterih Sartrovih romanov ali pa iz poznejših tekstov avtorjev slovenske moderne proze, kot sta zlasti moderna klasika Dominik Smole z romanom *Črni dnevi in beli dan* (1958) in, dobro desetletje oziroma dve pozneje, Lojze Kovačič z *Resničnostjo* (1972) in s *Prišleki* (1984–1985).

Tujstvo pri Kovačiču, recimo, ni samo zadeva njegove avtobiografije in številnih življenjskih preizkušenj, ampak tudi pisateljsko izhodišče, tako rekoč metodična distanca, s katere brez zavor popisuje vse, tudi tisto najintimnejše pri sebi in bližnjih, a nemalokrat tako, kot da bi opazovano za (samo)opazujočega bilo in ostalo nekaj – tujega. Če gremo globlje nazaj v slovensko literarno tradicijo, pa je bilo tujstvo, in sicer v najširšem pomenu besede, že eno izmed tematskih središč Cankarjevega pisateljskega opusa.

Pri Simčiču je izvrženost iz domovine vélika prispodoba tujstva, te temeljne poteze eksistencialističnih junakov. A s pripombo, da *Človek na obeh straneh stene* tujstvo kot tako nadgrajuje in radikalizira na drugi ravni. Ne v smeri (vsaj na prvi pogled) hladne camusevske *a-moralnosti*, ki absurdnost sveta »dokaže« in radikalizira na primer z nesmiselnim umorom neznanca na alžirski plaži, ampak tako, da na podlagi življenjske konkretnosti pripoveduje zgodbo o brezdomovinskosti kot univerzalni usodi modernega človeka sploh. S tem da je njegovo begunstvo, kot to pač velja za vsako begunstvo, hkrati tudi iskanje. Recimo, da je to iskanje izgubljene domovine, tako geografske kot duhovne. Boj za prepoznanje domovine je obenem boj za samoprepoznanje, poskus, postaviti sebe in svoj svet na pravo mesto, se spraviti s svojo preteklostjo, urediti odnos do drugega in do sebe in nato sedanjost zaživeti s polnimi pljuči – tisto vedno neznano narediti za kolikor toliko znano. A za begunsko eksistenco *človeka na obeh straneh stene* je to že na samem izhodišču naloga, ki je na meji mogočega.

Ob tako zasnovani podobi sveta ni naključje, da v Simčičevem romanu srečamo kar nekaj elementov moderne proze, zlasti tok zavesti, fragmentarizacijo in notranji monolog, ki nadomeščajo tradicionalno pripoved, dialoge in fabulativno zaokroženost. Prepletajo se različne časovne in geografske ravni, konec romana pa je odprt – glede na zasnovo teksta in protagonistovo psihologijo drugačen niti ne more biti. Simčičev *človek* se, ta podoba je dovolj pomenljiva, po odpovedi svojemu lastnemu samoizbrisu spet odpravlja na pot, v neznano, iz odprtega v odprto, preizkušat sebe in svoje odločitve. Kot da se ne more udomačiti ne na tej ne na oni strani stene, pa tudi ne v preveč *znanem* jeziku. Zadnji odstavek romana se glasi:

> Še čuti, kako ga drži krč v hrbet, potem pa mu izčrpana kolena klecnejo. Prelomi se na pregraji in obvisi na njej. Kakor da bi hotel proč od te črne, vlažne ceste, po kateri je odšla ona, in kakor da bi hotel tja do srebrnih tračnic, ki ga bodo še to jutro čutile nad seboj vso dolgo pot na sever. Kakor da bi nujno moral nekomu, ki se po stezi počasi dviga od železniške proge, nekaj reči v neznanem jeziku.

Ta odprtost begunske in, v najsplošnejšem pomenu, človeške usode – reči nekaj nekomu v neznanem jeziku – je svojevrstno nadaljevanje in poglobljeno refleksijo doživela čez nekaj dolgih desetletij v Simčičevem romanu *Poslednji deseti bratje*. Kot da bi pisatelj z njim, po različnih preizkušnjah in ponovno nepredvidljivosti zgodovine, tako individualne kot kolektivne, hotel in moral odgovoriti na vprašanja in dileme, ki so problemsko jedro zagonetne življenjske situacije, popisane v *Človeku na obeh straneh stene*. Konec koncev je že *ta* človek eden izmed desetih bratov. Daleč, a hkrati tako blizu. Tudi ta bližnja daljava po svoje priča o tematski zaokroženosti, premišljenosti in, ne nazadnje, Simčičevi unikatnosti znotraj (post)moderne slovenske literature.

Dr. Tjaša Mohar

Nobelovka Alice Munro je dopolnila 90 let

Julija letos je dopolnila 90 let kanadska avtorica kratkih zgodb in nobelovka Alice Munro, ki je svojo šest desetletij dolgo pisateljsko kariero zaključila leta 2012, ko je izdala zadnjo zbirko kratkih zgodb z naslovom Ljubo življenje (Dear Life). *Skupno je napisala več kot sto štirideset kratkih zgodb, ki so izšle v štirinajstih zbirkah in nekaj kompilacijah. V slovenščino je prevedenih pet zbirk, poleg* Ljubega življenja *(Celjska Mohorjeva družba, 2014) še* Sovraži me, rad me ima, dvori mi, ljubezen da, mož in žena sva *(Litera, 2010),* Preveč sreče *(Miš, 2010) ter* Ubežnica *in* Pogled z grajske pečine *(oboje Celjska Mohorjeva, 2015 in 2017). Čeprav Nobelova nagrada, ki jo je prejela leta 2013, gotovo potrjuje izjemno kakovost njenih del, pa pisateljica ostaja v ozadju med literarnimi velikani. Po priljubljenosti jo, tudi pri nas, med kanadskimi avtorji prekaša nekaj let mlajša Margaret Atwood, ki še vedno ustvarja in se tudi redno pojavlja v medijih.*

Alice Munro se medijsko nikoli ni rada izpostavljala, prav tako se ni nadejala svetovne slave. Celo novico o podelitvi Nobelove nagrade je izvedela šele zjutraj, ko jo je po telefonu poklicala njena hči. Na vzklik »Mama, dobila si nagrado!« je menda vprašala: »Kakšno nagrado?« Je pa bila že za svojo prvo zbirko kratkih zgodb z naslovom *Ples srečnih senc* (*Dance of the Happy Shades*, 1968) nagrajena z najvidnejšo kanadsko književno nagrado, tj. nagrado kanadskega guvernerja. Slednjo je pozneje prejela še dvakrat. Kot mnogi slavni kanadski pisatelji je tudi Munrojeva najprej začela objavljati v kanadskih literarnih revijah, pozneje pa so njene zgodbe izhajale tudi v ameriškem *The New Yorkerju*. S tem je postala prepoznavna tudi v ZDA. Prepoznavnost zunaj Severne Amerike pa ji je prinesla šele mednarodna Bookerjeva nagrada, ki jo je prejela leta 2009. Tudi pri nas smo leto pozneje dobili prva dva prevoda njenih zbirk.

Alice Laidlaw, kot je bil njen dekliški priimek, je odraščala na obrobju majhnega mesta Wingham v jugozahodnem Ontariu, blizu jezera Huron. Kot se je sama izrazila, je njena družina živela »na napačni strani železniške proge«. Njen oče je moral v mestu kupiti staro lopo, da je potem plačeval mestne davke in je Alice lahko obiskovala boljšo, mestno šolo. Družina ni bila premožna. Mama je bila nekoč učiteljica, na kar je bila zelo ponosna, a je – tako kot v tistem času mnoge ženske – po poroki ostala doma. Oče se je ukvarjal z vzrejo lisic in pozneje kun, ki jih je prodajal za krzno, vendar, kot je avtorica to opisala v avtobiografski zgodbi Ljubo življenje iz istoimenske zbirke, se je oče tega posla lotil malce prepozno – krzno ni bilo več tako priljubljeno in ljudje niso imeli več denarja, da bi ga kupovali. Oče je tako sčasoma podrl ograde in

poiskal delo v lokalni livarni. Alice je v najstniških letih precej zaznamovala še mamina bolezen, kar prav tako opiše protagonistka v zgodbi Ljubo življenje:

> Na nas se je zgrnilo nekaj, kar je bilo še bolj nepričakovano in je postalo še bolj pogubno kot izguba dohodka, čeprav tega še nismo vedeli. Bili so zgodnji znaki Parkinsonove bolezni, ki so se pokazali, ko je bila mama stara malo čez štirideset.
>
> Sprva ni bilo preveč hudo. Njene oči so se samo poredko begajoče obrnile navzgor in mehek puh od prekomernega slinjenja je bil komaj viden okoli njenih ust. Zjutraj se je z nekaj pomoči lahko oblekla in občasno je lahko kaj postorila v hiši. Presenetljivo dolgo je še ohranila nekaj moči v sebi.
>
> Človek bi pomislil, da je bilo to preprosto preveč. Posel je šel po zlu, mamo je zapuščalo zdravje. To je še za roman preveč. A nenavadno je, da se tega časa ne spominjam kot nesrečnega. V hiši ni vladalo posebej brezupno vzdušje. Morda takrat nismo razumeli, da mami ne bo šlo na bolje, samo na slabše. Kar pa zadeva očeta, je bil pri močeh in jih ohranil še dolgo. (*Ljubo življenje*, 2014, 263)

Alice je kot najstarejši otrok zaradi mamine bolezni morala prevzeti del njenih obveznosti, kot so skrb za mlajšo sestro in brata in gospodinjska dela, po končani srednji šoli pa je odšla študirat na Univerzo zahodnega Ontaria. Z dobrim učnim uspehom si je prislužila štipendijo, ki ji je pokrila dve leti študija, za več pa ni bilo denarja. Da je mami zamerila to, da ni opravljala svoje vloge, je razvidno iz več kratkih zgodb iz zgodnjega obdobja njenega pisateljevanja, kjer je v ospredju težaven odnos med mamo in hčerjo, pa tudi v nekaj poznejših zgodbah, na primer v ciklu zgodb Priložnost, Kmalu in Tišina iz zbirke *Ubežnica*. Alice se je takoj po študiju, leta 1951, poročila s sošolcem Jimom Munrojem in se z njim preselila na drugi konec Kanade, v Vancouver, več tisoč kilometrov stran od primarne družine. Zakonca Munro sta na Vancouverskem otoku leta 1963 odprla knjigarno Munro Books, ki posluje še danes.

Zanimivo je, da je Munrojeva v svoji dolgi in plodoviti pisateljski karieri objavljala samo kratke zgodbe. Enkrat se je na pobudo založnika celo lotila pisanja romana, a kar je nastalo, je bila zgolj zbirka med seboj povezanih kratkih zgodb. Nikakor se ni mogla najti v pisanju daljše pripovedne proze. Kot je sama dejala, morda bolj za šalo kot zares, je med skrbjo za tri hčere in gospodinjskimi deli našla čas le za to, da je napisala nekaj strani – dovolj za kratko zgodbo. Tej zvrsti je potem ostala zvesta do konca. Na zahodni obali Kanade je živela približno dvajset let, v zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja pa se je ločila od moža in se vrnila v rodni Ontario, kjer se je pozneje ponovno poročila. Zgodbe, ki jih je pisala v času prvega zakona, se največkrat ukvarjajo z odnosom med moškim in žensko, možem in ženo – v teh zgodbah se ženske, ki se čutijo ujete v vlogah žen in mater, zavedo pustosti in praznine v svojih zakonih, nekatere začnejo varati može, druge jih zapustijo. Na vprašanje biografa, zakaj je v teh zgodbah toliko varanja, je Munrojeva odgovorila, da zgodbe odsevajo čas, ko je tudi sama živela nekakšno dvojno življenje, saj je pred okolico morala skrivati, da piše. Kako težko ji je bilo kot ženski sredi prejšnjega stoletja stopiti na pisateljsko pot, opiše v eni zgodnjih zgodb z naslovom Pisarna. Glavna junakinja zgodbe si najame prostor, da bi našla nekaj miru za literarno ustvarjanje, vendar najemodajalec nenehno trka na njena vrata in jo moti pri delu, ker si preprosto ne more predstavljati,

kaj bi lahko tam notri počela. Junakinja naposled odpove najemnino in odide. Čeprav si je torej najela »lastno sobo«, če citiramo Virginio Woolf, to ni bilo dovolj, saj je kot ženska potrebovala tudi nekakšno »dovoljenje« za pisanje, ki ga je od takratne družbe le stežka dobila.

Ko se je Munrojeva vrnila v rodni Ontario, je svoje zgodbe spet postavila v domače okolje. Zaradi navezanosti na lokalno okolje jo pogosto označujejo kot regionalno pisateljico, a so njene zgodbe kljub temu univerzalne. Avtorica namreč zelo dobro pozna človeško naravo, še bolj pa hrepenenja in zadrege povprečnih žensk, zato se lahko v njenem pisanju prepozna sleherna bralka. Njenim junakinjam je skupno iskanje sreče, čeprav se načini, kako jo skušajo doseči, zelo razlikujejo. Včasih jo najdejo, pogosto pa se jim za las izmuzne, ker vmes poseže usoda. Srečanje z ljubimcem, na primer, prekriža otrokova bolezen ali snežni metež, zaradi katerega vlaki ne vozijo. Ali pa junakinja vraževerno verjame, da se je zmenek izjalovil, ker je nosila napačno obleko – kot Robin v zgodbi Peripetije (zbirka *Ubežnica*), ki zaradi razočaranja v mladosti vse življenje ostane sama. Štirideset let pozneje po naključju izve, na kak način se je usoda z njo poigrala: tistega davnega dne se je namesto potencialnega ljubimca na vratih pojavil njegov gluhonemi brat dvojček, ki ji je pred nosom zaloputnil vrata, ker je ni poznal. A kaj naj Robin s tem odkritjem zdaj, ko je življenje tako rekoč šlo mimo?

> Niti trenutka ne bo posvetila hvaležnosti za peripetijo, ki jo je doživela. A sčasoma bo začutila hvaležnost za to, da jo je odkrila. Vsaj to – odkritje, ki ohrani vse popolno, prav do trenutka brezskrbnega vmešavanja. Še vedno si osupel, vendar od daleč čutiš toploto, očiščen si sramu. (*Ubežnica*, 2015, 255–256)

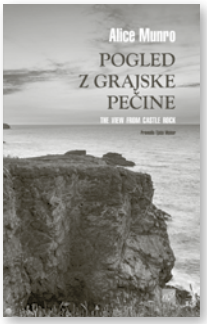
Vseh pet zbirk, ki so prevedene v slovenščino, je iz poznega obdobja pisateljičinega ustvarjanja, zato ne preseneča, da v teh zgodbah srečamo tudi protagonistke zrelih let, ki se pogumno soočijo s tegobami tega življenjskega obdobja: nekatere izkusijo bolezen ali izgubo partnerja, druge zapusti spomin. A kar koli se jim zgodi, se zdijo nekako pomirjene s svojo usodo. Med temi zgodbami je vredno posebej omeniti zgodbo Medved je prečkal goro (zbirka *Sovraži me*). Grant in Fiona sta poročena že skoraj petdeset let, ko se pri Fioni pojavijo prvi znaki Alzheimerjeve bolezni:

> Pred dobrim letom je Grant začel opažati, da se po hiši množijo rumeni lističi. To ni bilo nekaj povsem novega. Vedno si je zapisovala stvari – naslov knjige, ki jo je kdo omenil na radiu, ali opravke, na katere ni hotela pozabiti na določeni dan. Celo svoj jutranji urnik si je zapisala – zdel se mu je skrivnosten in ganljiv v svoji natančnosti.
>
> 7.00 joga 7.30–7.45 zobje obraz lasje 7.45–8.15 sprehod 8.15 Grant in zajtrk.
>
> Novi lističi so bili drugačni. Prilepljeni so bili na kuhinjske predale: pribor, kuhinjske krpe, noži. Ni mogla preprosto odpreti predalov in pogledati, kaj je v njih? Spomnil se je zgodbe o nemških vojakih, ki so med vojno patruljirali ob češkoslovaški meji. Neki Čeh mu je povedal, da je vsak patruljni pes nosil znak, na katerem je pisalo *Hund*. Zakaj, so jih vprašali Čehi, in Nemci so odgovorili, ker je to *hund*.
>
> Zgodbo je hotel povedati Fioni, potem pa si je premislil. Vedno sta se smejala istim stvarem; kaj pa, če se tokrat ne bi zasmejala? (*Sovraži me*, 2010, 293)

Fionino stanje se kmalu tako poslabša, da Grant nima druge izbire, kot da jo nastani v domu za ostarele, ta sprememba in Fionina napredujoča bolezen, zaradi katere Granta občasno ne prepozna, pa sta hudi preizkušnji njune ljubezni in zvestobe. Po tej zgodbi je posnet odličen kanadski film z naslovom *Away From Her* (*Daleč od nje*).

Zbirke *Sovraži me, Preveč sreče* in *Ubežnica* praviloma vsebujejo daljše, kompleksne in psihološko poglobljene zgodbe, kar je značilno za zadnje obdobje avtoričinega ustvarjanja. Nekaj zgodb je precej temačnih oziroma imajo tragičen konec. V zgodbi Otroška igra (zbirka *Preveč sreče*) dve deklici utopita deklico s posebnimi potrebami, ker ne preneseta njene drugačnosti, a zločin nikoli ni odkrit. Munrojeva pozornost spretno preusmeri na zdaj odrasli junakinji in na psihološke posledice, ki jima jih je dogodek pustil, predvsem pa na umanjkanje izpraševanja vesti pri eni in globokim občutkom krivde pri drugi. Tudi zgodba Wenlock Edge iz iste zbirke je poglobljeno psihološka, čeprav se v njej ne zgodi nič tragičnega. Tako kot mlada protagonistka, študentka angleške književnosti in filozofije, se tudi bralec še dolgo zatem, ko knjigo odloži, sprašuje, kako je lahko pristala na nespodobno povabilo in kakšne posledice bo to imelo zanjo.

> Nikoli več ne bom mogla pomisliti na te vrstice, ne da bi ob tem čutila, kako me v gole ritnice zbada plišasto blago. Neprijetno zbadajoča sramota. Zdaj sem jo občutila veliko močneje kot takrat. Očitno me je kljub vsemu prizadel.
>
> /.../
>
> Nikoli več ne bom mogla pozabiti, na kaj sem pristala. Niso me prisilili, niso mi ukazali in niti prepričevali me niso. Pristala sem. (*Preveč sreče*, 2010, 119–120)

Zbirka *Pogled z grajske pečine* izstopa iz pisateljičinega opusa, saj gre za posrečen preplet družinske kronike, spominov in fikcije. Kot avtorica pojasni v predgovoru, je v en del zbirke vključila zgodbe, ki so bolj osebne, kot so navadno njene zgodbe, saj je v njih raziskovala svoje življenje, vendar so se spomini pomešali s fikcijo. V drugem delu zbirke pa nastopajo avtoričini predniki po očetovi strani, ki so se v začetku 19. stoletja s Škotske preselili v Severno Ameriko. Vendar avtorica pojasni, da čeprav je gradivo za te zgodbe zbirala z raziskovanjem svojih korenin, je to, čemur bi lahko rekli družinska kronika, pod njenim peresom preraslo v literarno delo. Naslovna zgodba zbirke na humoren način oriše avtoričinega daljnega prednika Jamesa Laidlawa, ki Andrewa, najmlajšega svojih sinov, iz oddaljene domače doline pripelje v Edinburg, da bi mu v družbi pivskih prijateljev z vrha hriba pokazal Ameriko – obljubljeno deželo.

> »Kje torej smo?« je zavpil. »Smo na vrhu Arthur's Seat?«[1]
>
> »Nismo,« je rekel Andrewev oče. »Poglej na drugo stran.«
>
> Zdaj se je pokazalo sonce, sijalo je na kamnit kup hiš in ulic pod njimi, in na cerkve, katerih vrhovi zvonikov niso segali tako visoko, in na nekaj majhnih dreves in polj, nato na širok srebrnkast pas vode. In onstran tega bledo zeleno in sivkasto modro kopno, delno obsijano s soncem in delno v senci, kopno, láhko kot meglica, ki ga je vsrkalo nebo.

[1] Ime vrha hriba v Edinburgu (op. prev.).

»No, kaj sem vam rekel?« je dejal Andrewev oče. »Amerika. Ampak samo majhen del je je, samo obala. To je tam, kjer je vsak mož obkrožen s svojo lastnino, in celo berači se vozijo naokrog v kočijah.«

»No, morje ni videti tako široko, kot sem si predstavljal,« je rekel moški, ki se je nehal opotekati. »Ne zdi se, da bi trajalo tedne, da ga prečkaš.«

»To je zaradi učinka višine, na kateri smo,« je rekel moški, ki je stal zraven Andrewevega očeta. »Zaradi višine, na kateri smo, se zdi morje manj široko.«

»Ugoden dan je za razgled,« je rekel Andrewev oče. »Pogosto ne bi videl drugega kot meglo, ko bi se povzpel sem gor.«

Obrnil se je in nagovoril Andrewa.

»No, tu si torej, fant moj, in videl si Ameriko tam preko,« je rekel. »Naj ti Bog da, da jo boš nekega dne sam videl od blizu.« (*Pogled z grajske pečine*, 2017, 37–38)

Kar druščina vidi z vrha pečine, kjer stoji edinburški grad, je le severna stran ožine Fife, Amerika pa je nekaj tisoč kilometrov stran proti zahodu. Zato je Jamesova vnema komična, a hkrati vredna spoštovanja, saj pokaže njegovo trdno namero, da družino odpelje v boljši svet.

Zadnja zbirka s pomenljivim naslovom *Ljubo življenje* lepo zaokroži avtoričin opus in ga tudi najbolje zastopa. Zbirka vsebuje nekaj značilno munrojevskih zgodb, zadnje štiri zgodbe pa so avtobiografske oziroma so, kot pravi avtorica sama, najbližje temu, kar lahko pove o svojem življenju. V njih se spet pojavi problematičen odnos med mlado junakinjo in njeno mamo, pa tudi odnos med staršema in nesrečne okoliščine, zaradi katerih je družina kljub trudom in prizadevanjem vedno živela na socialnem robu. A če se je Munrojeva v zgodnjih zgodbah osebnih tem lotevala z nekoliko distance in grenkobe, se jih v tej zadnji zbirki s kančkom prijetnega humorja.

Gotovo je na mestu vprašanje, kako pisateljici toliko desetletij uspeva ohraniti priljubljenost med bralci – ne le med tistimi, ki jo spremljajo že od začetka, temveč tudi med vedno novimi generacijami, ki pisateljici niso ne kulturno ne generacijsko blizu. Njene zgodbe se največkrat osredotočajo na življenja in usode žensk, zato jih pogosto označujejo kot feministične ali kot žensko pisavo. Munrojeva se do oznak nikoli ni opredeljevala, prav tako ni pisala z določenim namenom; zgodbe so nekako spontano privrele iz nje, zato se nam zdi, da jih preveva nekakšna domačnost – kot bi jih poslušali za kuhinjsko mizo ob skodelici kave, kot bi zgodbe pripovedovale o nas ali o ljudeh iz naše okolice. Tako med ženskim kot moškim bralstvom je Munrojeva še posebej cenjena zaradi prepoznavnega sloga, ki ga kritiki imenujejo kar munrojevski in ki bi ga na kratko lahko opisali kot dovršeno izražanje, kompleksen in pogosto eliptičen diskurz ter ljubezen do podrobnosti. Prav eliptičnost pa je morda tista lastnost, ki nas pri njenih zgodbah najbolj pritegne. Kot se boste najbrž strinjali vsi, ki ste katero izmed njih prebrali, le-te nikoli niso napisane povsem brez nedvoumnosti. Pogosto smo bralci tisti, ki moramo zapolniti vrzeli, ki se včasih pojavijo že na začetku zgodbe, in koščke mozaika smiselno sestaviti v celoto – zdi se, da pisateljica od nas pričakuje, da bomo zlahka kos tej nalogi. In prav v tem, da nas zgodbe tako intenzivno potegnejo v dogajanje, je njihov neminljiv čar, ki zagotavlja, da se bodo – čeprav so postavljene v polpreteklost – brale še dolga desetletja.

Rudi Mlinar

Janez Mencinger – advokat s srcem

Izid: **januar 2022**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredil: **Aleš Čeh**

Niso ga premamila vabila prijateljev, da bi se jim pridružil v gostilni, ni hotel skupaj z njimi na katero od premnogih prireditev, ki jih je ponujalo mesto na vseh koncih. Sprva se je izgovarjal na slabo počutje, ko mu tega niso več verjeli, jim je povedal po resnici: »Za Slovenski glasnik pišem novo povest in rad bi jo čim prej končal.«

Pisanje ga je tako prevzelo in posrkalo vase, da je še pred koncem povesti ves v ognju obvestil urednika, da piše zanje novo povest z naslovom Vetrogončič.

Janežič se je njegovega sporočila razveselil in se mu je takoj javil v listnici uredništva v zadnji številki Slovenskega glasnika: »*S svojim naznanilom ste nas prav razveselili, le gotovo pošljite, kakor ste naznanili.*«

Česa lepšega si ni želel prebrati.

Čutil je, da se mora skozi pisanje postaviti po robu tistim, ki so bili slovenske narodnosti, a so podlegli vplivu nemških gorečnežev, kakor tudi vsem onim, ki so trdili, da se jim v slovenskem jeziku ne splača pisati, saj da ga govori in bere premalo ljudi.

V mislih je imel Vinka Ferera Kljuna, ki se je imel za Slovenca, pisal pa je v nemškem jeziku in je k temu spodbujal tudi druge.

Po tem obvestilu v časopisu se je le še z večjo vnemo lotil pisanja in sredi februarja je imel urednik Janežič v rokah njegovo povest Vetrogončič. Sprva jo je dal v predal, saj jo je nameraval objaviti šele potem, ko se bo končala Erjavčeva povest Na stričevem domu. Ker pa je Erjavec zamujal in konca svoje povesti ni poslal pravi čas, je namesto nje objavil prvo poglavje Vetrogončiča.

Kako vesel in ponosen je bil, ko je odprl naslednjo številko časopisa in je videl, da je povest začela izhajati.

To ga je le še bolj spodbudilo, da je v pomladnih mesecih leta 1860, ko je v Slovenskem glasniku še izhajala povest Vetrogončič, že začel pisati novo povest Zlato pa sir.

Ustvarjalni zanos, v katerem se je tako dobro počutil, je še povečala Družba Svetega Mohorja, ki je tega leta objavila njegovo prvo povest, Zgubljeni pa spet najdeni sin.

Ob tako zavzetem delu je komaj opazil, kako je pomlad že podala roko poletju.

Nekega dne pa ga je vendar sonce zvabilo izza mize in počasi se je napotil po z belim peskom posuti stezi skozi park na obrobje mesta. Tu in tam se je za kratek hip ustavil, da je lahko s pogledom posrkal vase lepo rožico, ki je rasla ob stezi, nato pa dvignil glavo in prisluhnil ptici v krošnji bližnjega drevesa. Ko mu je prihitela nasproti mladenka v tanki poletni obleki svetlih, sončnih barv, z zapeljivim nasmehom na licih, je presenečen obstal in globoko vdihnil vase omamni vonj, ki je prihajal od nje v tistem kratkem trenutku srečanja.

Obrnil se je in strmel za njo. Le kam tako hiti, se je vprašal in si zaželel, da bi se ozrla in mu namenila še en nasmeh.

Nekaj korakov naprej je ob poti stala klop; prav vabila ga je k sebi, naj sede in si odpočije in temu vabilu se ni mogel upreti. Zakaj tudi ne bi sedel, si reče, saj se mi vendar nikamor ne mudi.

Pred nekaj dnevi so nastopile počitnice. Velika večina prijateljev, s katerimi se je družil skozi šolsko leto, je že pospravila svoje stvari v kovčke in bisage ter se napotila domov. Nekaj pa jih je iz tega ali onega vzroka, kakor tudi on, ostalo na Dunaju.

Huda gospodarska kriza, ki je nastala zaradi nepotrebne vojne, v katero se je Avstrija zapletla z Italijo in Francijo, je povzročila, da se je življenje tudi na Dunaju občutno podražilo.

Povsod je primanjkovalo dela, in če se je še prejšnje leto otepal ponudb za poučevanje sinov bogatih družin, ki jim šolska snov ni ostala v glavi, se je od zime skozi pomlad tudi to naenkrat spremenilo.

Sedaj je bil on tisti, ki je moral potrpežljivo iskati, kje bi bil še kdo, ki bi potreboval njegovo znanje ter bil pripravljen zanj odšteti kakšen goldinar.

Vse se je dražilo, bivanje, hrana, več je moral plačevati tudi za knjige in ostale potrebščine za šolo, tako da je komaj še lahko shajal iz meseca v mesec.

Ko je pred dnevi pozno zvečer sedel za mizo in preračunaval stroške, ki bi nastali, če bi se odpravil domov, je prišel do zaključka, da bi jih komajda zmogel. Ker tudi od doma ni prihajalo veliko spodbudnih novic, saj kriza ni obšla niti Bohinja in njegovih domačih, si od tam glede denarja ni mogel obetati pomoči.

Za pot nazaj na Dunaj bi mu po izračunih, ki jih je naredil, zagotovo zmanjkalo denarja. Ni hotel, da bi moral za povratek zanj prositi domače ali sorodnike, kar bi se mu prav lahko zgodilo, saj bi mu kdo, morda celo bistriški župnik, lahko oponesel: »Zakaj pa niste šli v duhovniški poklic?«

Tudi od učitelja si ni mogel obetati pomoči zaradi enakega vzroka, saj bi mu tudi ta lahko zavrnil prošnjo s podobnimi besedami.

Tudi na Dunaju mu ne bo lahko, to je že tako ali tako vedel, a na srečo je vendarle našel bogato družino, katere sin je imel hude težave pri študiju in bo moral, če bo hotel jeseni nadaljevati šolanje, skozi poletne mesece nadoknaditi, kar je zamudil med šolskim letom.

Saj zaslužil tu ne bo ravno veliko, a vsaj hrano bo imel zagotovljeno čez poletje in že to je bilo v teh razmerah veliko. Bo pa imel te poletne mesece mir, ki ga je med šolskim letom tako pogrešal.

Pisal bo.

Hieronim

Pisma

Izid: **december 2021**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Miran Špelič** in **Cvetka Rezar Mlakar**

Resnično pobožnemu in blagemu škofu Avguštinu
pošilja Hieronim pozdrav v Kristusu.

1. Pismo za pismom naslavljaš name, kar naprej me priganjaš, naj vendar odgovorim na eno tvojih pisem. Kot sem ti že prej pisal, sem po diakonu Siziniju, enem naših bratov, prejel izvod pisma, na katerem pa ni tvojega podpisa. Sporočil si, da si mi ga poslal najprej po bratu Profuturu, drugič po nekom drugem, ker Profutur, ki je bil ravno takrat imenovan za škofa, ni mogel na pot, nato pa je nenadno umrl. Tisti, čigar ime zamolčiš, pa se je bal nevarne plovbe po morju in spremenil svoj načrt. Ker je to tako, se čudim, kako je mogoče, da je pismo, kot pravijo, v Rimu in v Italiji mnogim prišlo v roke, samo do mene ni prišlo, čeprav je bilo samo meni namenjeno. Še bolj čudno, ko isti brat Sizinij trdi, da je to pismo skoraj pred petimi leti našel med drugimi tvojimi spisi, in to ne v Afriki in ne pri tebi, ampak na nekem jadranskem otoku.

2. Iz prijateljstva je treba odstraniti sleherno sumničenje, s prijateljem je treba govoriti, kot da je tvoj drugi jaz. Nekateri moji znanci, posode Kristusa, ki jih je v Jeruzalemu in svetih krajih veliko, namigujejo, da ti nisi deloval iz iskrenega srca, ampak zato, da si pri ljudeh ustvariš hvalo in pritrjevanje in ceneno čast, da bi na moj račun rasel, ker bi se vedelo, da ti izzivaš, jaz pa se bojim, o tebi se piše kot o pravem strokovnjaku, o meni pa, da kot šarlatan molčim, pa da se je nazadnje le našel nekdo, ki je ukrotil mojo jezikavost. Jaz sam iskreno priznam, da tvojemu dostojanstvu sprva zato nisem hotel odgovoriti, ker nisem zanesljivo verjel, da je pismo res tvoje, ampak da je, kot se reče v pregovoru, kot *z medom namazan meč*. Drugič pa tudi nisem hotel delati vtisa, kot da škofu, s katerim smo povezani v občestvu, nesramno odgovarjam in da kritiziram pisca pisma, ki mene kritizira, še zlasti, ker menim, da je nekaj stvari v pismu heretičnih.

3. In nazadnje sem hotel preprečiti, da mi ne bi ti upravičeno očital: »No, kaj? Moje pismo si videl, v podpisu si odkril sledi poznane roke, tako da si bil pripravljen žaliti prijatelja in koristiti zlobo drugega za to, da mene sramotiš.« Zato mi pošlji isto pismo, z lastnoročnim podpisom, kot sem ti že prej pisal! Ali pa nehaj dražiti starca, ki ždi odmaknjen v svoji celici! Če pa že hočeš izvajati in razkazovati svojo učenost, si poišči izobražene aristokratske mladeniče, ki jih v Rimu menda mrgoli, ki so spretni in dovolj drzni, da bi se spopadali s tabo in se v sovpregi s škofom podajali v razlage Svetega pisma. Tudi jaz sem bil svoje dni vojak, a zdaj kot veteran ne morem drugega, kot da proslavljam tvoje in njihove zmage. Na mislim več na to, da bi se znova kdaj s svojim izčrpanim telesom spuščal v boj. Če pa me boš še naprej pozival, naj pišem,

si ne morem kaj, da te ne bi spomnil zgodbe, kako je Kvint Maksim s potrpežljivostjo zlomil Hanibala, ki je ves prekipeval od svojih mladostnih moči:

Čas z vsem drugim odnese navdih: nekoč, kot mladenič,
sonce je vzšlo in zašlo, ko sem pel, še zdaj se spominjam;
zdaj je ta množica pesmi pozabljena, Mojrisu danes
tudi pohaja že glas …

Pa bom rajši navedel primer iz Svetega pisma: Slavni Barzilaj iz Gileada je zavrnil darove kralja Davida in vse razkošne zabave rajši prepustil mlajšemu sinu ter s tem pokazal, da starost ne sme več segati po teh stvareh in jih prevzemati, tudi če so ji ponujene.

4. Zdaj pa še k tvojemu zagotavljanju, da nisi napisal nobene knjige proti meni in da tudi nisi v Rim poslal tega, česar sploh nisi napisal. In dalje, če se morda v tvojih spisih najde kaj, kar je v nasprotju z mojim mnenjem, to ni zato, da bi mene žalil, ampak ker si napisal pač tako, kot se tebi zdi najbolj prav.

Prosim, da me glede tega pozorno poslušaš. Ti torej nisi napisal knjige? Kako so pa potem lahko od drugih do mene prišli spisi, v katerih ti odgovarjaš na moje obtožbe? Kako da ima Italija to, česar nisi ti napisal? S kakšno pravico zahtevaš od mene, naj napišem odgovor na to, kar zanikaš, da bi kdaj ti napisal? Tudi nisem tako topoglav, da bi se čutil užaljenega, če ti drugače meniš. Toda če mi moje izjave na nož raztrgaš, če zahtevaš razumsko utemeljevanje mojih spisov, če me siliš, naj popravim, kar sem napisal, če me pozivaš, naj zapojem palinodijo in mi odpiraš oči: ob vsem tem prijateljstvo gine, sobivanja pravo se krši. Ne delajmo vtisa otročjih prepirov. Ne dajajmo našim nekdanjim podpornikom, pa tudi protivnikom snovi za prepir in spopad! To ti pišem, ker te želim po krščansko čisto in neoporečno ljubiti. V svoji glavi ne bi hotel imeti ničesar, kar se ne bi ujemalo s tem, kar pride čez moje ustnice. Od svoje mladosti do zdajšnjih let živim s svetimi brati v meniški skupnosti življenje, polno naporov in znoja, zato ne bi bilo prav, če bi si drznil napisati kaj proti škofu našega cerkvenega občestva, in to proti takemu škofu, ki sem ga vzljubil še prej, kot sem ga poznal, ki me je prvi pozval k prijateljstvu in ga z veseljem gledam, ko se po meni poglablja v raziskovanje svetih spisov. Zato prekliči to svojo knjigo, če morda zares ni tvoja, in nehaj zahtevati odgovor na to, česar nisi napisal. Če pa je tvoja, odkrito priznaj, tako da bo v primeru, če bom moral kaj pisati v svoj zagovor, krivda na tebi, ki si me izzval, ne pa na meni, ki sem bil prisiljen odgovoriti.

5. Poleg tega pripominjaš, da si me pripravljen prijateljsko sprejeti, tudi če me v tvojih spisih kaj moti in bi hotel to popraviti; vesel boš moje naklonjenosti do tebe, še več, saj me kar prosiš zanjo. Spet naj povem, kako to občutim: starca izzivaš, zbadaš človeka, ki bi rad molčal, kot da uživaš v razkazovanju svoje učenosti. Pa si v mojih letih ne moreš misliti, da bi bil zlohoten do koga, ki mu dolgujem naklonjenost. In če celo v evangelijih in prerokih pokvarjeni ljudje lahko zasledijo nekaj, kar na silo predrugačijo, ali je potem kaj čudnega, če se tudi v tvojih spisih, še posebej ob razlagi najtemačnejših mest v svetih knjigah ponekod zazdi, kot da se ne ujema in odstopa od prave poti? Tega ti ne pravim zato, ker bi ob tvojih spisih morda že našel nekaj, kar bi moral kritizirati. Saj se doslej še nisem potrudil, da bi jih bral, poleg tega pri nas ni veliko izvodov tvojih knjig, razen Samogovorov in nekaj krajših komentarjev k Psalmom. Če pa bi hotel o njih podrobneje razpravljati, bi moral dokazovati, v kolikšni meri odstopajo – ne od mojih razlag, ki sem Nič, ampak od starejših grških interpretacij.

Pozdravljen, moj predragi prijatelj, ki si mi po letih sin, po dostojanstvu pa oče, in lepo te prosim, pazi na to, da bo tisto, kar meni pišeš, prišlo zares najprej do mene!

Saška Ocvirk

Ob jubileju Bine Štampe Žmavc

Z genialno iskro vrtnari v vrtu besed

Gneča pred semaforjem. Na avtomobilsko hupo nestrpno zalepljen voznik. Na pločniku gospa, obtežena z vrečkami in skrbmi. Sem ter tja uhmepiševsko švigajoči skiroji. Zaprta okna hiš in blokov, za njimi na tisoče neizgovorjenih besed. Sredi mestne džungle mi pred vrtnimi vrati korak zastane. Odrinem škripajoče krilo in vstopim … V drug svet. V pravljični vrt, kjer vsaka rastlina kraljuje v svoji neobremenjenosti. In se vsa divjost sestavi v pomirjujočo harmonijo, pričakujočo tišino. V svoje kraljestvo stopi gospa z ognjenimi lasmi. In njen nasmeh se razlije kot svetloba ob prvem jutranjem svitu.

Bina Štampe Žmavc živi in ustvarja v Celju. Tu se je rodila, hodila v osnovno šolo in obiskovala gimnazijo. A po duši je svetovljanka. Četudi nikoli v življenju ne bi zapustila domačega mesta, to tega ne bi spremenilo. Ljubezen do besede, pisane in govorjene, jo je pripeljala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, na študij primerjalne književnosti in literarne teorije. Potem je nekaj let otroški šolski utrip oblikovala izza katedra. Z leti ga je prežela skozi šolska berila, s polic šolskih knjižnic in v besedilih šolskih predstav. Vedela je za skrivno moč besede, ki skozi magijo glasbe in odrske prezence ustvari vsakič nov čudež, novo čarovnijo. Tako je dolga leta vodila otroško improvizacijsko gledališče v Eksperimentalnem gledališču Celje. Lahko bi jo uniformirali v vloge scenaristke, dramaturginje in režiserke, v resnici pa je bila preprosto oseba, ki je znala mrtvo črko na papirju prijeti za roke in jo v vsem njenem sijaju potisniti pred občinstvo široko odprtih oči. Njen izjemen ustvarjalni opus navdihuje generacije otrok od vrtca do časov, ko se spogledujejo z odraslostjo. In ko stopijo vanjo, v nekem trenutku Binino ustvarjalno noto odkrijejo na novo. Ustvarjalka, ki se je že zdavnaj uvrstila med klasike slovenske otroške in mladinske književnosti, odraslemu bralcu spregovori kot nekdo, ki razume svet v vsej njegovi ostrini, tragiki in zapletenosti, pa vendar o njem spregovori nenarejeno, odkrito in sveže.

Ko se dotakneta resničnost in pesničina domišljija, se odpirajo vrata v nove svetove. Tisto, kar je znano in domače, morda ni tako preprosto in enostavno, kot smo si predstavljali, pravijo *Čaroznanke* (1990). In svet ni le krogla v vesolju, v *Nebeških kočijah* (1994) je kozmični preplet človeka in narave v neskončnosti vsemira. Kot v *Klepetosnedkah* (1996) je vsaka

beseda igrivo otroška ter sporočilno bogata. Ko odpreš zbirko Bininih pesmi, se zdi, kot da si z roko pobožal zadovoljno mačko. Vse je nežno na svojem mestu, diha in živi, vsak trenutek pa lahko nepričakovano skoči po svoje. Morda se zato živali tako pogosto znajdejo v njenih poetičnih in proznih besedilih; *Slike in zgodbe iz tisoč in enega pasjega dne* (1985), *Popravljalnica sanj* (1992), *Muc Mehkošapek* (1998), *Kino z muco Ino* (2020). *Nizanje v slogu Duhec Motimir* (2002), *Snežroža* (2006), *Ure kralja Mina* (1996), *Košastka Katka* (2009), *Snežnosek* (2010) … ni niti ponižen antološki poskus pregleda njene ustvarjalnosti, prej skromna nabirka najbolj nostalgičnih naslovov nekega otroštva. Kdor je bil kdaj v *Cirkusu Cigumigusu* (1994) ali v družbi s *Princeso kamnitih besed* (2000), se težko sprijazni s kakšno predpisano monotono sivino. Tudi če si jo je pobarval le v glavi, ker je na primer kralja Mina spoznal v radijski igri.

Ritmično povabilo na novo izumljenih besed kliče po lutkovnih in muzikalnih upodobitvah. Tako prenekateri režiser, ilustrator in skladatelj pobo̊a rokopis in prostodušno prizna: »Bina, izvrstno si to napisala … Dobro si to naredila.« In potem nastane nova slikanica. Morda pesniška zbirka, muzikal, šanson. Ali se porodi kaj tretjega. Ker genialna ustvarjalnost najbolj uživa v dobri družbi. Zato sta Binina proza in poezija tako zelo svetovljanski. Prevajali so ju drugi avtorji in prevajala ju je avtorica sama. Nekateri ilustratorji so z njenimi liki dosegli svetovno slavo.

Poezijo za odrasle je začela objavljati v gimnazijskem glasilu *Brstiči*, sledili so *Dialogi*, *Mentor* in *Obrazi*. *Pesek v pesmi*, *Poševno sonce*, *Opoldnevi* so zbirke sonetov. Za mnoge njene pesmi je čas dozorel šele zdaj.

Kot si ne domišljam, da je ta zapis veren poklon njeni ustvarjalnosti, si ne drznem naštevati niti vseh nagrad, ki jih je v desetletjih prejela doma in po svetu. Začelo se je z Linhartovo značko leta 1986 in zaokrožilo z zlatnikom poezije pred tremi leti. Vmes pa moramo omeniti vsaj še desetnico za knjigo *Živa hiša*, pomembno mednarodno nagrado Janusz Korczak v Varšavi za *Muca Mehkošapka*, nagrado Parole senza frontiere v Trentu za *Škrata s prevelikimi ušesi* in Ibby honour v Londonu za zbirko pravljic *Cesar in roža*, ki so ji doma namenili tudi večernico.

Ampak dama ognjenih las ne govori o slavi tega sveta, niti o denarju, še manj o vplivu in moči. Nežno pobo̊a tri rojstnodnevne vrtnice in se zatopi v opojnost pastelnih barv. Ker so na svetu pomembne druge reči. Njeni dragi, njena sinova, njuna družinska sreča, njen vnuk, njeni junaki, ki že dolgo živijo svoje življenje, in njen čudoviti vrt. Ker se morda človek pri vzgoji vrtnice še najbolj približa iskri božanske ustvarjalnosti. Kot mi je ta izjemna ženska nekoč zaupala, bi v nekem drugem življenju morda tudi ona počela prav to. Žlahtnila bi vrtnice. A v resnici v vrtu besed to že vse življenje počne. Tako, kot tega ne zna nihče drug. Dotika se jih z genialno iskro. Zato, da jih lahko v šopkih nabiramo generacije otrok in da se kot odrasli v njenem poetskem vrtu odkrivamo na novo. Ker se Mižekmiž ne postara niti za hip in ker so Ljubeznitve večnost, ujeta na papir.

Obe novi knjigi, pesniška zbirka *Ljubeznitve* in slikanica *Mižekmiž, mornar sveta*, bosta prihodnje leto izšli pri Celjski Mohorjevi družbi.

Primož Trubar

Der Katechismus (1550): in deutscher Sprache

Združenje Trubarjev forum, 2021, 185 strani

Dr. Jože Faganel

Združenje Trubarjev forum je z letaki letošnjo pomlad vabilo k nakupu v nakladi »samo 300 izvodov« prvič izdane prve slovenske knjige tudi v nemščini z besedami, da »[v] nemškem prevodu Katekizma /.../ Slovenci sedaj prinašajo svoje bogastvo narodu, ki je pred stoletji opazoval rojevanje naše literature.«

Knjiga sledi izidoma *Katekizma (1550) v sodobni knjižni slovenščini* v letu 2009 in *Abecednika (1550)*, prevedenega v sodobni jezik, ki je izšel v letu 2008 in ponatisu leta 2016.

Primerno je, da se to pomembno trokniižje, čeprav z zamudo glede na izid prvih dveh enot, skromno predstavi sorazmerno kmalu po državnem prazniku reformacije v najstarejši slovenski literarni reviji, ki se je je pred slabima dvema desetletjema ob grozečem prenehanju usmilila najstarejša slovenska založba Celjska Mohorjeva družba in jo trdno zasidrala v slovenski obči kulturni prostor.

Spodobi se, da projekt, ki ga je v slovenski prostor umestil evangeličanski škof Geza Erniša z besedami »Po zaslugi Primoža Trubarja je Bog spregovoril tudi v slovenskem jeziku«, predstavimo kronološko.

Po zaslugi dr. Kozme Ahačiča, izjemnega poznavalca slovenščine 16. stoletja, je najprej izšel *Katekizem*, najavljen kot izdaja v sodobni slovenščini. Ahačič se je odločil za vzporedni natis besedila v diplomatičnem prepisu, to pomeni prečrkovanje besedila v sodobni grafiki z vsemi podrobnostmi, tudi morebitnimi napakami. Izraz diplomatični se je začel uveljavljati z izidom *Škofjeloškega pasijona* (Zbirka Kondor 238, 1987, podpisani), izdajateljski (ekdotični) standardi pa so se dokončno utrdili z znanstveno-kritično izdajo *Brižinskih spomenikov* (SAZU, 1990). V luči te izdaje, ki ji sledijo v zadnjem času e-izdaje predvsem starejših rokopisov Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (Matija Ogrin s sod.), prikazujem tudi to izdajo *Katekizma*. Čeprav pri prečrkovanju upoštevajo tudi dolžino vrstic (mnogokrat v redakciji oštevilčenih), se je avtorica prepisa Martina Kraljič s sodelavci odločila, da se prečrkovanje prilagodi sodobnemu knjižnemu stolpcu, večjemu od izvirnika, in bistveno manjšim črkam v primerjavi z izvirnikom. Ne bi bilo pa prav, da ne bi posebej hvaležno navedli, da členitev vrstic v izvirniku ponazarja posebna poševnica. Vse skupaj je pač prilagojeno izbranemu sodobnemu formatu trokniižja. Torej se strani naše knjige z izvirnikom seveda ne ujemajo. Na to bralca opozori na koncu knjige priložen črno-beli faksimilirani odtis nekaj strani izvirnika, seveda ne zaporednih. Faksimile tehnično ni dovolj kakovosten. Ob tem naj vendarle pripomnimo, da je škoda, da v diplomatičnem prepisu ni možno, vsaj v oklepaju, slediti paginaciji izvirnika. Skrbnost avtorice diplomatičnega prepisa pa kažejo opombe pod črto, v katerih so lapsusi diplomatičnega prepisa popravljeni v pravilni zapis po oznaki »corr. [= korigirano, da je pravilno]«, včasih tudi z razlago. Torej je v diplomatičnem prepisu modro združen tudi t. i. kritični prepis, s katerim se odpravljajo predvsem lapsusi oz. tiskarski škrati.

Členitev strani na sodih straneh, kjer gre za prečrkovanje (upoštevan dosledno tudi t. i. dolgi nemški »s«), se k sreči ujema z lihimi stranmi, kjer se nahaja prevod v sodobno slovenščino. Temu besedilu na isti strani sledijo t. i. nujne opombe, ki se pogosto povezujejo z odločitvijo za prevod kakega težjega mesta.

Drugi, pesemski del *Katekizma*, ki vsebuje kot nekakšen veroučni priročnik uglasbene razlage z besedilom v verzih, pa je predstavljen nekoliko drugače. Diplomatični prepis vsebuje najprej notografski faksimile (lihe strani) osnovne melodije, ki mu sledi diplomatski prepis petega besedila. Razumljivo pa je, da se Ahačič ni odločil, da bi uglasbene razlage prevedel v sodobni jezik, ampak se je zatekel h kritičnemu prepisu besedil. V spoštovanju do drugih strok je poskrbel, da je na začetku uglasbene lekcije objavil transkripcije uglednega cerkvenega glasbenika dr. Eda Škulja.

Tretji del vsebuje besedila dveh molitev, ki ju je Trubar poimenoval *Kolekta*. *Katekizmova* besedila se zaključujejo z dolgo pridigo o veri, ki se navezuje na citat iz Matejevega evangelija: *O žena, velika je tvoja vera*. Po oceni tempa pridiganja, takrat seveda brez ozvočenja, naj bi trajala dlje kot danes, gotovo pa dobre pol ure.

Za katekizme (Ign. Perhammer, 1776) se je v 18. stoletju uveljavila tehnika konkretnih vprašanj in kratkih odgovorov, odtlej oštevilčenih. Kateheti ali škofje so na osnovi teh vprašanj izpraševali kandidate za zakramente. Začetek te metode opazimo že v Trubarjevem *Katekizmu*. Jasnim vprašanjem sledi daljši odgovor v obliki – danes bi rekli – nekakšne »kateheze«.

Knjiga se zaključuje z nadvse tehtno razpravo Kozme Ahačiča, predstojnika Inštituta Frana Ramovša za slovenski jezik ZRC SAZU, o »prv[i] slovenski knjigi [...kot] velik[i] prelomnic[i] v zgodovini slovenskega jezika, književnosti in teologije ter v zgodovini slovenskega naroda nasploh.«

Prav je, da posebej omenimo vlogo, ki jo je strokovno, idejno in organizacijsko pred desetletji kot polemična figura med laiki v slovenski Cerkvi odigral Vinko Ošlak. Ob pomoči Ahačiča je pripravil prevod *Katekizma* v sodobno slovenščino. S tem se je pobudnik, organizator, prevajalec v nemščino in idejni vodja projekta Trubarjega troknjižja, ki se je po izidu *Abecednika* in letos še prevoda *Katekizma* v sodobno nemščino z naslovom *Der Kathechismus* (1550), približal slovenskim evangeličanom. Verjetno je temu botrovalo tudi nesprejemanje Ošlakove vztrajne kritičnosti v slovenski Cerkvi, ko je iskal zavetja tudi pri osebnostih, kot je bil pisatelj Alojz Rebula. Ko bi v tem Ošlakovem koraku videli ekumenistično držo, ki med katoličani nekritično pojema, bi se mu v njegovih aktivnostih z navdušenjem pridruževali. A nekakšen poklon svojega bogastva nemškemu narodu, ki naj bi »pred stoletji opazoval rojevanje naše literature« z letošnjo izdajo *Der Kathechismusa* (1550), nekako deluje s pridihom manj potrebne otožnosti. Vendar pa ne smemo prezreti, da vodja Trubarjevega foruma Drago Sukič s svojo Zaključno besedo vabi, da se nemški bralec s pomenom Trubarja seznani neposredno, brez ideoloških predpostavk (»katoliških, libaralnih ali komunističnih«).

O jezikovno-vsebinskih in teoloških razsežnostih prevoda bi se bilo treba poučiti pri nemških germanistih, kot je Peter Scherber, in teologih, kot je Joseph Ratzinger. A za kaj takega je še čas. Ošlakov korak se lahko usmeri tudi v polemični dialog na tej ravni. Čemu ne? Spoznanjem gorečnežev za evangelij, od koder koli se je treba v dobi, ki je odkrila nekdanjim civilizacijam nezaslišani oz. nemožni ateizem, na široko odpreti prav v sodobnih razpotjih sveta. Bog namreč

je, čeprav mnogi trdijo, da ga ni. Obskurnost zanikovanja virusa teh let absurdnost ateizma samo potrjuje.

Danes je v zavzetosti za evangeljsko krščanstvo namreč možno zvesto slediti kar papežu Frančišku in pri tem, celo med katoličani, pokazati dovolj poguma.

Tudi pri *Abecedniku* (2016) v okviru projekta Trubar v sodobnem jeziku gre za skoraj isto ekipo kot pri *Katekizmu*. Posebej pa velja bralca usmeriti v Ahačičevo razpravo *Trubarjev prvi Abecednik*, ki presega utirjeno šolsko razmišljanje o začetku slovenske tiskane besede zaradi niza povsem novih konkretnih podatkov o okoliščinah nemirnega prelomnega dogajanja v Evropi in na Slovenskem v 16. stoletju.

Razmišljanje za naš čas.

Sonja Pungertnik
Misliš resno?
Mohorjeva družba v Celovcu, 2021, 176 strani

Ifigenija Simonović

Sonja Pungertnik je pedagoginja, usmerjena v defektologijo in realitetno terapijo, izobraževala pa se je tudi na teološki fakulteti. Od leta 2007 je zaposlena v Ignacijevem domu duhovnosti v Ljubljani. Leta 2014 je bila izbrana za Slovenko leta. Rodila se je s hudo okvaro mrežnice in je slepa, slepota pa je ne ustavlja pri delu z ljudmi, pri organizaciji in izvajanju izobraževanja slepih in pri pisanju člankov s terapevtsko tematiko. Že dobri dve desetletji pripravlja in vodi mesečno radijsko oddajo o življenju in delu slepih in slabovidnih.

Avtobiografski roman *Misliš resno?* je prvenec Sonje Pungartnik. Sam naslov vodi v spraševanje in iskanje odgovorov. Poziva k iskrenosti in resnicoljubnosti. Uvaja pogovor kot edino sredstvo proti prepiru.

Sonja Pungartnik obravnava zgodbo Sare, dekleta, ki je od rojstva slepo. Opira se na lastne izkušnje. Pripoveduje umirjeno, brez obtoževanja ali moraliziranja. Dotakne se tem, ki v bralcu vzbujajo nelagodje in soočanje s predsodki: vedenje do slepih in slabovidnih, prepričanje, da ljudje z okvarami vida niso sposobni samostojno in celo dostojno živeti, da lahko videči do njih občutimo samo usmiljenje, ne pa pristnega prijateljstva ali ljubezni.

Do srednje šole, torej do najstniških let, se Sara slepoti ni posebej posvečala, saj je bila obkrožena z ljudmi, ki so ji pomagali premagovati ovire tako doma kakor v šoli. Ni niti uporabljala bele palice, na živce ji je šlo, če so o njej sploh govorili kot o slepi osebi. Ni se niti zavedala slepote kot drugačnosti.

V srednji šoli, v času samostojnega vstopa v okolje, pa se je morala postaviti zase. Šele takrat je spoznala svoje omejitve in šele takrat je začela razumevati in sprejemati odzive ljudi okrog sebe.

V času odraščanja slepega dekleta se prepletajo podobna čustva kakor pri drugih dekletih: strah, žalost, ljubosumje, zaljubljenost, zaskrbljenost in podobno. Kakšna sem, kakšna se zdim drugim? Ob Sari nastopajo njeni prijatelji in prijateljice in njihovi starši, vsak s svojo zgodbo, vsak s svojimi pogledi na življenje in s svojimi pričakovanji. Srečamo starše, ki otroka spodbujajo, druge, ki so oblastniški in nerazumevajoči, odsotne starše in očeta alkoholika, kar zgodbi o dekletu dodaja družbeno-socialni komentar.

Knjiga je napisana v neposrednem slogu, primerna tako za mladega kot odraslega bralca.

Spremno besedo so napisale Aksinja Kermauner, Metka Pavšič in Mihaela Kavčič.

Ifigenija Simonović

O 19. Koroških kulturnih dnevih

Zapiski vseh vtisov po 19. Koroških kulturnih dnevih, ki so to jesen potekali v Ljubljani, bi zasedli cel Zvon! Te »dneve« bi lahko razširila še na »dan tržaške kulture«, če bi omenila simpozij Most čez zaliv *(Inštitut Nove revije) o tržaških revijah* Most in Zaliv, *ki sta se vzporedno s celovško revijo* Mladje *odločno bili za slovensko samobitnost izven zameglitev vse-jugoslovanskega ozračja. Predstavljam si, da je bilo biti in obstati Slovenec zunaj Jugoslavije v drugi polovici 20. stoletja težko, a bilo je bolj živo in odločnejše kot »doma«.*

V dvorani Slovenske matice v Ljubljani sem se udeležila predstavitev knjig, ki so jih predstavile koroške založbe. Janez Stergar je bil os kulturnih dni, Lidija Golc pa se je z avtorji in založniki pogovarjala. Predstavljali so knjige *Koroška na novo – Kärnten neu* (Drava 2020; ur. Jani Oswald in Lojze Wieser), Lojze Wieser: *Kako bo, ko te bo obdajala tema ali Spomin je edini paradiž* (Wieser 2021), Florjan Lapusch: *Bližina preteklosti, korenine prihodnosti* (SPZ – Slovenska prosvetna zveza 2020), *Katoliški dom prosvete v Tinjah* (Katoliški dom prosvete), Jože Till: *Zgodovina krščanstva na Koroškem, S pogledom na širšo regijo* (Mohorjeva 2021), Jože Kopeinig: *V začetku je bila beseda / V začetku je bila slika* (Mohorjeva 2021), Darka Zvonar-Predan: *Celovški pogovori* (Mohorjeva 2020), Alenka Weber in Mateja Gomboc: *Slovenski poslovni jezik* (Mohorjeva 2020) in Fabjan Hafne: *Iz jezika, ki ga ni* (Cankarjeva založba 2020, ur. Zdenka Hafner Čelan in Aljoša Harlamov).

Sledili so koncert *Koroška pesem prek mej,* lutkovna predstava *BIOlimpijske igre,* razstava Alberta Mesnerja v galeriji Družina ter plodoviti pogovori na kosilih in večerjah.

Medijsko so bili dogodki razmeroma dobro »pokriti«, na tem skopo odmerjenem mestu pa naj navedem samo nekaj osebnih vtisov.

Najprej sem se najprej lotila esejev *Koroška na novo – Kärnten neu,* ki zarisuje možnosti dojemanja Koroške kot skupnega slovensko-avstrijskega kulturno poenotenega dela Evrope. Predstava o koroških Slovencih kot o ljudeh na drugi strani Karavank ali na obrobju matične države ni več ustrezna. Verjetno je treba ločiti zgodovino od sprotnosti, čeprav sta soodvisni: zdaj je tako, kakor je, zato, ker je takrat in takrat bilo, kakor je bilo. Zdi pa se mi tudi, da je preteklost prikazana tako, kakor se zgodovinarjem sproti zdi logično, razumljivo, opravičljivo ali koristno. Krojijo jo tudi po meri trenutnih bralcev.

Saj tako je s spominom tudi v osebnem življenju.

Iz jezika, ki ga ni je vznemirljiv naslov za zbirko pesmi Fabjana Hafnerja (1966–2016), saj gre za pesnika, ki ga ni več med nami in ki je ustvaril samosvoj pesniški jezik. Zdenka Hafner Čelan, pesnikova vdova, je zbirko sestavila in predstavila plemenito in čustveno.

Slovenščina kot pesniški in kot poslovni jezik, priročnik za slovenščino v srednjih in višjih šolah, pa je knjiga, ki sta jo sestavili Alenka Weber in Mateja Gomboc, profesorici slovenščine, ki sta v desetletjih poučevanja tako rekoč sproti izumljali priročnik za svoje dijake in študente. Kot študentka slavistike bi prav tak priročnik potrebovala že pred petdesetimi leti. Morala ga bom nemudoma preštudirati, narediti vaje in preveriti znanje z rešitvami, ki so podane v zadnjem delu priročnika. To knjigo bi priporočala vsem učiteljem in profesorjem slovenščine in vsem, ki priznavajo, da znanje materinega jezika ni nekaj samo po sebi umevnega. Na primer: Lepo pozdravljeni, (sledi vejica), Lepo Vas pozdravljam. (sledi pika). Nisem vedela!

Slikar in kipar Albert Mesner živi v Bistrici pri Pliberku. Njegovo delo me močno privlači zaradi vizualizirane pripovednosti. Izraža občutja tujosti, spomina, negotovosti, ki jo predira zareza, okno, za katerim je nakazano grafično, povsem nebesedno sporočilo, nekaj črno-belih tipk v kotu slike, ki obljubljajo zvok, glasbo in lepoto v ožarjenem polju žgočega nadzora … Morska, gorata, ledeniška pokrajina kot prispodoba nemotenega miru, barve, ki so nanesene v plasteh ali odkrhnjene in olupljene od podlage, ki je lahko platno ali glina, pa človeške postave, ki stojijo, obstajajo, čakajo na nekaj neopredeljivega kakor drevesa ob poti. Vse to kliče s sten galerije tako intenzivno, da sem obmolknila, obstala, se zazrla s priprtimi očmi, od blizu, od daleč, celo potipala umetnino. Albert Mesner kipari z glino in železom, sopostavlja mehkobo in grobost, svetlečo glazuro in matirano rjo, okroglino in ostrino. Lesketajoča pretočnost barv lebdi na podlagi, ki je kakor zid ali ozračje, zaznamovano z zarezami, izbrisi, praskanicami. Umetnik vabi k razkrivanju, medtem ko sam interpretira smisel človeške prisotnosti na planetu.

Lutkovna igra *BIOlimpijske igre* skupine Lutke Srce iz Dobre vasi (v Mini teatru v Ljubljani) je zagotovo plod odličnega pedagoškega dela. Igra je aktualna zaradi vsebine – varstvo okolja, zdrava prehrana (avtor in režiser Matevž Gregorič, mentorica Tanja Kordesch-Riegler, oblikovalka lutk Mateja Šušteršič), prisrčna pa zaradi zavzete igre desetih »upravljalcev« lutk. Dolgi monologi, zanesenjaško vzklikanje, odlično odigrani prepiri med krompirji, borovnicami, banano in fižolom ter spretno obvladanje lutk, vse to so postorili Florian Wrienz, Anja Neuwersch, Niko Lesjak, Anja Ilgovc, Nikolai Kontschitsch, Neva Pucher, Magdalena Kordesch-Riegler, Gabrijel Mischitz, Valentina Gregorič in Maja Mischitz. Imena naštevam iz iskrenega spoštovanja do nastopajočih. Zavedam se, da je knjižna govorica za slovenske otroke na Koroškem pravzaprav »nov jezik«, saj doma verjetno govorijo v narečju. Kulturno mnogovrstnost avstrijske Koroške nakazujejo tudi njihova imena. Ko pa so sedeli za mizo v restavraciji, so sproščeno mešali nemščino in slovenščino, si podajali pametne telefone, se smejali in vreščali kakor vsi otroci tega sveta. Zmagali so kokakola, ocvrt krompir in sladoled.

CELOLETNO KAZALO 2021

št./str.

UVODNI ESEJ

Bogataj, Janez: Na vstopu v jesen 5/3
Grdina, Igor: Jurčič in mi 1/3
Maver, Aleš: Kako sem postal starešina Žužnjal 6/3
Pintarič, Miha: Dante in Andrej 2/3
Rupel, Dimitrij: Slovenci v Evropi 3-4/3

170 LET MOHORJEVE DRUŽBE

Filipič, Hanzi: Celovška in Celjska Mohorjeva v primežu komunističnega režima v letih 1945–1948 6/6
Finžgar Saleški, Fran: Spominski drobci o Mohorjevi družbi 1/6
Ozvatič, Tanja: 170 let Mohorjeve družbe - 170 let organiziranega slovenskega založništva 3-4/6
Podbersič ml., Renato: Pomen, specifika in vloga Goriške Mohorjeve družbe 5/6
Rupert, Marijan: Prijateljstvo med Finžgarjem in Plečnikom 2/6

POEZIJA

Bangay, Frank: Pesem podlega virusa (marec 2020) 6/20
Bangay, Frank: Po hodniku psihiatrične bolnišnice (1995) 6/18
Bangay, Frank: Pot k svetlobi 6/19
Bangay, Frank: Zaupaj, prijatelj 6/17
Clement, Jennifer: Sanje 6 2/16
Halmosi, Sandor: Jesen 2/17
Halmosi, Sandor: Molekule 2/19
Halmosi, Sandor: Si, da sem 2/18
Kavafis, Konstantin: Itaka 3-4/19
Kavafis, Konstantin: Ko se vzbudijo 3-4/21
Kavafis, Konstantin: Kolikor moreš 3-4/20
Kavafis, Konstantin: Mesto 3-4/22
Kavafis, Konstantin: Zidovi 3-4/18
Kuntner, Tone: Z gnojem in znojem 1/8
Lea, Sydney: Jesen 1/15
Lea, Sydney: Narobe svet 1/13
Petrarka, Francesco: Sonet 131 5/13
Petrarka, Francesco: Sonet 134 5/14
Petrarka, Francesco: Sonet 216 5/15
Petrarka, Francesco: Sonet 216 5/16
Petrarka, Francesco: Sonet 333 5/17
Pintarič, Miha: IV. 1/11
Pintarič, Miha: Misleči trs 1/11
Pintarič, Miha: Na zdravlje 1/9
Pintarič, Miha: Pasha 1/10
Raspor, Peter: Drevo 2/13
Senegačnik, Brane: Koncert na Rožniku 3-4/16
Sicari, Giovanna: Maj v lunaparku 6/15
Sicari, Giovanna: Rada bi te osrečila s to malenkostjo 6/14
Sicari, Giovanna: Rada bi ti poljubila kri 6/16
Šega, Vanda: Samo ljubiti 6/12
Šega, Vanda: Za jutri 6/13

SMER LITERATURA

Gotthardt, Verena: jezero pod zemeljsko gladino 5/11
Gotthardt, Verena: nad deželo 5/12
Gotthardt, Verena: pozabljamo 5/10
Miklič Perne, Nevenka: Obrobje 3-4/14
Miklič Perne, Nevenka: Ponižnost 3-4/13
Miklič Perne, Nevenka: Skrivnost 3-4/14
Miklič Perne, Nevenka: Za robom jezika 3-4/12

PROZA

Austen, Jane: Sanditon 1/17
Gomboc, Mateja: Marta 3-4/23
Kozinc, Darinka: Mon cheri (1970) 6/22
Kozinc, Darinka: Onkraj ... 2/20

LITERATOVA BESEDA

Bandelj, David: Marta 3-4/26
Bevc Cvetka: Zakaj in zato 6/25
Golob, Berta: Nekaj drobirja 2/25
Gotthardt, Vincenc: Za vidnost nevidnega črnila 5/18
Senegačnik, Brane: To je pesem 1/24

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

Remše, Matija: »Scripta manent ...« 6/27
Remše, Matija: Neminljivi 3-4/29
Remše, Matija: Od »Ubogega mezinca« do »Dečka s sončnico« in naprej 5/20
Remše, Matija: Veliki ljudje za boljši svet 2/27
Remše, Matija: Žerjavi 1/26

POGOVOR

Grdina, Igor: Jurčič je emancipacijski avtor 2/32
Keber, Janez: Vsak priimek ima svojo posebno in poučno godbo 1/31
Kopeinig, Jože: Umetnost je za človeka potrebna kot skodelica kave ali kot praznična pogača 3-4/44
Kos, Janko: Za literaturo se nam ni bati 3-4/35
Muhovič, Jožef: Od rojstva štrlimo v brezdajnost 5/25
Šerbelj, Ferdinand: Razumeti umetnost našega življenja 6/32

PORTRET

Ilich, Iztok: Fran Saleški Finžgar kot urednik 1/39
Kmecl, Matjaž: Ob stosedemdesetletnici Tavčarjevega rojstva 3-4/51
Perenič, Urška: Josip Jurčič 2/40

IN MEMORIAM

Dolgan, Marjan: Sin nemškega pastorja o Trubarjevi duhovni misli 3-4/63
Faganel, Jože: Francetu Piberniku (1928-2021) v hvaležen spomin 3-4/56
Granda, Stane: Lovro Šturm (1938–2021) – borec za pravno Slovenijo 6/44
Grum, Martin: Izbrana bibliografija Franceta Pibernika 3-4/59
Kovač, Edvard: Jože Snoj (1934–2021) – mojster besede 6/40

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

Šerbelj, Ferdinand: Baročni slikar Anton Cebej 1/41

Šerbelj, Ferdinand: Fortunat Bergant 6/46
Šerbelj, Ferdinand: Slikar Andrej Herrlein (1738-1817), družaben in udomačen Kranjec 2/43
Šerbelj, Ferdinand: Štajerski baročni slikar Anton Lerchinger 3-4/53
Šerbelj, Ferdinand: Štajerski baročni slikar Franz Ignaz Flurer 5/33

JEZIKOVNA KRIŽPOTJAA

Novak Kerbler, Nina: Kje vse še vejica skače 5/36
Novak Kerbler, Nina: Kje vse vejica skače 3-4/70
Novak Kerbler, Nina: Koronski besednjak in njegove posebnosti 1/44
Novak Kerbler, Nina: Smrečji, smrekovi ali smrekini vršički? 6/49
Novak Kerbler, Nina: Zapisovanje poimenovanje praznikov od a do ž 2/46

TRIDESET LET SLOVENSKE DRŽAVE

Jazbar, Erika: Drobci iz kovidnih zgodb dveh zahodnih sosed 6/53
Kos, Janko: Trideset let slovenske države 5/39
Ozvatič, Tanja: Izzivi milostne generacije 1/47
Senegačnik, Brane: Videz resničnosti in resničnost videza 3-4/74
Suhadolc, Janez: Slovenski parlament 2/50

MUZIKOLOGIJA

Kuret, Primož: Klasik nove glasbe 5/41
Kuret, Primož: Muzikološki utrinki 3-4/77
Kuret, Primož: Samorastnik izpod Raduhe 1/49
Kuret, Primož: Slovenski pianist Ivan Noč (1901–1951) 6/58
Kuret, Primož: Tradicija in avantgarda 2/53

ESEJ

Brešar, Dušan: Agneza Zupan in njena dobrodelnost za slepe 2/65
Ditmajer, Nina: Pesništvo na Štajerskem v 18. stoletju 2/57
Grdina, Igor: Doslej neznani pismi Ivana Cankarja 3-4/81
Kos, Matevž: Bližnja daljava Človeka na obeh straneh stene 6/63
Kovač, Edvard: Nevidni Bog 1/62
Kovač, Edvard: Od moraliziranja k etičnemu prebujanju 3-4/107
Maver, Aleš: Beloruska elegija 1/55
Maver, Aleš: Dolga senca leta 1941 v (celjskem) Koledarju Družbe sv. Mohorja 3-4/96
Maver, Aleš: Slovenski varuhi izročila 5/49
Mohar, Tjaša: Nobelovka Alice Munro je dopolnila 90 let 6/71
Ogrin, Matija: Troje stoletij spokornosti in poezije Škofjeloške procesije 1/52
Podbersič ml., Renato: Ljubljanski slikar in profesor Franz Johann Globotschnik 2/62
Rahten, Andrej: Sveta aliansa v Ljubljani 3-4/102
Suhadolc, Janez: Arhitekt 3-4/92
Šček, Jernej: Dante je naš! 5/54
Škamperle, Igor: Dante Alighieri (1265-1321) 3-4/86
Valijev, Sergej: Literarno delo primarija Jožeta Felca 5/60
Zabukovec, Urša: »Prenovitev družbe na novih načelih« in moč nemočnih 5/44

PREDBRANJE

Hieronim: Pisma 6/78
Janson, Tore: Povest o latinščini 2/71
Kecman, Srecko: Pustolovec 3-4/119
Klevišar, Metka: Utrinki vzporednih svetov 1/71
Koželj Horvat, Sabina: Deseta dežela 2/68
Lukas, Elisabeth: Stori prvi korak 3-4/111
Maver, Aleš: Za prgišče politike 1/67
Mlinar, Rudi: Janez Mencinger – advokat s srcem 6/76
Mornštajnova, Alena: Tiha leta 3-4/115
Rakovec-Felser, Zlatka: Mati kraljev 5/67
Šega, Vanda: Polovica dvojine 2/74
Tischner, Jozef: Filozofija drame 5/70
Zoche, Hermann-Josef: Nazarij, dedič apostola 1/73

JUBILEJ

Arko, Andrej: Skozi razpetosti 5/73
Ocvirk, Saška: Ob jubileju Bine Štampe Žmavc 6/80
Ozvatič, Tanja: Ob stoletnici Zorka Simčiča 6/62
Smolej, Tone: Jubilej akademika profesorja dr. Janka Kosa 2/77
Zerzer, Janko: Koroški slikar Valentin Oman - kronist prostora in časa 1/77

KNJIŽNE OCENE

Arko, Andrej: Dušan Merc / Črna maska 3-4/125
Arko, Andrej: Jože Horvat / Panoramski let 3-4/124
Arko, Andrej: Pavel Florenski / Ikonostas 5/75
Faganel, Jože: Primož Trubar / Der Katechismus (1550): in deutscher Sprache 6/82
Grdina, Igor: Primož Kuret / Iz parterja 3-4/123
Grdina, Igor: Zlatka Rakovec-Flser / Mati kraljev 5/76
Ilich, Iztok: Janez Suhadolc / Stoli 5/Chairs 5 5/77
Kovač, Edvard: Boris Pasternak / Nenavadni dnevi 1/81
Kovač, Edvard: Janez Bogataj, Mihael Glavan / Franc Saleški Finžgar 3-4/128
Koželj, Kristian: Klarisa Jovanović / Telovadec Nikolaj prežene tolovaja 2/80
Maver, Aleš: Andrej Capuder / Pisma iz svinjaka 2/79
Maver, Aleš: Dominique Le Tourneau / Vse o svetem Jožefu 5/78
Maver, Aleš: Egerija / Potopis / Itinerarium 1/80
Pezdir, Slavko: Janko Kos / Kultura in politika 3-4/126
Pezdir, Slavko: Z lepilom na podplatih 2/81
Podbersič ml., Renato: Dejan Valentinčič / Medetnična integracija v lokalnem okolju - primer Nove Gorice in Gorice 5/80
Rihter, Mateja: Vincenc Gotthardt / Na drugem koncu sveta 3-4/130
Simonović, Ifigenija: Nezbrani komadi 1/83
Simonović, Ifigenija: Sonja Pungertnik / Misliš resno? 6/84

KULTURNI ODMEVI

Čeh, Aleš: 750 let pozneje 2/83
Čeh, Aleš: Med izzivi in priložnostmi 3-4/133
Jevnikar, Ivo: Varstvo manjšin, okolje, dialog, posledice totalitarizma 5/87
Komelj, Milček: Metlikovičev barvito spiritualni Vrt življenja 3-4/131
Koželj, Kristian: Nismo optimistični, a smo polni upanja 5/85
Simonović, Ifigenija: Biti, kar si, kjer si ... O, Romeo ... 5/82